

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra politologie

Transformace vojensko-civilních vztahů v Brazílii po roce 1985

Diplomová práce

Autor: Bc. Adéla Lolková

Studijní program: N6701 – Politologie

Studijní obor: Politologie – latinskoamerická studia

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Lenka Špičánová, Ph.D.

Hradec Králové 2024

Zadání diplomové práce

Autor: Adéla Lolková

Studium: F21NP0035

Studijní program: N6701 Politologie

Studijní obor: Politologie - latinskoamerická studia

Název diplomové práce: Transformace vojensko-civilních vztahů v Brazílii po roce 1985

Název diplomové práce AJ: The transformation of military-civilian relations in Brazil after 1985

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se zabývá transformací postavení armády v Brazílii od konce vojenského režimu až po současnost a řeší, jaké hlavní faktory měly vliv na civilní kontrolu nad brazilskou armádou. V teoretické části se podívám obecně na roli armády v demokratickém státě a přiblížím koncept civilní kontroly nad armádou, který formuloval S. Huntington a na kterého navazuje i P. Feaver, jenž definuje konkrétní faktory vedoucí k civilní kontrole nad armádou. Shrnutí bude i role armády v Latinské Americe obecně se zaměřením na Brazílii, protože postavení armády v zemích LAM a v západních zemích lze vnímat odlišně. V analytické části budou zkoumány konkrétní kroky a reformy, které vedly k civilní kontrole nad armádou. Práce bude směřovat pozornost k institucím demokratické civilní kontroly nad armádou v Brazílii a proběhne jejich zhodnocení. Analyzovány budou konkrétní reformy, které měly vést k civilní kontrole nad brazilskou armádou, jako je: Ústava z roku 1988 a konkrétní článek 142, který stanovuje, kdy a za jakých podmínek mohou být ozbrojené síly nasazeny. Bude to rovněž doktrína CIMIC o civilně-vojenské koordinaci a spolupráci a její vývoj v průběhu let a další související dokumenty, aby mohla být zodpovězena otázka, jaké hlavní faktory přispěly k civilní kontrole nad brazilskou armádou. Geograficky je práce omezena regionem Latinské Ameriky se zaměřením na Brazílii a časově se soustředí především na období od konce vojenského režimu, tedy od roku 1985 až do současnosti.

Brazil. (1988). *Constituição da República Federativa do Brasil*. http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm

Brazilian Army. (2012). *Considerações sobre o Estudo de Situação do Comandante Tático*. Nota de Coordenação do Doutrinária 02/2012. Brasília: Centro de Doutrina do Exército.

Burk, J. (2004). Review of *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, by P. D. Feaver. *Armed Forces & Society*, 30(3), 485–488.

Huntington, S.P. (2000). *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations, The Belknap*. Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

May, R.J.; Lawson, S.; Selochan, V. (2004). *The Military and Democracy in Asia and the Pacific*. ANU Press.

Nordlinger, E.A. (1977). *Soldiers in Politics: military coups and governments*. New Jersey, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.

Santos, V.M.S.; Siman M. (2020). *Civil-military relations as a 'coordination problem'? doctrine development and the multiple 'missions' of the Brazilian Armed Forces*. Critical Military Studies. Routledge.

Stepan, A. (1988). *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton University Press.

Zadávací pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Lenka Špičánová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 16.6.2023

Anotace

Lolková, A. *Transformace vojensko-civilních vztahů v Brazílii po roce 1985*. Diplomová práce. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2024, 78 pp. Diplomová práce.

Tématem diplomové práce je proměna vojensko-civilních vztahů v Brazílii po roce 1985, kdy došlo k demokratizace a ukončení vojenského režimu. Práce se zaměřuje na konkrétní faktory, které vedly k civilní kontrole nad brazilskou armádou. Nejdříve práce vymezí roli armády v demokratickém státě a teoreticky shrne debatu, týkající se vojensko-civilních vztahů, aby mohlo dojít ke stanovení faktorů, jež mohou ovlivnit vojensko-civilní vztahy. Cílem práce je prozkoumat postavení brazilské armády, přiblížit její postavení v zemi a popsat změny, ke kterým došlo po roce 1985. Na základě toho chce analyzovat hlavní faktory, které přispěly k demokratickým principům a civilní kontrole nad brazilskou armádou, a vyhodnotit, které z faktorů byly v tomto procesu nejúčinnější.

Klíčová slova: vojensko-civilní vztahy, armáda, Brazílie

Anotation

Lolková, A. *The transformation of military-civilian relations in Brazil after 1985*. Master's thesis. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2024, 78 pp. Master's thesis.

The topic of the thesis is the transformation of military-civilian relations in Brazil after 1985, when democratization and the end of the military regime took place. The thesis focuses on the specific factors that led to civilian control of the Brazilian military. First, the thesis will define the role of the military in a democratic state and theoretically summarize the debate regarding military-civilian relations in order to determine the factors that may influence military-civilian relations. The aim of this thesis is to examine the position of the Brazilian army, to give an overview of its position in the country and to describe the changes that have occurred after 1985, so that the main factors that have contributed to democratic principles and civilian control over the Brazilian army can be analyzed and to evaluate which factors have been most effective in this process.

Keywords: military-civilian relations, military, Brazil

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucí diplomové práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 15. 4. 2024

Obsah

Úvod.....	1
1. Teoretické uchopení vojensko-civilních vztahů	6
1.1. Civilní kontrola nad armádou.....	9
1.2. Huntingtonův koncept.....	9
1.3. Feaverova teorie agentur	13
1.4. Alternativní teorie	16
2. Faktory vedoucí k civilní kontrole nad brazilskou armádou	22
2.1. Role armády ve státech Latinské Ameriky	24
2.2. Role armády v Brazílii do roku 1985.....	26
2.3. Transformace politického systému a proces demokratizace v Brazílii	29
2.4. Faktor ústavy a jejích úprav v průběhu let.....	33
2.4.1. Čl. 142 brazilské ústavy v praxi	36
2.5. Celková reforma bezpečnostní politiky	39
2.6. Doktrína CIMIC	44
2.7. Účast v mírových misích OSN.....	49
2.8. Faktor občanské společnosti	57
2.9. Vliv jednotlivých faktorů na civilní kontrolu nad armádou.....	65
Závěr	71
Seznam internetových zdrojů a literatury	75
Seznam internetových zdrojů.....	75
Seznam literatury	77

Úvod

Vojensko-civilní vztahy jsou stále komplikovanou a diskutovanou otázkou, protože region Latinské Ameriky si nese dědictví vojenských režimů z průběhu 20. století. Když došlo k 3. vlně demokratizace a většina vojenských režimů započala tranzici, nastalo v tomto regionu mnoho změn. Jednalo se o změny politické, ústavní, ale i společenské. Tato práce se zaměřuje na případ Brazílie a zkoumá transformaci civilně-vojenských vztahů od konce vojenského režimu až po současnost. Civilní kontrola nad armádou je považována za nutnou podmínku k upevnění demokracie (Karl, 1990). Proto se práce zaměřuje na analýzu faktorů, které umožnily přechod k civilní kontrole nad armádou. Cílem této práce je prozkoumat vývoj vojensko-civilních vztahů od roku 1985 až po současnost a odpovědět na výzkumnou otázku: Jaké hlavní faktory přispěly k civilní kontrole nad brazilskou armádou?

Geograficky je práce vymezena regionem Latinské Ameriky se zaměřením na Brazílii a časově se soustřeďuje především na období od konce vojenského režimu, tedy od roku 1985 až po současnost. Pozornost bude věnována teoretickým konceptům, které přispívají k porozumění role armády v demokratickém státě, a zejména se zaměřím na koncept civilní kontroly nad ozbrojenými silami. Na jedné straně bude koncept přiblížen z pohledu S. Huntingtona a P. Feavera, na druhé straně budou reflektovány i koncepty a kritiky autorů, kteří se zabývají alternativním pohledem na koncept civilní kontroly nad ozbrojenými silami z pohledu rozvojových států, jako jsou R. May, V. Selochan, W. Hunter a další. Tím, že přiblížím koncept civilní kontroly nad armádou, se budu moci věnovat konkrétním úpravám v legislativě, reformám a doktrínám, které po roce 1985 definovaly roli armády a její vztah k civilnímu obyvatelstvu. Tyto institucionální faktory budou společně s těmi společenskými shrnuty, přiblíženy a analyzovány, aby bylo možné odpovědět na výzkumnou otázku, které z nich přispěly k civilní kontrole nad armádou v Brazílii.

V teoretické části se budu věnovat obecně roli armády v demokratickém státě tak, jak ji definoval R. Dahl (1998), ale i uchopení vojensko-civilních vztahů, ať už se jedná o problematiku definice, nebo shrnutí autorů, kteří se tématem zabývali. V této části přiblížím Huntingtonův koncept vycházející z díla *Voják a stát* (1957) a podívám se i na jeho následovníky a kritiky. Přiblížena bude

i teorie agentur P. Feavera (2003) včetně jeho kritik a v neposlední řadě budou přiblíženy a shrnuty i alternativní koncepty vojensko-civilních vztahů různých autorů z pohledu rozvojových států.

V analytické části práce bude stručně shrnuta historická role armády ve státech Latinské Ameriky a role armády v Brazílii, tak aby poskytla základ pro pochopení specifických výzev, kterým Brazílie při dosahování civilní kontroly nad armádou čelila. Dále shrnu faktory institucionální a následně i společenské, které měly jistý vliv při přechodu z vojenského režimu na demokratickou vládu a civilní kontrolu nad brazilskou armádou. Nejdříve budou přiblíženy politické události vedoucí k transformaci a procesu demokratizace v roce 1985. Následně proběhne analýza institucionálních faktorů vedoucích k civilní kontrole a tím budou konkrétní články z brazilské ústavy. Shrnut bude jejich vývoj a proběhne analýza toho, jakým způsobem jsou ústavní články uváděny do praxe. V rámci této kapitoly bude přiblížena i role armády, jak ji definuje ústava, a následky, které to přineslo. Dalším institucionálním faktorem, který bude blíže zkoumán, bude doktrína CIMIC (doktrína civilně-vojenské koordinace a spolupráce), přiblíženy budou předchůdci této doktríny i její vývoj v průběhu let a také další prvky celkové bezpečnostní reformy, které budou čerpány především z BICC (Bonn International Centre for Conflict Studies). V rámci této kapitoly se zaměřím i na brazilskou účast v mírových misích OSN, jak ji definuje doktrína CIMIC. Tím, že je téma účasti armády v mírových misích OSN také jedním z faktorů, který má vliv na civilně-vojenské vztahy, proběhne shrnutí této problematiky, včetně přiblížení výhod a nevýhod zapojování do těchto misí. V této části práce budu čerpat zejména z primárních zdrojů, jako jsou brazilská ústava a doktrína CIMIC, zároveň vždy shrnu debatu autorů, kteří se tématy zabývají. Další kapitola analytické části práce se bude zabývat společenskými faktory, které měly vliv na civilní kontrolu nad armádou, protože nejen institucionální faktory mohou ovlivnit civilně-vojenské vztahy, ale i společnost v daném státě může přispět k této problematice. Přiblížen tedy bude vznik a zapojení občanské společnosti v procesu tranzice a s tím spojená problematika vypořádání se s minulostí vojenského režimu. V této části práce bude provedena i analýza průzkumu veřejného mínění ohledně vojenské vlády v Brazílii, jež bude vycházet z Výzkumu veřejných hodnot World Value Survey. Tato kapitola bude čerpat i ze zdrojů Amnesty International, National Truth Commission a dalších

pramenů čerpaných především ze zahraničních novinových článků, jež jsou dostupné na internetu. V závěrečné kapitole budou shrnuty veškeré zmiňované faktory, které měly vliv na civilní kontrolu nad armádou, bude zhodnocen vývoj a účinnost těchto faktorů, tak aby mohla být zodpovězena výzkumná otázka a mohla být shrnuta transformace vojensko-civilních vztahů a současné postavení armády v Brazílii.

Tímto způsobem je diplomová práce koncipována s cílem přispět k lepšímu porozumění transformaci brazilské armády v kontextu demokratického režimu a identifikovat klíčové faktory, které měly vliv na civilní kontrolu nad ozbrojenými silami. Práce se zaměřuje na institucionální aspekty, jako jsou ústava, legislativní rámec, doktríny a reformy týkající se civilní kontroly nad armádou, a tímto způsobem analyzuje formální struktury, které ovlivňují vztahy mezi civilní mocí a ozbrojenými silami. Zároveň práce zkoumá společenské faktory, jež ovlivňují vztahy mezi armádou a občanskou společností, což zahrnuje i veřejné mínění a postoj společnosti k armádě.

Téma vojensko-civilních vztahů je diskutované v latinskoamerickém regionu dodnes, tedy i více než 20 let po 3. vlně demokratizace, a je to téma, které může být vnímáno různými způsoby napříč regiony celého světa. Hlavním důvodem, proč je důležité se jím zabývat, je to, že se jedná o základní ukazatel kvality demokracie v zemi. Faktory, které vedly k civilní kontrole nad armádou po konci vojenského režimu, totiž mohou mít vliv na politickou situaci dodnes. Celkově je tedy studium vojensko-civilních vztahů v Brazílii zásadní pro zajištění demokratické stability, ochrany lidských práv a efektivní bezpečnostní politiky, což má vliv nejen na současnou situaci Brazílie, ale i na region Latinské Ameriky a mezinárodního společenství. Práce může přispět k dalším výzkumům, ale především k debatě o tom, jakým způsobem převzít civilní kontrolu nad armádou a jaké to může mít následky. Tato práce může poskytnout komplexní analýzu vojensko-civilních vztahů, jež může sloužit pro další výzkumy týkající se vztahu mezi ozbrojenými silami a civilním sektorem.

Tématem vojensko-civilních vztahů v Latinské Americe a jeho transformací po 3. vlně demokratizace se zabývalo mnoho autorů a různými směry. Alfred Stepan (1988) se ve své práci *Rethinking Military Politics* zabýval státy, ve kterých působil vojenský režim, a řešil, jaké kroky musí absolvovat, aby mohla být armáda civilně kontrolována. Výzkum srovnává více zemí Latinské

Ameriky a vychází v roce 1988. Další autoři jako například Jorge Zaverucha a další následovali Stepana v tvrzení, že Brazílie je nejméně perspektivní zemí z hlediska konsolidace demokracie. Opačný směr výzkumu představuje Wendy Hunter (1997), která ve své práci *Eroding Military Influence* argumentovala novými údaji. Pokračovala totiž ve Stepanově výzkumu s daty dalšího desetiletí a přišla s myšlenkou, že rozvoj demokracie a jejích norem vede k oslabení vlivu armády. V Brazílii skutečně vliv armády klesá a demokracie se postupně konsoliduje.

Je nutné zdůraznit, že zásadní výzkumy zabývající se transformací vojensko-civilních vztahů a s tím navazující konsolidací demokracie vznikaly v 80. a 90. letech 20. století. Pro dnešní náhled by bylo dobré se zaměřit i na aktuální údaje a zabývat se dopadem faktorů na současné dění. Za klasický koncept vojensko-civilních vztahů bývá považováno dílo *Voják a stát* od Samuela Huntingtona (1977), který definuje tyto vztahy. Další autoři, kteří se snažili kriticky hodnotit jeho hlavní myšlenky nebo na ně navázat, opět vycházejí z perspektivy 70. a 80. let 20. století a za pomoci západního vidění světa zejména z pohledu politické situace USA. Zatímco autoři jako Ronald May a Viberto Selochan (2004) nebo již zmiňovaná Wendy Hunter se na problematiku přechodu z vojenského na demokratický režim a na civilní kontrolu nad armádou dívají z hlediska států Latinské Ameriky a Afriky, které měly jiný kulturní a historický vývoj a tím vyplňují zásadní mezeru ve výzkumu vojensko-civilních vztahů. Koncept Erica Nordlingera (1977) byl zase aplikován především na komunistické režimy a zabývá se typologií vojenské intervence.

Podle Thomase Owense (2010) existují dva pohledy, jimiž lze na problematiku vojensko-civilních vztahů pohlížet. První pohled je institucionální, který řeší jednotlivé aktéry, a to včetně armády jako organizace a její interakce s politickými institucemi. Druhý pohled je sociologický a zaměřuje se na otázku vojenské kultury a liberální společnosti, na roli jednotlivců, povahu vojenské služby a vztahy armády a společnosti. Historií latinskoamerického militarismu a významem silného postavení armády ve státech Latinské Ameriky se také zabývalo mnoho autorů. André du Pisani a Guy Lamb (2018) se zaměřují na roli armády při formování státu a její dopad na silné postavení v současné společnosti. Výzkumy vycházející v posledním desetiletí mohou mít určitý časový nadhled, a proto se zabývají až už samotným přechodem z vojenského na demokratický

režim, nebo konkrétními faktory, které vedly k civilní kontrole nad armádou. Scott Mainwaring (1986) se zabýval přechodem k demokracii a zdůrazňoval způsob, jakým přechod v jednotlivých státech probíhá. Scott Tollefson (1995) se zabývá konkrétním případem Brazílie a už v 90. letech pozoruje snížený vliv armády v důsledku institucionálních změn, zároveň ale poukazuje na zásadní faktory vedoucí k tomuto poklesu a na jejich problematiku, zejména pak řešení financování armády.

Po snížení vlivu armády v zemi přichází otázka, jakým způsobem budou vojensko-civilní vztahy redefinovány. Autoři jako například Thomas Bruneu a Scott Tollefson (2014) svůj výzkum zaměřují na postavení armády ve státě, ale také na její efektivitu a účinnost. Victoria Santos a Maira Siman (2020) pohlíží na civilně-vojenské vztahy jako na problém koordinační a zaměřují se na vývoj doktrín v Brazílii, konkrétně na problematiku četných misí brazilské armády. S tím souvisí i velká debata autorů v posledních letech o účasti v mírových misích OSN. Část výzkumů a autorů souhlasí s tím, že účast armády v misích OSN může mít pozitivní vliv na prestiž a profesionalizaci armády po skončení vojenského režimu (Worboys, 2007). Kai Kenkel (2021) se zabývá konkrétními domácími dopady těchto zahraničních mírových misí OSN, které naopak mohou z jeho pohledu mít vliv na zvýšenou militarizaci, jak to popisuje na případu Brazílie. Adriana Marques (2018) se zabývá konkrétními misemi, kde brazilská armáda nejvíce působila. Brian Sampler a Leonardo Avritzar (2004) se spíše než na institucionální faktory zaměřují na občanskou společnost a její vztah k armádě v Brazílii.

Směrů, jimiž se dá v tématu vojensko-civilních vztahů zabývat, je mnoho, některé jsou již důkladně probádané, nad jinými se stále živě diskutuje mezi autory. Většina prací se zaměřuje na jeden konkrétní faktor, který měl vliv na vojensko-civilní vztahy nebo konkrétně na civilní kontrolu nad armádou v dané zemi. Některé zásadní výzkumy již nedokáží odrážet současnou situaci v Brazílii a potřebovaly by aktualizovat z hlediska současných dat a dnešního pohledu. Proto si tato práce klade za cíl zjistit a shrnout hlavní faktory, které vedly k civilní kontrole nad brazilskou armádou, a zanalyzovat je ze současného pohledu.

1. Teoretické uchopení vojensko-civilních vztahů

Většina států světa dnes již disponuje svou vlastní armádou. Státy, které se rozhodly nemít svou vlastní armádu, tak učinily buď záměrně, jako například Kostarika, nebo mají dohody s jinými státy o ochraně pomocí jejich armád. Mezi takové patří například Lichtenštejnsko, které má takovou dohodu se Švýcarskem (World Population Review, 2023). Robert Dahl, který se zabýval definicí podmínek pro demokracii, stanovil základní nezbytné podmínky a jako jednu z těch základních vidí kontrolu armády a policie volenými představiteli (Dahl, 1998). Role armády ve společnosti byla často diskutována z hlediska civilní kontroly, problematické ale vždy bylo ji definovat. Samuel Huntington popisuje, že civilní kontrola je spojená s relativní mocí civilních a vojenských skupin a zároveň tvrdí, že civilní kontroly je dosaženo do té míry, do jaké je omezena moc vojenská (Huntington, 1957, pp. 1–4).

Oblast civilně-vojenských vztahů je rozsáhlá a zahrnuje vztahy společnosti, institucí a armády. Do těchto vztahů spadá legislativa, financování, regulace a využití armády, zároveň jde o složité vyjednávání mezi civilními a vojenskými elitami při definování a provádění národní bezpečnostní politiky. Každý z těchto vztahů se liší svojí formou a důsledky jsou ovlivněny faktory, jako jsou výskyt v demokratických nebo autoritářských státech, v ekonomicky rozvinutých nebo chudých oblastech a v období války nebo míru. Hlavní otázkou civilně-vojenských vztahů a jejich zkoumání je, do jaké míry se vojenské elity řídí příkazy civilních elit. Zásadním problémem civilně-vojenské teorie zůstává vysvětlit, jak je civilní kontrola nad armádou zavedena a udržována (Burk, 2002, p. 7).

Pojem vojensko-civilní vztahy obecně odkazuje na interakce mezi ozbrojenými silami státu jako instituce a ostatními sektory společnosti. Jedná se o interdisciplinární oblast výzkumu, u které došlo k hlavnímu rozmachu v USA po druhé světové válce. Následně došlo podle Owense (2010) k několika vlnám výzkumu vojensko-civilních vztahů. Za první vlnu považuje právě tu, která přichází ze Spojených států a zabývá se vztahy mezi jednotlivci, vojenskými institucemi, společnostmi a vládami po druhé světové válce. Druhou tzv. vlnu spatřuje v 70. letech 20. století v reakci na uvolnění vztahů mezi USA a SSSR a v představě mezinárodního míru. Třetí a podle Owense dosud trvající vlna

výzkumu vzniká od konce studené války a zabývá se právě civilní kontrolou armády v liberálních demokraciích (Owens, 2010, pp. 1–2).

Problematiku vojensko-civilních vztahů v demokraciích lze vnímat jako dohodu vyjednanou mezi třemi stranami: občany, civilním vládním orgánem a armádou. Výsledkem této dohody je rozdělení výsad a odpovědností mezi strany. Jak uvádí Owens, je toto příklad tzv. nerovného dialogu, kdy dochází k tomu, že konečná autorita spadá pod civilní vládní orgán. Naopak v autoritářských režimech je role lidí obecně omezena a v extrémních případech je armáda spojena s vládou. V průběhu historie politického zřízení mohou nastat určité okolnosti, ať už politické, strategické, sociální nebo technologické atd., které změní podmínky stávajících vojensko-civilních vztahů. Výsledkem může být napětí vedoucí k tomu, aby strany opět vyjednávaly s cílem obnovit dohodu a rovnováhu (Owens 2010).

Podle Owense existuje pět souborů otázek, které leží v daném jádru vojensko-civilní dohody. První kategorie se týká toho, kdo a jak armádu ovládá. Zatímco v autoritářských státech je otázka diskutabilní, v liberálních společnostech se jasně jedná o civilní kontrolu, nastává ale otázka, zda rozhodovací orgán bude v podobě exekutivy, prezidenta, premiéra nebo ministra obrany a jestli by měli vojenští představitelé trvat na tom, že budou působit jako poradní orgán, a jak se vypořádají s tím, když se budou domnívat, že civilní orgány dělají špatná rozhodnutí. Druhá otázka se zabývá tím, jaká míra vojenského vlivu je vhodná pro danou společnost, do jaké míry armáda zasahuje do vnitřních záležitostí a zda může být extrémní formou vojenského vlivu státní převrat. Třetí otázka se týká vhodné role armády, jedná se o boj a výhru národních válek nebo zapojení se do policejních akcí, má se armáda zaměřovat pouze na zahraniční druh války, nebo i na domácí. A jakou roli tedy mají mít armády v době míru? Čtvrtý soubor otázek a možných cest k výzkumu je to, zda je vojenská služba občanskou povinností, nebo něčím jiným. Jakým způsobem je přijímáno povyšování důstojníků založené na zásluhách a úspěších nebo na politické příslušnosti, sociální třídě, etnické příslušnosti nebo náboženství. Pátý soubor otázek se týká toho, jak účinný je vojenský nástroj, který daný model civilně-vojenských vztahů vytváří v konkrétním státě (Owens, 2010, p. 3–4).

Na tyto otázky se můžeme dívat pohledem institucionálním, který se zaměřuje na aktéry v daném zřízení včetně armády a vlády daného státu, tak jak

se na tuto problematiku dívá Samuel Huntington. Nebo se lze dívat pohledem tzv. sociologickým nebo kulturním, kdy se zaměříme na role jednotlivců, skupin, menšin, jak se na to díval Morrise Janowitz (1960) (Owens, 2010, p. 4). Owens (2010) tak shrnuje nejen soubor otázek, které nás mohou při studiu vojensko-civilních vztahů napadat, zároveň tím shrnuje i směry, kterými se zabývali další autoři při výzkumu. Na vojensko-civilní vztahy lze tedy pohlížet z pohledu autoritářského státu, kde nefunguje základní dohoda mezi společností a armádou, vzájemně si vstupují a zasahují do svých pravomocí. Na druhé straně máme pohled ze strany demokratických států, kde máme volenou vládu, která dohlíží na armádu a vytváří hranice jednání a odpovědnosti. Zvolená vláda je odpovědná veřejnosti u voleb, nese odpovědnost za vytváření politiky a rozhodování o použití síly v národním zájmu. Armáda odpovědná svým civilním vůdcům nese odpovědnost za poskytování vojenských rad, hodnocení rizik a provádění politiky, včetně použití síly a riskování životů, když je to nařízeno (Donnithorne, 2013, p. 10).

Demokratické hodnoty zahrnují myšlenku, že ti, kdo mají moc, by měli být zvolení zástupci lidu a ti by měli vykonávat konečnou autoritu nad vojenskou elitou. Důležitým teoretickým problémem pro tyto země je, jak udržovat armádu, která udržuje a chrání demokratické hodnoty. To je problematické, protože vojenské hodnoty a praxe nejsou totožné s liberálně demokratickými hodnotami a praxí, proto není vždy jasné, jak lze jejich protichůdné požadavky plnit (Burk, 2010, p. 8). Na jednu stranu je paradoxní, že v rámci demokratických společností vyžadujeme, aby armáda dodržovala principy liberální demokracie a nezasahovala do politických záležitostí státu, na druhou stranu v případě, že se politická moc nechová demokraticky, by tomu měla armáda přihlížet a nezasahovat. Zásadní otázkou tedy zůstává, jak charakterizovat pravomoci a povinnosti armády, aby to bylo v souladu s demokratickými principy. Tématem, proč armáda zasahuje do systému vládnutí ve svém vlastním státě, se zabývala i Rebecca Schiff (1995), která přichází se svou alternativní teorií Concordance.

Tato teorie tvrdí, že všichni tři aktéři – armáda, politické elity a občané by měli usilovat o kooperativní vztah, který může, ale nemusí zahrnovat oddělení, ale nevyžaduje ho. Shoda, která je v této teorii popisována, se nevylučuje s oddělením civilních institucí a armády, ale za určitých kulturních podmínek mohou být civilní instituce nevhodné. Co je zásadní, je schopnost tří zúčastněných partnerů

dohodnout se na čtyřech ukazatelích: sociální složení důstojnického sboru, politický rozhodovací proces, způsob náboru a vojenský styl. Teorie shody tak dosahuje toho, že vysvětluje institucionální a kulturní podmínky, které ovlivňují vztahy mezi armádou, politickými elitami a společností a předpovídá, že pokud se partneři shodnou na těchto ukazatelích, je méně pravděpodobné, že dojde k domácí vojenské intervenci (Schiff, 1995, pp. 1–10).

1.1. Civilní kontrola nad armádou

Budeme-li vycházet z toho, že nejlepším způsobem, jak zajistit demokracii v otázce vojensko-civilních vztahů, je civilní kontrola nad armádou, je důležité zamyslet se, jakým způsobem bude tato kontrola charakterizována. Již zmiňovaný Samuel Huntington je považován za autora, který položil základ zkoumání a uvažování nad vojensko-civilními vztahy a jehož většina prací zabývajících se tématem interakce mezi armádou a politickým zřízením vychází z jeho teorie a díla *Voják a stát* (1957).

1.2. Huntingtonův koncept

Demokratické společnosti čelí dilematu: potřebují silnou armádu, aby mohly čelit vnějším bezpečnostním hrozbám, ale zároveň se silná armáda může stát vnitřní hrozbou pro liberální hodnoty, které se moderní demokracie snaží prosazovat. Huntington se domníval, že správným způsobem, jak toto dilema vyřešit, je systém objektivní kontroly nad armádou, aby bylo možné zvítězit v dlouhotrvajícím konfliktu studené války (Burk, 2003, p. 9). Huntingtonova teorie navrhuje dva typy civilně-vojenských vztahů, subjektivní a objektivní kontrolu armády politickými vůdci. V modelu subjektivní kontroly je armáda úzce integrována a účastní se politického a společenského systému. Důstojníci a poddůstojníci jsou vybíráni z řad civilní společnosti k vytvoření milice v případě, že hrozí nebezpečí. Jakmile nebezpečí pomine, vrátí se do společnosti a slouží v mnoha funkcích včetně těch politických. Subjektivní kontrola se pokouší smazat hranice mezi vojenskými a civilními rolemi, čímž se armáda stává politickým rozšířením civilního vedení. V tomto systému je podle Huntingtona vojenská profesionalita minimální (Donnithorne, 2013) (Nix, 2012).

Naopak objektivní model kontroly respektuje rozdíly mezi dvěma institucemi a dává armádě autonomii při plnění delegovaných úkolů. Popisuje

odlišný typ vojenského a politického systému a podle Huntingtona také profesionálního. Vojenští profesionálové a političtí vůdci zaměřují svoje úsilí na různé oblasti odbornosti. Armáda zůstává oddělena od politického systému a zaměřuje se na rozvíjení odborných znalostí v oboru zbraní a na soubor znalostí, který by měl obsahovat tzv. zvládání násilí. V tomto případě je podle Huntingtona maximalizována vojenská profesionalita. Tento model je spojený i s tzv. clausewitzovým přístupem, tedy že válka je pokračování politiky jinými prostředky, přičemž vysocí vojenští profesionálové zajišťují bezpečnost státu a zároveň slouží jako vojenský poradní orgán politiků, kteří praktikují své vlastní odborné znalosti v oboru politiky a národní strategie. Profesionalita v jedné oblasti tedy vylučuje kompetence v oblasti druhé. Huntington preferuje objektivní model, což bylo zdrojem diskuzí od prvního vydání titulu *Voják a stát* (Nix, 2012) (Donnithorne, 2013).

Huntingtonova obhajoba objektivní kontroly je v rozporu s tehdejšími myšlenkami, které uznávalo, že vojenské akce jsou rozšířením politického diskurzu. Huntington tento názor odmítá a věří, že objektivní kontrola, vojenská autonomie a jasná dělba práce posilují civilní kontrolu a národní bezpečnost. Dochází k závěru, že silný, integrovaný a vysoce profesionální důstojnický sbor, imunní vůči politice a respektovaný pro svůj vojenský charakter, by byl stabilní vyrovnávací součástí při provádění politiky. Proto používá přístup založený na hodnotách a nabízí normativní teorie o tom, jak by se měli chovat civilisté a armáda, aby maximalizovali civilní kontrolu. Huntingtonova práce je tradiční v literatuře zejména mezi vojenskými důstojníky, kteří přijímají autonomii, již předepisuje. Jiní autoři však jeho názory kritizují, protože historie jeho teze nepotvrdila. Elliot Cohen tvrdí, že se jedná o mylnou teorii civilně-vojenských vztahů, kdy civilisté určují politiku a povolují použití síly, aby pak ustoupili a dali armádě volnou ruku. Cohen jako příklad uvádí mylnou představu ohledně vedení vietnamské války a operace Pouštní bouře, kdy válka ve Vietnamu naznačuje selhání díky prezidentskému mikro managementu, zatímco válka v Zálivu byla úspěšná právě díky prezidentské zdrženlivosti. Cohenova analýza to vyvrací a tvrdí, že spíše než pohodlnou dělbu práce pozorujeme v historii napjaté interakce ohledně detailů, ne pouze široké a obecné strategie. Proto odmítá Huntingtonovu ideální dělbu práce jako zřeknutí se odpovědnosti ze strany civilního vedení (Donnithorne, 2013, p. 12).

Morris Janowitz rozšiřuje Huntingtonovu normativní logiku civilní kontroly. Janowitz obhajuje důstojnický sbor, který zůstává podřízen civilní kontrole na základě sebepojetí a ochoty. Kromě toho si Janowitz představuje policejní roli pro armádu v rámci mezinárodních vztahů během studené války, čímž mění Huntingtonovu ideální představu o rozdílech mezi civilními vůdci a apolitickou armádou (Donnithorne, 2013, p. 13). Janowitz viděl také problém v tom, jak zachovat ideální vztah občan–voják v době, kdy mění se charakter války již nevyžaduje masovou účast ve vojenské službě, ale vyžaduje, aby stát udržoval početné a stálé jednotky profesionálních vojáků. Pro Janowitze a další republikánské teoretiky byla vojenská služba pozitivní povinností. Problém nastává po druhé světové válce, kdy se motivace pro občanskou participaci ve vojenské službě vytrácela. Za tímto účelem se zasazoval o explicitní program politického vzdělávání, který by propojil profesionální vojenský výcvik s národními a nadnárodními cíli (Burk, 2002, p. 12).

Teorie Huntingtona a Janowitze o demokratických vojensko-civilních vztazích jsou dodnes uznávány, přesto jsou podle některých autorů nedokonalé. Podle Burka není Huntingtonova teorie o tom, jak chránit demokratický stát, přesvědčivá pro období po druhé světové válce. Tvrdí, že vojenský profesionál má organizovat a cvičit armádu k plnění funkčních požadavků a vést ji do boje, když to politické orgány přikážou. To je v souladu s cílem armády chránit demokratickou společnost před vnějšími nepřáteli. Předpokládá tím však, že existuje jasně vymezená vojenská sféra definovaná válečným bojem, která je nezávislá na sociální a politické sféře. Tento předpoklad je podle Burka chybný, protože v době, kdy existují zbraně hromadného ničení, nelze jasně rozlišovat mezi cíli a prostředky války, mezi politickými rozhodnutími elit a operačními rozhodnutími vojenských elit. V praxi to znamená, že rozlišování mezi politickou sférou, kde se rozhoduje o cílech, a vojenskou sférou, kde se k dosažení cílů nasazují prostředky, je zavádějící a Huntingtonova teorie objektivní civilní kontroly ve skutečnosti neříká, jak by měly být chráněny demokratické hodnoty. Huntington se také domníval, že Spojené státy se mohou před studenou válkou ochránit tehdy, pokud se odvrátí od liberální ideologie a přijmou nový konzervativní realismus, a domníval se, že k takovému posunu dochází. Podle Feavera však docházelo k pravému opaku, kdy se USA od 60. let 20. století

stávaly ještě individualističtějšími, než byly v době, kdy Huntington svou teorii psal (Burk, 2002).

Huntington a Janowitz se zabývají pouze částí problému, s nímž se demokratická teorie vojensko-civilních vztahů potýká. Huntingtonova teorie se zaměřuje na otázku ochrany demokracie, ale opomíjí problém ochrany demokratického státu. Janowitz si na rozdíl od Huntingtona uvědomoval, že hranice mezi vojenskou a politickou sférou se stírají, v důsledku čehož budou vznikat nové formy napětí mezi vojenskými a politickými elitami. A i když se touto otázkou dostatečně nezabýval, věděl, že jedním z úkolů teorie civilně-vojenských vztahů je naznačit, jak by měl být tento problém zvládnut, aby byly přitom zachovány demokratické hodnoty. Naproti tomu se Huntingtonova teorie zaměřovala více na ochranu či vojenské zabezpečení státu bez ohledu na to, zda je demokratický, nebo není. To vyvolává otázku, zda je naším cílem žít v jakémkoliv státě za každou cenu, nebo žít v rámci hodnot demokratického státu (Burk, 2002, pp. 12–14).

Tradiční Huntingtonova teorie se shoduje s většinou ostatních vojensko-civilních teorií na tom, že by měla probíhat civilní kontrola nad armádou, objektivní typ kontroly je zase založený na striktním oddělení dvou institucí a autonomie armádní složky představuje její profesionalitu. Především myšlenka vojenské autonomie ale může vést k vnitřní intervenci a převratu, zvláště hovoříme-li o křehkém typu demokracie a státě, ve kterém byly narušeny demokratické principy a kde společnost může mít pocit, že politické instituce neplní svou funkci nejlépe. Zároveň však předkládá profesionalitu armády v podstatě jako nejvyšší princip a základ pro objektivní kontrolu. Huntingtonova teorie vychází z tehdejší politické situace, ale především ze zkušenosti USA, proto není úplně vhodné aplikovat koncept například na státy Latinské Ameriky, které si prošly jiným historickým a kulturním vývojem. Zároveň byl Huntington jeden z prvních autorů, který se problematikou civilně-vojenských vztahů zabýval obsáhleji a zdůrazňoval především vojenskou profesionalitu, což je podle něj zásadní faktor, který bude i v této práci analyzován na konkrétním případě Brazílie. Jedná se právě o profesionalizaci armády, což je jeden z argumentů, proč se účastnit mírových misí OSN. V případě Brazílie budou zkoumány také konkrétní dokumenty a reformy, které měly k profesionalizaci brazilské armády po demokratizaci přispět.

1.3. Feaverova teorie agentur

Peter Feaver ve své teorii nabízí kritiku Huntingtonovy teorie v kontextu své vlastní tzv. teorie agentur, která modeluje různé možné vztahy civilní kontroly a armády. Tento model předpokládá, že demokracie vyžaduje civilní kontrolu nad armádou, a to i v případě, že se civilisté mýlí. Civilisté mají právo se mýlit, což opakovaně Feaver připomíná. V souladu s tímto předpokladem jsou civilisté ve Feaverově modelu „zadavatelé“, kteří si najímají vojenské profesionály jako své „agenty“, aby prosazovali jejich vojenskou bezpečnostní politiku. Jako v každém vztahu mezi zadavatelem a agentem čelí civilisté problému, že armáda nemusí věrně plnit to, co po ní žádají, což je nutí uvažovat, jak intenzivně musí být sledována činnost armády, aby bylo zajištěno, že bude v souladu s jejich přáními. Vojenští profesionálové se zase jako agenti musí rozhodnout, zda budou dělat to, co jim nařídí jejich zadavatel, tedy jestli budou „pracovat“, v tomto případě plnit rozkazy civilistů, nebo se budou „vyhýbat“. Vyhýbáním se práci není myšlena nečinnost, jde spíše o jednání, které má zajistit, aby se místo preferencí zadavatele realizovaly politické preference agenta. Taková činnost může být ale potrestána zadavatelem, což je také klíčový faktor, který ovlivňuje pravděpodobnost, že dojde k vyhýbání se (Burk, 2003, pp. 13–19).

Na základě této logiky Feaver identifikuje šest možných logických východisek založených na: rozhodnutích zadavatelů sledovat armádu, či nikoliv, u agentů, jestli pracovat, nebo se vyhýbat práci, a u zadavatelů, jestli při vyhýbání se práci trestat, či netrestat agenty. O tom, jakého bude dosaženo výsledku, rozhoduje interakce mezi omezeným souborem proměnných, jejichž hodnoty jsou pro model buď: a) měnící se náklady na monitorování nebo b) rozsah rozdílů v politických preferencích mezi civilisty a armádou anebo c) pravděpodobnost, že vyhýbání se práci bude potrestáno. Ukazuje se, že výsledný model poskytuje překvapivě silný interpretační nástroj pro vysvětlení měnících se vzorců civilní kontroly nad armádou od studené války po současnost (Burk, 2003, pp. 13–19).

Na základě historie civilně-vojenských vztahů za studené války Feaver ukazuje, že ve skutečnosti byl rozdíl mezi civilními a vojenskými preferencemi po celou dobu války velký, zatímco náklady na monitorování klesaly a pravděpodobnost trestu za vyhýbání se byla vysoká. Za těchto podmínek, jak očekává teorie agentur, bylo civilní monitorování armády a vojenské dodržování

civilních preferencí vysoké. To pomáhá vysvětlit, proč USA zvítězily ve studené válce, aniž by se řídily Huntingtonovým návodem. Proti Feaverově teorii se ale podle Burka také najdou námitky. Důkazy, které by dokumentovaly hodnoty proměnných, není vždy snadné nalézt, a když už je nalezneme, tak nemusí být vždy průkazné. Lze také namítat, že civilisté a vojenští profesionálové nejednají výhradně racionálně a ve vlastním zájmu, nebo jako jednotliví aktéři. Burk také připomíná, že vojenská poslušnost vůči civilním zadavatelům je sice podmínkou demokracie, stejně tak ale může být podmínkou u autoritářských režimů (Burk 2003, 13–19).

Feaverova teorie vychází z ekonomické teorie, kde lze pozorovat problém ve vztahu zadavatel–agent, a to v rámci informační asymetrie, kdy zadavatel nemá dostatečné znalosti o svém agentovi a nemůže dostatečně monitorovat jeho chování. Rozdílné zájmy a informační asymetrie tak rámuje Feaverovu teorii a vztahy mezi civilními a vojenskými činiteli. Vzhledem k tomu, že armáda má také svoje zájmy a jedinečnou profesionální autoritu, jakým způsobem docílit toho, aby civilní vedení zajistilo podřízenost? Model teorie agentur nastiňuje hierarchickou interakci mezi civilisty a armádou. Prvním zásadním rozhodnutím civilistů je, zda budou armádu monitorovat, nebo ne. Další rozhodnutí je na armádě, která se rozhodne, zda bude pro danou politickou moc pracovat, nebo se práci vyhýbat. Konečné rozhodnutí v případě, že se agenti budou vyhýbat, je, jestli a jak civilisté potrestají armádu. Model tedy zahrnuje širokou škálu proměnných. Feaver z toho usuzuje, že armáda bude fungovat pouze v případě, že trest bude dostatečně velký na to, aby snížil zisk z vyhýbání se práci. Pohyb těchto proměnných proto vytváří podmínky, ve kterých je práce, nebo vyhýbání se více či méně pravděpodobné (Donnithorne, 2013, pp. 13–17).

Modelováním této hierarchie Feaver uvažuje i nad dříve popsány teoriemi. Poukazuje na to, že některé Huntingtonovy argumenty týkající se delegování moci mohou být pravdivé za určitých podmínek, podobně jako závěry Michalea Desche, který tvrdil, že vojensko-civilní vztahy se budou zhoršovat více s domácí hrozbou než mezinárodní. Tento model je úspěšný tím, že zůstává dostatečně jednoduchý, aby byl použitelný, a zároveň zahrnuje dostatek proměnných, aby byl užitečný. Odhaluje také gradaci práce a vyhýbání se, aby bylo možné posoudit relativní zdraví civilně-vojenských vztahů. Zatímco tradiční teorie a modely neřeší extrémní situace a případy, teorie agentur podle

Donnithorna naznačuje, které vnější proměnné pravděpodobně podporují armádu při vyhýbání se, nebo naopak podřízenému plnění práce. V důsledku toho model může spíše poskytnout porozumění tomu, co civilisté a armáda skutečně dělají, než předepisovat, co by měli dělat. Teorie agentur předpokládá, že armáda má tři kategorie politických preferencí: obsah politiky, výklad jejího chování a obecnou preferenci autonomie. Model uznává, že vojenské preference pro obsah politiky se budou lišit podle situací, ale stanoví, že armády obecně preferují útočné situace a pravděpodobně budou zvyšovat hrozby a požadavky, aby se střetly s potenciálním nepřítelem. Teorie také předpokládá, že se armáda zajímá o svou čest a vnější vnímání svého chování. Feaver tvrdí, že tato normativní preference může ve skutečnosti tlumit účinek odlišných preferencí před politickým obsahem. Preference cti tedy může mít vliv na potlačení nutkání vyhýbat se práci, podobně je to i s organizační kulturou. V civilně-vojenském kontextu funguje organizační norma, která zdůrazňuje poslušnost a dává civilistům i armádě očekávání, že armáda bude vždy podřízena (Donnithorne, 2013, pp. 13–17).

Feaver využívá studenou válku k testování Huntingtonovy teorie, která tvrdí, že nejlepší způsob, jak zajistit vojenskou účinnost a podřízenost civilní kontrole, je prostřednictvím objektivní kontroly. Podle Feavera se ale ukazuje vzor vojenských vztahů během studené války v rámci subjektivní kontroly. Teorie agentur tedy předpovídá velkou propast mezi preferencemi civilistů a armády ve chvíli, kdy jsou náklady na monitorování relativně nízké, včetně pravděpodobnosti trestu. Feaver tak poukazuje na tzv. krizi po studené válce v rámci civilně-vojenských vztahů. V 90. letech 20. století se podle něj objevuje řada rysů jako rostoucí propast mezi civilními a vojenskými elitami, nižší motivace vzhledem ke snížení mezinárodní hrozby atd. Tvrdí tedy, že v této době převládá vzorec civilně-vojenských vztahů, kdy civilisté přísně monitorovali a armáda se vyhýbala práci vzhledem k tomu, že náklady na monitorování klesaly v období míru a preference civilních a vojenských elit se v mnoha ohledech rozcházely, zvyšovala se pobídka armády pro prosazování vlastních preferencí. Feaver se ale zaměřuje na vojenské instituce v demokratickém zřízení a jeho hlavní myšlenkou je, že demokratická teorie trvá na tom, aby se armáda podřídila civilnímu vedení. Ať jsou to voliči, kdo budou monitorovat a trestat politické vůdce za chybná rozhodnutí, ne armáda, ta by měla být pouhým poradním

orgánem v případě, že se to od ní vyžaduje, ale své rozkazy by měla plnit věrně (Donnithorne, 2013, 13–17).

Feaverova teorie se shoduje s Huntingtonem opět v důležitosti samotné civilní kontroly nad armádou. Tato teorie agentur převádí Huntingtonovův přístup ctnostného a profesionálního vztahu občan–voják spíše do vztahu obchodního, kdy se z civilní vlády stává zadavatel a z armády agent, kterého si zadavatel najímá. Feaverova teorie je založená především na kontrole, kterou spatřuje jako zásadní pro udržení demokracie a civilní kontroly nad armádou. Tento kontrolní mechanismus může být zajištěn ukotvením konkrétní legislativy, ať už se jedná o základní demokratické hodnoty v ústavě daného státu nebo konkrétní legislativu a reformní úpravu, týkající se armády. Úprava legislativy je proto další z faktorů, který bude v této práci analyzován jako faktor kontrolní.

1.4. Alternativní teorie

Wendy Hunter, další z klíčových autorek, která se tématem civilně-vojenských vztahů zabývá, rozšířila výzkum Alfreda Stepana o téměř třikrát delší období po skončení vojenské diktatury a předpokládala pozitivní vývoje ohledně demokracie ve státech Latinské Ameriky. Z jejího výzkumu totiž vychází, že samotná demokracie časem omezí vliv ozbrojených sil. Práce se vymezuje vůči institucionálním přístupům, které zdůrazňují odolnost vojenských výsad při přechodu a tvrdí, že samotná demokracie a její konsolidace časem omezí vliv ozbrojených sil. Podle Hunter stejně jako prezidenti a zákonodárci usilují o rozšíření svojí moci a snížení moci všech ostatních, tak v případě, že tomuto cíli budou ozbrojené síly překážet, zákonodárci je budou chtít odstranit. Celkově omezí jejich dosah za pomoci příslušné legislativy. Podle Hunter vede napětí mezi vojenskými a politickými zájmy v soutěži o podíly na rozpočtu k celkovému poklesu vojenského vlivu v demokratických státech. To, že armáda slábne, se snažila Hunter demonstrovat na státech Latinské Ameriky, a to konkrétně na poklesu vojenských výdajů ze státního rozpočtu (Hunter, 1997, 2002). Proto budou výdaje na armádu součástí analýzy faktoru bezpečnostních reforem, které jsou důležitou součástí civilní kontroly nad armádou. Z díla Wendy Hunter také vyplývá, že samotná demokratizace státu je základem pro úspěšný přechod civilní kontroly nad armádou, a proto i proces demokratizace v Brazílii bude přiblížen.

Vztahem vojáků a společnosti se zabývá také Tomáš Kučera (2010), který věnuje pozornost vzájemným vztahům válečníka, společnosti a války a pozoruje tzv. proces deheroizace, akceptaci ztrát a odcizení. Jedná se o zvláštní hodnotový rámec, který dokáže motivovat vojáky k vyšší angažovanosti, než jaká je vyžadována pouhou zaměstnaneckou smlouvou. Válečnický étos, který byl v historii běžný, se ze současných společností a armád vytrácí, což souvisí i s rozvojem moderních vojenských technologií (Kučera, 2010, p. 58). Otázkou zůstává, zda tato angažovanost představuje větší profesionalizace armády, nebo spíše snižování její efektivity. Právě tuto problematiku řešily státy, které si nesou dědictví vojenských režimů a vypořádávají se v rámci demokratizace s novou rolí armády ve společnosti. Dalším z analyzovaných faktorů bude nová role armády a s ní spojená zvýšená účast v mírových misích OSN.

Alternativní teorií se zabývala také již zmiňovaná Rebecca Schiff (1995) svou teorií shody, která kritizovala hlavní využívané teorie Huntingtona a Feavera, které byly z velké části odvozeny ze zkušeností Spojených států a předpokládají, že americká institucionální separace by měla být aplikována všemi národy, aby se předešlo domácím vojenským intervencím. Schiff ale argumentuje tím, že americký případ je založen na konkrétní historické a kulturní zkušenosti a může být nepoužitelný pro jiné národy. Teorie shody bere v úvahu jedinečné historické a kulturní zkušenosti národů a různé další možnosti civilně-vojenských vztahů, které mohou být odlišné od amerického příkladu. Dále současné teorie prosazují oddělení civilních a vojenských institucí. Současná mezinárodní situace podle Schiff ukazuje, že etnická orientace a otázky multikulturní rozmanitosti jsou ve skutečnosti příčinami vnitřních nepokojů, které se vyskytují po celém světě. Teorie shody zahrnuje specifické institucionální a kulturní ukazatele a vysvětluje empirické podmínky, za nichž se armáda, vláda a společnost mohou dohodnout na formách civilně-vojenských vztahů, aby se předešlo domácí vojenské intervenci. Teorie shody tedy navrhuje dialog, přizpůsobení se a sdílené hodnoty či cíle mezi armádou, politickými elitami a společností. Ústředním argumentem tedy je, že pokud armáda, politické elity a společnost dosáhnou shody ve čtyřech ukazatelích, pak je domácí intervence méně pravděpodobná. Základní ukazatele shody jsou sociální složení důstojnického sboru, politický rozhodovací proces, způsob náboru a vojenský styl. Teorie shody považuje armády, politické vedení a občany za partnery

a předpovídá, že pokud se shodnou na úloze, kterou mají hrát, je méně pravděpodobné, že v daném státě dojde k vojenské intervenci. Ve svém výzkumu poukazuje na případy Izraele a Indie (Schiff, 1995, pp. 7–20). Způsob shody může naznačit už samotný způsob přechodu z nedemokratického režimu na demokratický, proto se Hunter a Schiff shodují na tom, že základním faktorem zůstává proces demokratizace ve státě. Součástí shody, kterou Schiff popisuje, mohou být konkrétní reformy bezpečnostní politiky a její úpravy, které by měly vytvářet konsenzus mezi armádou, politickými elitami a společností. Proto další ze zkoumaných faktorů, které mají vliv na civilní kontrolu nad armádou, bude proces demokratizace a transformace politického systému.

Risa Brooks (2008) tvrdí, že vzorce civilně-vojenských vztahů ovlivňují národní bezpečnost díky jejich dopadu na strategické hodnocení, a identifikuje dvě proměnné, které určují vzorec civilně-vojenských vztahů. Brooks předkládá hypotézu, jak různé konfigurace mocenských a preferenčních neshod ovlivňují strategické rozhodování. Předpokládá, že kombinace politické dominance vede k nejlepšímu strategickému rozhodování. Kvalita strategického rozhodování sice není jediným určujícím faktorem úspěchu státu na mezinárodním poli, ale je to jeden z faktorů, který může mít vliv na bezpečnost státu (Owens, 2017, pp. 16–17).

Eric Nordlinger ve svém díle *Soldiers in Politics* také ustupuje od zkušenosti čistě z USA a zabývá se vojenskou intervencí v Latinské Americe, Asii, Africe a na Blízkém východě a snaží se analyzovat armádu jako původce převratu i jako vládnoucí stranu po převratu. Přichází se třemi modely vojensko-civilních vztahů. U prvního modelu nedochází k rozporům mezi armádou a civilní složkou, protože zde nejsou rozdíly, a tudíž ani prostor pro neshody. Další možný typ je striktní oddělení armády a politiky a třetí možností je naopak propojení politických myšlenek a osobností s armádou (Nordlinger, 1977). Při vysvětlování příčin vojenských převratů Nordlinger zdůrazňuje faktory vojenského systému, jako jsou hierarchická struktura, korporativní zájmy, třídní původ, etnická identita a sebepojetí a politické postoje důstojnického sboru. Zároveň bere v úvahu i faktory sociopolitické, jako jsou výkonnost a legitimita vlády, masová politizace, závažnost komunálních konfliktů a míra socioekonomické modernizace. Podle Nordlingera je třeba brát v úvahu právě tyto proměnné a jejich vzájemné působení, chceme-li porozumět tomu, proč a za jakých podmínek může dojít

k vojenskému převratu a narušení vojensko-civilních vztahů. Dále se Nordlinger zabývá otázkou, jakým způsobem vztahy pokračují po převratu. V zásadě tvrdí, že většina vojenských režimů vyznává podobný autoritářský styl vládnutí, tedy s malou, nebo žádnou politickou konkurencí a minimální mírou kontroly, který lze vysledovat v socializačních vzorcích vojenských důstojníků (Thompson, 1982, pp. 174–180).

Problematikou vojensko-civilních vztahů a civilní kontroly nad armádou se zabývali také autoři May, Lawson a Selochan. Řeší proces změny a udržování režimu a soustřeďují se hlavně na oblast Asie a Tichomoří, řeší roli armády při nastolování změn režimu a mají pocit, že armáda bude pravděpodobně i nadále hrát důležitou roli v politice, nehledě na tendence k demokratizaci. Proto navrhuji přesun hlavní pozornosti výzkumu od vojenství jako takového k činnosti vojáků ve vztahu s občany. Z procesů dekolonizace, které ovládaly politické dějiny Afriky, Asie, Latinské Ameriky, se ve většině postkoloniálních států objevila ústavní struktura zděděná nebo ovlivněná západními demokratickými modely bývalých koloniálních politik. Mezi takovou strukturu patřilo oddělení zákonodárné, výkonné a soudní moci, lidově volené zákonodárné sbory a podřízenost armády, jejíž primární rolí má být ochrana země před vnější agresí. Očekávalo se tedy, že domorodé armády podle vzorů stanovených mocnostmi se zdrží přímého zapojení do politiky. Ale byly to často právě tyto státy, ve kterých armáda získala díky své úloze při získávání nezávislosti spíše politické dědictví, než aby sílila v rámci vojenské profesionalizace, která by zahrnovala absolutní poslušnost civilní autoritě. Zvláště patrné to pak bylo ve státech, které se vyznačovaly silnými etnickými konflikty (May, Lawson, Selochan, 2004, pp. 1–14).

V letech 1945–1976 se odhaduje, že více než dvě třetiny zemí Latinské Ameriky, Asie, Afriky a Středního východu zažily různé úrovně vojenské intervence. Vzhledem k tomu, že vojenské intervence byly široce považovány za selhání demokratických hodnot a institucí, které odcházející koloniální mocnosti chtěly zavést, se výzkumy podle autorů věnovaly hlavně motivům vůdců převratu, struktuře armády a usnadňování socioekonomických a politických podmínek. Někteří autoři pak tvrdili, že v nových státech je armáda obvykle soudržnější, lépe organizovaná, racionálnější a silněji oddaná modernizaci než zbytek společnosti včetně politiků, kteří často jednali neefektivně a způsobovali nestabilitu. Ačkoliv

se vojenští účastníci převratu prezentovali jako dočasně zasahující, zřídka spěchali na návrat do svých funkcí a předání moci politickým představitelům. Zásadní také bylo to, že armáda byla často nejvíce nepřátelská vůči rozvoji občanské společnosti. Alternativní vysvětlení, které nabízeli autoři jako Janowitz nebo Nordlinger, tvrdí, že armáda není motivována kulturou racionality, řádného řízení a modernity, ale spíše svými osobními zájmy, proto autoři tvrdili, že vojenská intervence byla obzvláště pravděpodobná, když byly ohroženy její zájmy nebo autonomie. V obou těchto případech byla armáda vnímána v podstatě jako soudržná entita se smyslem pro kolektivní identitu. Naproti tomu další myšlenkový směr vykresloval armádu jako pouhé rozšíření větší občanské společnosti, náchylné v určité době stranit konkrétním politickým frakcím (May, Lawson, Selochan, 2004, pp. 1–14).

Zatímco Huntingtonův koncept vojenské profesionality zůstal vlivný, záplava převratů po získání nezávislosti v nových státech Afriky a Asie od konce 50. let vyvolaly kritičtější zkoumání vztahů. Autoři naznačují, že předpokládaná neutralita a striktní oddělení armády od politiky je západní koncept, protože k vojenské intervenci docházelo v reakci na hroucení se demokratických občanských režimů se zdánlivým cílem obnovit demokracii a často se značnou podporou společnosti. V některých státech, zejména komunistických, docházelo k alternativním modelům, kdy byla armáda vnímána jako součást politického systému (May, Lawson, Selochan, 2004, pp. 1–14).

Alternativní teorie autorů nám otevírá prostor pro otázku, zda lze některé vojenské režimy někdy označit za demokratické? Nebo se skutečně vždy jedná o anti-demokracii? Jedním ze způsobů, jak se s tímto definičním problémem vypořádat, je podle autorů uznat, že režimy se liší podle různých kritérií demokracie a že myšlenka škály od demokratičtějších k méně demokratickým režimům je nejužitečnější přístup k problému analýzy a porovnání režimů. Ústředním pilířem moderní demokratické teorie je doktrína konstitucionalismu, která poukazuje na omezenou vládu, tedy systém, ve kterém je jakákoliv skupina vládců podřízena právnímu státu a občanům. Jak poukazoval už Huntington, civilní nadřazenost sama o sobě není dostatečnou podmínkou demokracie, protože mnoho nedemokratických vlád udržuje civilní kontrolu nad svými vojenskými a policejními organizacemi. To hlavní je, aby civilisté, kteří mají kontrolu nad armádou a policií, sami podléhali demokratickému procesu voleb (May, Lawson,

Selochan, 2004, pp. 1–14). Autoři tedy opět poukazují na zásadní roli faktoru demokratizace státu a také faktoru aktivní společnosti, jež hraje zásadní roli v procesu.

Problém autoři spatřují ve chvíli, kdy ústavně a lidově zvolená civilní vláda, jakmile bude v úřadu, zruší ústavu a odmítne demokratické hodnoty v ní zahrnuté, a to včetně voleb. V takových chvílích může být v postkoloniálních státech armáda právě jedinou entitou v zemi schopnou zvrátit takový vývoj a obnovit demokratickou vládu. Častý vojenský vzestup k moci byl motivován potřebou zachránit své národy před slabým, zkorumpovaným nebo nedisciplinovaným civilním vedením. Autoři upozorňují, že ozbrojené síly sehrály roli v přechodu i k prodemokratickým režimům v rozvíjejících se státech. Problematické je to, že vojenští představitelé pak mají vlastní politické ambice a nechtějí se vracet zpět do neutrální pozice pod kontrolu civilní vlády. Proto aby se v těchto státech, které si prošly vojenským převratem, udržela demokracie, vojenští představitelé i civilní političtí vůdci musí převzít nové role. Je potřeba uznat, že armáda je jednou z nejsilnějších institucí ve státě a potřebuje politickou a sociální soudržnost (May, Lawson, Selochan, 2004, pp. 1–14). Autoři tedy upozorňují na rozdíl od tradičních teorií, že armáda v některých případech mohla i dopomoci k demokratickému zřízení ve chvíli, kdy zasáhla. Tento pohled mohl být analyzován díky tomu, že autoři šli v rámci výzkumu mimo zkušenost USA nebo ostatních západních demokracií, zaměřili se i na státy, které si prošly jiným historickým a kulturním vývojem a u nichž došlo k odlišným situacím.

Výše uvedené alternativní teorie vojensko-civilních vztahů se tedy shodují s tradičními koncepty Huntingtona a Feavera na tom, že zásadním faktorem pro civilní kontrolu nad armádou jsou institucionální změny jako úprava legislativy, jednotlivé reformy a konkrétní úpravy bezpečnostní politiky, včetně výdajů na armádu. Na druhou stranu také kladou důraz na roli společnosti a občanského aktivismu a historické koloniální zkušenosti konkrétních států. Proto aby mohly být analyzovány výše uvedené faktory, je třeba přiblížit pro kontext historickou roli armády v latinskoamerické historii a roli armády a jejího vojenského režimu v Brazílii, jež hraje významnou roli pro pochopení současné politické situace a pozice armády.

2. Faktory vedoucí k civilní kontrole nad brazilskou armádou

V brazilské armádě došlo k výrazným změnám po roce 1985, kdy došlo k demokratizaci Brazílie. Tato práce vychází z teorie, že demokratický stát by měl mít ozbrojené síly zcela pod civilní kontrolou. Na tom se shoduje většina autorů zabývajících se vojensko-civilními vztahy. Přechod k demokracii podobně jako přechod k civilní kontrole nad armádou nelze změnit ze dne den, zvláště má-li země jako Brazílie za sebou dlouhou historii silného postavení armády ve společnosti a politice, jak bylo přiblíženo v předchozích dvou kapitolách. Proto se tato část práce soustředí na otázku, jaké hlavní faktory přispěly k civilní kontrole nad brazilskou armádou. Brazílie je obecně považovaná za demokratický stát, a to dle různých ukazatelů demokracie jako např.: Freedom house (2023), Latinobarómetro (2023), index The Economist (2022) a dalších. Má však před sebou podle reportu Freedom house (2023) několik výzev podobně jako většina demokratických států. Jednou z takových výzev, které se věnuje i tato práce, je dědictví vojenského režimu a silné postavení armády v historii země.

Mezi nejzákladnější faktory, na kterém se také shoduje většina autorů včetně Huntingtona, Feavera a Hunter a který je podstatný při civilní kontrole nad armádou, patří faktor demokracie. Na něm se shodují jak tradiční teorie, tak alternativní, například Wendy Hunter, která předkládá roli demokracie a její konsolidaci jako hlavní způsob, jak postupně dosáhnout toho, aby byla armáda zcela pod civilní kontrolou. Demokracii však předchází politická transformace, tedy samotný přechod z autoritářského na demokratický režim. V případě Brazílie se jednalo o delší proces, který obnášel první svobodné volby a změnu ústavy. S. Huntington klade důraz na profesionalizaci armády, kterou spatřuje v oddělení od politických záležitostí. Zdůrazňuje také civilní kontrolu nad politickou strategií a neutralitou v politických otázkách, právě to jsou věci, které by měla ohraničit a zajistit legislativa. Proto další zásadní faktor, který měl vliv a na němž se opět autoři shodují, je legislativní úprava civilní kontroly nad armádou, v tomto případě se jedná o novou ústavu a její konkrétní články, týkající se role ozbrojených sil, které budou analyzovány. Nebyla to však pouze změna ústavy, jež dokáže změnit nastavení vojensko-civilních vztahů v zemi, je důležité zmínit celou reformu bezpečnostní politiky, která se týká ministerstva obrany, zpravodajských služeb a financování armády a která souvisí s civilní kontrolou

nad vojenskou strategií. Dalším důležitým faktorem je účast v rámci mezinárodních organizací, se kterou je spojena transformace armády, a to i ve společnosti, a s tím se pojí další faktor interní i mezinárodní doktríny, upravující funkci armády. S konkrétními dokumenty upravujícími interní pravidla armády se pojí Huntingtonův koncept profesionalizace vojáků. S postupným institucionálním přechodem v rámci úpravy legislativy přichází otázka, jakou roli bude mít armáda v době míru? Tuto otázku Huntington také řeší v kapitole krize vojensko-civilních vztahů. Několik států, které měly historickou zkušenost s vojenskými režimy, se pokusilo přesunout pozornost armády na zahraniční mírové mise OSN. Takové působení mělo zajistit profesionalizaci a zabránit tzv. deheroizaci vojáků, jak ji popisuje Kučera. Účast v mírových misích OSN může být považována za další faktor, který může přispět k civilní kontrole nad armádou. V neposlední řadě bude také analyzován faktor tzv. společenský, který zdůrazňují autoři Pisani a Lumb, Shiff a Hunter, jedná se tedy o vliv občanské společnosti na transformaci armády a o to, jakým způsobem přispěla k přechodu na civilní kontrolu nad armádou.

V této části práce budou přiblíženy a analyzovány faktory, které přispěly k civilní kontrole nad armádou, konkrétně faktor politické transformace, tedy přiblížení samotného procesu demokratizace v Brazílii, protože bez něj by nemohla proběhnout změna vedoucí k civilní kontrole nad armádou. Druhý faktor, na který se zaměřím, bude brazilská ústava z roku 1988 a její úpravy v průběhu let týkající se armády, protože pro civilní kontrolu nad armádou je potřebné mít samotnou kontrolu legislativně ukotvenou. Třetí faktor je celková reforma bezpečnostní politiky, protože se jedná o zásadní způsob, jakým je role armády a civilní kontroly ukotvena v zákonech a souvisí s civilní kontrolou nad obrannou strategií země. Čtvrtý faktor, na který se zaměřím, se týká doktríny CIMIC, protože právě ta popisuje koordinaci mezi armádní a civilní složkou a zároveň dokáže být konkrétnější než ústava a další legislativní úprava. Tento faktor opět souvisí s profesionalizací armády. Pátý faktor je účast armády v mírových misích OSN a debata, která se kolem této problematiky rozpoutala. Šestý faktor, který bude přiblížen je faktor občanské společnosti, protože ač jsou předchozí zmíněné institucionální faktory zásadní, bez podpory občanské společnosti by nemusely být účinné. Pro autory, kteří se zabývají vojensko-civilními vztahy z pohledu rozvíjejících se států Latinské Ameriky, Afriky a Asie, je podstatným faktorem

i kulturně-historický kontext každého státu, který bude přiblížen v podkapitole, která se zaměří na roli armády ve státech Latinské Ameriky, konkrétně Brazílie.

2.1. Role armády ve státech Latinské Ameriky

Ozbrojené síly byly důležitým faktorem v historickém vývoji národů Latinské Ameriky. Tím, že sdružují muže ze všech částí národního území, představují ztělesnění národního ducha, učí vlastenectví, mají významný vliv na překonávání regionalismu. Tím, že poskytovaly možnost postupu příslušníkům nižších sociálních vrstev, podporovaly sociální mobilitu. V mnoha zemích přispěly k přechodu od tradiční k moderní společnosti díky budování komunikačních systémů, důrazem na všeobecné a technické vzdělání ve svých řadách a svými požadavky na industrializaci. V politické sféře opakovaně svrhávaly vlády, které je vytvořily, generálové využívali svěřenou sílu k tomu, aby se stali hlavami států, vojenské frakce zasahovaly do politického procesu na podporu konkrétních ekonomických cílů nebo šíření ideologií. Tento soubor skutečností je obecně známý pod pojmem latinskoamerický militarismus. Právě politická role ozbrojených sil byla zdůrazňována při výzkumech Latinské Ameriky. McAlister vymezuje několik typů civilně-vojenských vztahů v Latinské Americe. První z nich je charakterizován častým svrháváním vlád vojenskými revolucemi nebo státními převraty a bývá spojován s vysokou mírou sociální a politické dezorganizace a nízkou mírou profesionality ozbrojených sil. Druhý typ vzniká tehdy, když jedinec, který není voják, využívá žoldnéřskou armádu k tomu, aby se dostal do čela státu, a nastoluje společenský a politický řád a armádu využívá k udržení své moci. A třetí typ je takový, v němž armáda dominuje politickému systému nebo ho silně ovlivňuje a snaží se stát a společnost jako celek militarizovat. Čtvrtým typem je civilní stát, který se vyznačuje nadřazeností občanské společnosti nad armádou a existuje v relativně stabilních společnostech s profesionalizovanými ozbrojenými silami. Rozmanitost systémů civilně-vojenských vztahů v Latinské Americe vyvolává otázku, zda představuje tento region samostatný rámec pro studium vztahů mezi civilisty a armádou. Tento předpoklad je ale zpochybněn tím, že některé vojenské diktatury v Latinské Americe si jsou méně podobné mezi sebou a více podobné jiným režimům ve světě. Proto je potřeba vzhledem k rozmanitému charakteru provést řadu

případových studií zabývajících se konkrétními zeměmi a obdobími, než dojde k přesvědčivému zobecnění (McAlister, 1961, pp. 341–350).

Latinskoamerický militarismus není složením náhodně vzniklých institucí, které by se sešly kvůli geografii nebo spojující nenávisti, ale jedná se o systémový jev, jehož základem je ústřední postavení ozbrojených sil a nedostatek shody mezi socioekonomickými skupinami a politickými organizacemi. Když žádná ze sociálních tříd nemůže uplatňovat politickou legitimitu, přebírá úkoly vládnutí armáda, ať už záměrně, nebo z nedbalosti. Význam armády ale nemusí vždy vyplývat z potřeby zaplnit třídní mezeru ani z toho, že by militarismus zaručoval hospodářský růst nebo politickou stabilitu. Militarismus je v Latinské Americe mechanismem i důsledkem společenských změn. Z výzkumů vyplývá, že vojenské režimy nejsou ani více, ani méně stabilní než režimy civilní. Některé sice produkují vyšší HNP, jiné však nikoliv. Zdá se tedy, že neexistují souvislosti mezi politickými a ekonomickými proměnnými. Existuje dokonce jen málo důkazů o tom, že vojenské systémy vynakládají více prostředků na vojenský materiál než srovnatelné civilní režimy. Vojenská nadvláda se tedy neuskutečňuje proto, aby uspokojila ekonomické, politické nebo sociální nároky, ale spíše proto, aby uspokojila podmínky nacionalismu 20. století v Latinské Americe (Horowitz, 1977, pp. 217–238).

Když se zaměříme na rozvíjející se státy, kde je Latinská Amerika prototypem nedotčených národů a pevných kulturních vzorců, zjistíme, že se objevuje nový vzorec, který spočívá na vojenském určení moci. Třídy, které umožnily národní nezávislost, byly slabé a neschopné vládnout. Politický systém, který vznikl, byl příliš křehký na to, aby dokázal absorbovat potřeby všech sociálních vrstev, ale také příliš slabý na to, aby dokázal kontrolovat vládnoucí elitu. V důsledku toho se v zemích Latinské Ameriky a později i Afriky a jihovýchodní Asie dostávala k moci armáda. Nad armádami byli postaveni personalističtí diktátoři s věrnými ozbrojenými stoupenci (Horowitz, 1977, pp. 217–238).

Autoři Pisani a Lamb se dívají na roli armády v Latinské Americe skrz formování a budování národů. Státy a armády jsou podle nich nerozlučně spjaty a ve skutečnosti je armáda institucí, která předcházela vytvoření moderního státu. Historické zprávy naznačují, že se armády objevily se zřízením organizovaných lidských společenství, která byla výsledkem potřeby získávat území nebo zdroje

stejně jako poskytovat ochranu před jinými společenstvími, tedy nepřátelskými komunitami. Formování státu zahrnuje nepřetržitý proces boje o vnitřní kontrolu, získávání zdrojů, politické sjednocení a vnější bezpečnost. Tvorba státu je pomalý a pečlivý proces, který se obvykle vyvíjí nepravidelným nebo nevyzpytatelným způsobem. Často se vyznačuje násilnými boji mezi skupinami a institucemi. Je to obvykle nákladný proces a je často doprovázen řadou kompromisů, které vyplývají z boje mezi protichůdnými zájmy a hodnotami. Armáda může být mocnou silou při budování národních států. Je to kvůli výhodám, které má oproti civilním institucím, jako jsou organizační nadřazenost a monopol na zbraně. Úloha ozbrojených sil v průběhu budování národa může být zároveň velmi spornou otázkou. Vedou se diskuze, kdy jedna strana tvrdí, že armáda hraje pozitivní a modernizační roli ve společnosti a má potenciál podporovat národní jednotu ve společnosti, která má populaci charakterizovanou různými etnickými skupinami. Druhý pohled na věc je takový, že je-li v podvědomí národa uloženo, že armáda tvoří stabilizující a organizační sílu ve státě, může být vnímána jako pohotovostní rezerva, která může být povolána ve chvíli, kdy dochází ke kolapsu politického systému. Právě tento pohled může být vnímán jako důvod silného postavení armády v Latinské Americe a zároveň zdroj pro legitimitu armády zasahovat do politických záležitostí státu (Pisani, Lumb, 2018, pp. 1–15). Právě společenské vnímání armády ve státě jako stabilizujícího prvku bylo důležité v historii. Proto další ze zásadních faktorů, který bude analyzován, bude role společnosti a veřejného mínění v tématu vojensko-civilních vztahů v současné době.

2.2. Role armády v Brazílii do roku 1985

Proto aby mohly být analyzovány faktory, vedoucí k transformaci brazilské armády, je potřeba nejdříve přiblížit postavení armády v samotné Brazílii. Na základě předchozích argumentů totiž nelze jednoznačně zobecnit roli armády a její postavení v Latinské Americe, proto se tato kapitola zaměří na konkrétní úpravy v ústavě definující vojensko-civilní vztah a přiblíží historické události, které vedly k silnému postavení armádních složek v Brazílii do roku 1985.

První brazilská ústava, *Politická Ústava Brazílské říše*, byla vyhlášena v roce 1824. Pojem „ozbrojené síly“ v té době nebyl běžný, ale článek 102 ústavy zmiňuje vlastní výkon donucovací moci státu. V tom stejném článku se uvádí, že výkonná složka jmenuje velitele armády a námořnictva a může je přimět k rezignaci, kdykoliv to považuje za nutné, a vyhlásit válku a uzavírat mír (Mathias, Guzzi 2010). Ozbrojené síly výrazně ovlivnily první republikánskou ústavu přijatou v roce 1891, protože byly zodpovědné za převrat, který ukončil předchozí brazilskou monarchii (Süssekind, 2022). Co se týká armády v ústavě, je definována článkem 14, který uvádí, že armáda a námořnictvo jsou národní a trvalé instituce a jejich cílem je bránit zemi na mezinárodní úrovni a udržovat zákony uvnitř. Ozbrojené síly jsou v zásadě poslušné, v mezích zákona, svým hierarchickým nadřazením podporují ústavní instituce. Učinit ozbrojené síly jako stálou instituci umožnilo armádě stát se autonomní jednotkou. Ústava z roku 1891 nejednala ale pouze ve prospěch autonomie ozbrojených sil. V důsledku nedůvěry civilistů vůči armádě ústava mlčela o organizaci regionálních vojenských služeb a nerozpustila tzv. Národní gardu (Guarda Nacional), která byla demobilizována až ve 20. letech 20. století (Mathias, Guzzi, 2010).

Ústava z roku 1934 byla přímým důsledkem revoluce z roku 1932 a dala zákonnost revoluci z roku 1930. Část této ústavy z roku 1934 nazvaná „O národní bezpečnosti“ pověřovala vojenské funkce a vytvořila tzv. Vysokou radu národní bezpečnosti (Conselho Superior de Seguranca Nacional), která byla zodpovědná za všechny otázky, související s národní bezpečností. V ústavě však není žádné vysvětlení, jak národní bezpečnost chápat. Vojenské funkce jsou rozšířeny, ale vyznačují se nejednoznačností. Ústava z roku 1934 také vytvořila vojenské soudnictví, jehož cílem bylo soudit vojáky a civilisty za zvláštních okolností. Zásadní také bylo, že ústava rozšířila volební právo na všechny gramotné občany starší 18 let, včetně seržantů armády a námořnictva, pomocných sil armády, studentů vojenských akademií a podřízených důstojníků (Mathias, Guzzi, 2010). Je však paradoxní, že prezident Vargas s podporou armády nastolil diktaturu Estado Novo, ale autoritářská ústava z roku 1937 omezila roli ozbrojených sil (Süssekind, 2022). Hlavním účelem ústavy z roku 1937 bylo legalizovat diktaturu Getulia Vargase a armáda byla definována jako organizovaná instituce pod plnou poslušností prezidenta republiky (Mathias, Guzzi, 2010).

V roce 1945 armáda ukončila diktaturu Estado Novo a odvolala Vargase z úřadu, konec diktatury přináší čtvrtou Ústavu Brazílské republiky. Ústava z roku 1946 je považována za nejdemokratičtější ústavu Brazílie, s výjimkou ústavy z roku 1988. Pokud jde o armádu, pokračuje ústava v definici podobné té z roku 1934 (Mathias, Guzzi, 2010). Období mezi lety 1946 až 1964 vedlo k porážce kandidátů ozbrojených sil v několika volbách až do roku 1964, kdy se armáda vrací k moci pomocí vojenského převratu (Süssekind, 2022). Členové armády převzali moc, a aby se armáda vyhnula opozici v kongresu, použila k úpravě ústavy institucionální akty. V roce 1967 armáda vytváří novou ústavu, která shromáždila všechny institucionální zákony a ozbrojené síly mají ukotvenou povinnost bránit zemi a zaručovat moc, právo a pořádek. Ústava z roku 1967 rozšířila pravomoci prezidenta republiky, začlenila legislativní předpisy a rozšířila funkce ozbrojených sil včetně toho, že dala ozbrojeným silám zásadní politickou roli. Novela z roku 1969 prosazuje význam bezpečnosti pro národní rozvoj. Jinými slovy, jak ústava, tak dodatek zdůrazňují význam doktríny národní bezpečnosti jako základ pro rozvoj země. V tomto smyslu přetvářejí stát a společnost ve vojenské instituce a ozbrojené síly přetvářejí v ochránce národa (Mathias, Guzzi, 2010).

Období před vyhlášením ústavy z roku 1969 bylo ve znamení neustálé krize, která byla důsledkem rozsáhlé opozice vůči vojenské vládě. Vláda reagovala vydáním série 12 ústavních zákonů, které způsobily změnu ústavy z roku 1967. Poté nastává fáze známá jako liberalizace v letech 1974–1985, kdy byly ústavními změnami nakonec zmírněny nejvíce autoritářské rysy vojenského režimu. Přesto brazilská společnost považovala za nutné sepsat novou ústavu. Zvolený prezident Neves během své kampaně slíbil novou ústavu a Sarney, jeho viceprezident a nástupce, se rozhodl tento slib splnit. Zrod nové ústavy byl ale špatně koncipován, namísto svolání samostatného ústavodárného shromáždění prezident Sarney navrhl ústavní dodatek, který kongres přijal a zmocnil další kongres, aby sloužil jako ústavodárné shromáždění. Toto řešení se ukázalo být nespravedlivé, protože v příštím kongresu zasedalo několik senátorů, zvolených za autoritářského režimu (Rosenn, 1990, pp. 773–802).

V roce 1982 povolila armáda přímé volby guvernérů států a postupně zvyšovala federální převody do obecních samospráv. Navíc nový zákon o politických stranách vedl k otevření politického života. V roce 1985 vláda

schválila svolání Národního ústavodárného shromáždění k návrhu nové ústavy. Pro proces přípravy ústavy zorganizovalo 559členné shromáždění veřejná slyšení. Po dvaceti měsících zvažování vzniká v roce 1988 nová demokratická ústava (Constitutionnet – Brazil, 2024).

Celkově jde tedy říci, že armáda v Brazílii měla silný vliv na politickou a společenskou situaci. V průběhu let zasahovala do politiky země formou převratů, pučů a intervencí. Armáda také zastřešovala autoritářský režim do roku 1985 a byla jeho součástí. Zároveň byla armáda vnímaná jako zásadní institucí, která ovlivňuje situaci v zemi a díky níž probíhají změny v politickém i společenském prostředí. V minulosti armáda působila jako ochránce před vnějšími a vnitřními hrozbami, které v kontextu studené války představovaly především levice a komunismus, a později měla armáda a celý režim působit jako ochránce před hrozbou ekonomické nestability. Po vojenském puči v roce 1964 získala armáda rozsáhlou moc a kontrolu nad politickými i společenskými institucemi. Do roku 1985 proběhlo několik převratů a krizových situací, které vyústily v zásah armády, proto lze říci, že armáda v Brazílii byla jednou z nejdůležitějších institucí a měla vliv na politický i společenský vývoj i po roce 1985.

2.3. Transformace politického systému a proces demokratizace v Brazílii

Za vyvrcholení demokratizačního procesu v Brazílii bývá někdy považováno zvolení prvního civilního prezidenta po 21 letech, někdy bývá spíše až přijetí nové ústavy z roku 1988. Brazílie každopádně prošla dlouhým procesem tranzice. Proto abych mohla přiblížit proces demokratizace v Brazílii, je nutné vycházet z procesu liberalizace, který byl původně volbou samotného vojenského režimu. Režim se sám definoval podle západních hodnot včetně demokracie. Navzdory tisícům případů mučení a politických vražd si zachovával některé významné instituce typické pro liberální demokracii. Na rozdíl od sousedních států a jejich diktatur uzavřel brazilský režim kongres pouze dvakrát a vždy na poměrně krátkou dobu. Další zajímavý rozdíl od ostatních vojenských vlád byla existence opoziční strany MDB, která byla vytvořena vládou v roce 1965. Během represivních let sice měla potíže fungovat jako nezávislý opoziční hlas, ale vždy sloužila jako kanál pro opoziční požadavky (Mainwaring, 1986, pp. 149–179).

Pro tehdejší liberalizaci byly podle Mainwaringa (1986) rozhodující čtyři faktory. Prvním bylo to, že od druhé světové války měly autoritářské režimy na západě problémy s vytvořením vhodných symbolů, které by jim zajišťovaly legitimitu. Zpočátku byly symboly jako anti-komunismus, anti-korupce a anti-chaos účinné, jakmile se však režim se svými protivníky vypořádá, může být ohrožen nejvíce. Proto se později obrací k symbolům efektivity, hospodářského růstu a národního posílení. Dalším faktorem, který přispěl k rozhodnutí o liberalizaci, byla skutečnost, že úzké ztotožnění armády a vlády způsobilo během nejrepresivnější fáze vlády napětí. Armáda jako instituce orientovaná na vojsko vyžaduje disciplínu a jednotu, což může být ohroženo politickými rozpory, které se projevily zejména při střídání prezidentů, což představuje dilema pro autoritářské režimy. Třetím faktorem bylo, že armáda v nejrepresivnějším období potlačila levici, ovládla lidová hnutí a čelila slabé opozici. Tato situace vedla režim k přesvědčení, že vzhledem k jeho síle a slabosti opozice bude schopna úspěšně kontrolovat proces liberalizace. Režim se tedy pro liberalizaci podle Mainwaringa (1986) nerozhodl kvůli své slabosti, ale kvůli své síle. Čtvrtým faktorem je hospodářská situace, která podpořila přesvědčení režimu, že si může dovolit liberalizovat. Někteří autoři automaticky připisovali procesu řízené liberalizace konec tzv. hospodářského zázraku. Podle Mainwaringa (1986) to byla ve skutečnosti ropná krize v roce 1973, která negativně ovlivnila brazilskou ekonomiku. Ačkoliv rozhodnutí o liberalizaci pochází od autoritářského režimu, vytvořilo novou dynamiku mezi režimem a jeho odpůrci a došlo ke změně pravidel hry tak, aby posílila opozice (Mainwaring, 1986, pp. 149–179).

Tyto faktory, které vojenský režim považoval za hlavní důvody, proč si mohou dovolit liberalizovat, se nakonec staly pro pád režimu klíčové. Potřeba legitimacy a symbolů je důležitá pro jakýkoliv režim. Ve chvíli, kdy se armáda staví do role veřejného ochránce a stabilizátora politické situace, lze legitimitu režimu ve společnosti ospravedlnit. Jakmile však armáda zůstává u moci dále a jediným symbolem legitimacy je výkonnost, pak může být takové ospravedlnění pro vojenský režim dlouhodobě nejisté (Mainwaring, 1986, 149–179). Ohledně faktoru dlouhodobé rozepře a napětí mezi armádou a vládou je dobré připomenout fakt, že armáda v té době neměla dostatečně ukotvené své postavení v ústavě a vztah vlády a ozbrojených sil se pohyboval na úrovni dohody o spolupráci a armáda měla být zcela pod kontrolou prezidenta (Mathias, Guzzi, 2010).

Předpoklad slabé občanské společnosti byl však podle mě jedním z těch klíčových faktorů, díky kterým k demokratizaci skutečně došlo, a ač byla i během řízené liberalizace stále represivně potlačována, nebylo to v takové míře jako v sousedních zemích během vojenských diktatur (El País, 2014).

Tzv. hospodářský zázrak Brazílie je jedním z faktorů, toho, proč si vojenská vláda myslela, že si může řízenou liberalizaci dovolit, byla mylná, protože došlo k prudkému ekonomickému obratu. V tehdejší době v Latinské Americe a zejména ve státech, kde byly u moci pravicové vojenské režimy s tzv. tichou podporou USA, probíhal ekonomický model tzv. Chicago boys, následovníků ekonomické metody Milтона Friedmana, kteří vytvořili plán ohledně volného trhu, deregulace a škrťů v sociálních výdajích. Tímto plánem se mnoho z těchto zemí včetně Chile, Argentiny a Brazílie řídilo. Tato metoda způsobila dočasný hospodářský růst, a proto se hovoří o tzv. chilském nebo brazilském zázraku. Hospodářský růst byl však pouze dočasný a bylo to na úkor především školství a zdravotnictví v daných zemích a na úkor nejchudší části obyvatel (Kleinová, 2010, pp. 79–129). Tento omyl v podobě hospodářského růstu, který byl pouze dočasný, byl tedy dalším z faktorů, díky kterým nakonec došlo k demokratizaci, i když to nebylo cílem vojenského režimu.

Podle Mainwaringa (1986) to byla i neschopnost prezidenta Figueireda vést režim, projevil se jako neefektivní vůdce, když odmítl koordinovat prezidentské nástupnictví a veřejně podpořit některého z kandidátů. Dalším důležitým faktorem bylo sjednocení opozičních politických stran okolo myšlenky přímých voleb a také efektivní vedení opozice, zejména vítězem voleb Tancreda Nevese. Tomu se podařilo získat podporu významné části levice, levého a pravého středu a zároveň byl přijatelný pro armádu. Byl to tedy první demokraticky zvolený civilní prezident. Před svým nástupem do funkce však zemřel a do funkce nastoupil jeho viceprezident Jose Sarney, což způsobilo ještě větší křehkost brazilské transformace. Je pravděpodobné, že i tohle byl jeden z faktorů pomalé demokratizace, v níž se objevilo mnoho prvků kontinuity s armádou. Následně dochází k přijetí nové demokratické ústavy v roce 1988 a v roce 1989 k první přímé demokratické volbě prezidenta (Mainwaring, 1986, pp. 149–179).

90. léta 20. století byla podle velké části literatury obdobím konsolidace demokratického režimu v Brazílii. V rámci tohoto procesu proběhlo období vlády

Collora de Mella, Itamara Franca a prezidentství Fernanda Henrique Cardosy. Z nové ústavy vyplývalo, že se jedná o systém, který spojuje prezidencialismus jako formu vlády a federalismus jako vztah mezi státem a národními jednotkami. Stranický systém fungoval velmi roztráštěně, s nízkou úrovní institucionalizace a velkým vlivem regionalismu (Codato, 2006, pp. 1–10). Ve prospěch konsolidace brazilské demokracie hovoří svobodné volby, které proběhly po změně ústavy a díky nimž došlo k nenásilné obměně politického vedení státu.

Ústředním prvkem demokratického prohlubování je zmenšení vojenských výsad ve státě, které formuloval pro komparativní účely Alfred Stepan (1988). Stepan zařadil vojenské výsady v Brazílii v roce 1988 jako „vysoké“, protože jsou skutečně vyšší než v ostatních zkoumaných zemích, které analyzoval a mezi které patří Argentina, Španělsko a Uruguay. Autoři Bruneu a Tollefson (2014) následovali výzkum o 25 let později a zjistili, že došlo k velmi odlišné situaci, ve které je většina vojenských výsad ve skutečnosti nízká (Bruneu, Tollefson, 2014, pp. 107–138). Proto lze s odstupem času zmírnit Stepanovo tvrzení o tom, že Brazílie má nejméně pravděpodobné podmínky pro konsolidaci demokracie v rámci Latinské Ameriky. Na druhou stranu je potřeba zdůraznit, že i Brazílie má před sebou demokratické výzvy v podobě řešení vysoké korupce, nízké vládní transparentnosti, politického násilí a diskriminace a násilí vůči menšinám, jak uvádí každoroční report organizace Freedom house (2023).

Pád samotného vojenského režimu a přechod k demokracii je tedy zásadním a prvotním faktorem pro přechod k civilní kontrole nad armádou. V případě Brazílie to byl proces náročný a trval delší dobu než například u ostatních latinskoamerických států. Zásadní je tedy samotný způsob, jakým přechod k demokracii proběhl. Na základě výše uvedeného průběhu demokratizačního procesu lze pozorovat, že se jednalo o přechod, který byl uskutečněn na základě konsenzu mezi vládou, opozicí a společností zároveň. Samotná politická transformace je tedy prvním krokem k civilní kontrole nad armádou, zároveň napovídá, jakým způsobem budou probíhat další kroky vedoucí k civilní kontrole. Tento faktor vychází z obecné shody většiny autorů, že pro civilní kontrolu nad armádou je podstatná demokracie a její mechanismy, ty by však měly být ukotveny v legislativě, a to zejména v ústavě daného státu.

2.4. Faktor ústavy a jejích úprav v průběhu let

Vzhledem k tomu, že nová ústava z roku 1988 byla výsledkem přechodu z autoritářského režimu na demokratický, který byl popsán v předchozích kapitolách, byly ozbrojené síly a jejich role podobně definovány jako v ústavě z roku 1967. Ústava Brazílské federativní republiky z roku 1988 stanovuje v článku 142 celkový mandát ozbrojených sil. Článek 142 ústavy definuje armádu jako ozbrojené síly tvořené námořnictvem, armádou a vzdušnými silami, které jsou stále národní instituce, organizované podle hierarchie a disciplíny, podřízené nejvyšší autoritě prezidenta republiky. Ve stejném článku se tvrdí, že ozbrojené síly jsou určeny k obraně země, garanci ústavní moci a z podnětu kteréhokoliv z nich k zajištění zákona a pořádku. Tento zákon byl ale vydán až v roce 1991 jako doplňkový. Přesný způsob, jakým měly ozbrojené síly zajišťovat pořádek, pokud o to byly požádány civilními orgány, bude upřesněn v pozdějších zákonech, které budou také přiblíženy (Samset, 2014) (Mathias, Guzzi, 2010).

Problematické je na tomto článku to, že ozbrojené síly byly definované jako národní a stále, což může podle některých autorů učinit z ozbrojených sil subjekt nadřazený legitimním zástupcům lidu, v případě demokracie tedy i samotnému lidu. Nezávislost ozbrojených sil je tedy zaručena pouze na základě definice ozbrojených sil. Při definování rolí zůstala armádě vojenská odpovědnost za zákon a pořádek, což byl v minulosti přesně ten hlavní nástroj vojenské vlády, který dal vzniknout otevřené diktatuře. Proto byl později schválen dodatek, který toto právo na udržování pořádku zmírnil, a to tím, že tato situace nastane v případě, pokud by o to bylo požádáno civilními orgány. Co je v tomto článku podstatné, je zmíněná hierarchie toho, že vojenské akce jsou podřízené civilní autoritě. Problematické na druhou stranu mohou být určité situace, které autoři Mathias a Guzzi uvádějí. Jednou z těch prvních je hypotetický případ, kdy by vojenská intervence proti exekutivě byla požadovaná buď zákonodárnou, nebo soudní iniciativou, a to vzhledem k tomu, že prezident je vrchní velitel ozbrojených sil, jedná se o tzv. právní neposlušnost. Další hypotetický problém nebo důsledek toho prvního může nastat, když mezi složkami nedojde k dohodě o akci ozbrojených sil. Na jakou instituci se v takovém případě mají hlásit? A kdo zareaguje jako první? Třetím problémem je úroveň autority, která by si vyhradila právo rozhodnout o použití vojenské síly. Mohl by některý z guvernérů nebo soudců předvolat ozbrojené síly? Takový příklad v praxi proběhl v roce 1988, kdy

byla jedním soudcem povolána armáda, aby řídila stávkou organizovanou v ocelárnách ve Volta Redonda, která měla za následek smrt tří dělníků. Tyto problémy byly částečně vyřešeny v roce 1991 dodatkovým zákonem č. 69, který rozhodoval o použití ozbrojených sil v pravomoci prezidenta republiky (Mathias, Guzzi, 2010).

Ústava z roku 1988 se snažila odstranit jakýkoliv termín obsažený v jejím dřívějším systému, proto se neuvádí například výraz „národní bezpečnost“, který byl nahrazen pojmem „národní obrana“. Rada bezpečnosti státu je nahrazena Radou obrany státu, jak jej označuje dodatkový článek 91. Zásadní je to, že se ihned nevytvořilo ministerstvo obrany, místo toho se zachovala tři vojenská ministerstva, a hlavně zůstal počet mužů v armádě nedotčen, což opět může ukazovat na kompromis brazilského přechodu. Doplnkový zákon také nezmiňuje nic o podmínkách nutnosti žádat ozbrojené síly o mobilizaci, nehovoří se v něm totiž o nutnosti obrany státu nebo stavu obležení, jako tomu bývá v jiných demokratických ústavách. Jak ukazují nedávno vybudované demokracie, vytlačení vojenských sil, jejichž hlavní úlohou je obrana národního území, od činností souvisejících s veřejnou bezpečností, je důležitou podmínkou vojenské podřízenosti civilnímu vedení a tím vytvoření demokratického systému. Brazilská vláda používá ozbrojené síly k řešení záležitostí veřejné bezpečnosti, což je pravděpodobně nejvíce kontroverzní na celé situaci vojensko-civilních vztahů v Brazílii (Mathias, Guzzi, 2010) (Brazil, 1988).

Po armádní operaci ve Volta Redonda v roce 1988, která využila armádu k udržení veřejného pořádku, proběhlo celosvětové setkání organizované v Rio de Janeiru. Na tuto událost se tvořil bezpečnostní plán právě těmito silami, které byly použity při řízení stávkou ve Volta Redonda. Ekologická konference v Riu byla prvním globálním shledáním po skončení studené války a byla to také největší a do té doby nejvíce navštívená konference na světě podporovaná OSN. Aplikace ozbrojených sil v tomto případě mohla být chápána jako relevantní operace pro zajištění veřejného pořádku, protože Brazílie nemá národní policii. Vzhledem k úspěchu konference začalo být použití ozbrojených sil ve věcech veřejné bezpečnosti akceptováno společností jako součást povinností armády (Mathias, Guzzi, 2010).

Prezident Cardoso naplnil svůj předvolební slib a vytvořil ministerstvo obrany v roce 1999, v době, kdy také schválil dodatkový zákon č. 97, který

nahradil předchozí zákon č. 60. K zákonu byla také přidána přesnější definice vojenských misí v rámci veřejného pořádku, jako je ta, jež odkazuje na stanovení, kdy musí ozbrojené síly zasáhnout. Zákon sice stanovuje, že pro účely veřejné bezpečnosti by ozbrojené síly měly být povolány pouze v krajním případě. Článek 15 § 3 uvádí, že k aktivaci ozbrojených sil by mělo dojít, jakmile budou použity a vyčerpány veškeré nástroje určené k ochraně veřejného pořádku a bezpečnosti osob a majetku (Mathias, Guzzi, 2010). Právní úprava však stále nechává nevyšvětleno, kdy se nástroje určené pro zajištění bezpečnosti vyčerpají (Souza, 2004, p. 7). Odpovědět na to měl prezidentský dekret č. 3897 z roku 2001, který opět vydal prezident Cardoso, který byl později začleněn do zákona o ozbrojených silách z roku 1999. V tomto dekretu je uvedené, že prostředky uvedené v čl. 142, včetně toho, co se týká vojenské policie, se považují za vyčerpané, pokud jsou v daném okamžiku nedostupné, neexistující nebo nedostatečné pro řádné plnění jejich ústavního poslání. Za jakých podmínek je však vojenská policie nedostatečná, i když je v daném místě přítomná, tedy stále zůstává otázkou, jež není v zákonech jasně definovaná. Dekret sice stejně jako ústava stanovují, že takové zákroky by měly být spíše výjimkou než pravidlem, ale stále lze říci, že je definice takového zásahu dost vágní (Samset, 2014, pp. 2–13).

Dekret opakuje, že prezident může rozhodnout o povolání ozbrojených sil z vlastní iniciativy nebo na žádost představitelů zákonodárné nebo soudní moci, ale zároveň dává právo požádat o to i guvernéry federativních jednotek. Prezident republiky tak může na žádost guvernérů nařídit nasazení ozbrojených sil k zajištění veřejného pořádku a výslovně také přiděluje armádě policejní úlohu při takových operacích. Je tedy nutné zdůraznit, že legislativa, která upravuje roli ozbrojených sil v oblasti veřejné bezpečnosti, představuje několik problematických aspektů pro demokracii. Mezi takové problémy patří nejasnost v otázce, za jakých okolností mohou úřady povolát armádu k zásahu pro zajištění práva a pořádku. To, kdy ostatní síly veřejné bezpečnosti nestačí plnit své povinnosti a mohou být považovány za vyčerpané, zůstává nejasné. Lze tedy předpokládat, že k takovému narušení veřejného pořádku může dojít ve velkém množství situací, což je v rozporu s tím, že by tyto operace měly probíhat pouze ojediněle, nikoliv pravidelně (Samset, 2014).

Touto problematikou se zabývalo brazilské ministerstvo obrany a vydalo k tomu příručku 2013/14 s názvem Záruka práva a pořádku. Cílem této publikace

bylo stanovit pokyny pro plánování a použití ozbrojených sil v operacích k zajištění práva a pořádku. Kontroverzní a problematické na této příručce byla zejména konceptualizace pojmu *Forças Oponentes*, kdy se má jednat o osoby nebo organizované skupiny, jejichž působení ohrožuje zachování veřejného pořádku nebo bezpečnosti osob a majetku (Samset, 2014). Toto označení může nápadně připomínat označení pro opozici z dob vojenské diktatury.

2.4.1. Čl. 142 brazilské ústavy v praxi

V praxi proběhlo však více typů zásahů armády pro zajištění práva a pořádku. Již byla zmíněna potlačená stávka kovodělníků ve Volta Redonda v roce 1988. Další příklady stávek, kde zasahovala armáda: v roce 1995 stávka ropných dělníků, stávka policistů a policistek v roce 2001 a v pozdějších letech, a to v různých federativních jednotkách, v roce 2010 se armáda objevila i na stávce pracovníků veřejné dopravy ve Vitória do Espírito Santo (Zaverucha, 2010) (Mathias, Guzzi, 2010) (Barriera a Botelho, 2013). Početné byly také intervence ozbrojených sil při zahraničních návštěvách hlav států a vlád. Vojáci byli nasazeni například při již zmiňovaném světovém summitu o životním prostředí v Rio de Janeiru v roce 1992, při summitu hlav států a vlád Evropské unie, Latinské Ameriky a Karibiku v Rio de Janeiru v roce 1999 nebo při návštěvě papeže římskokatolické církve v Brazílii v roce 2013 (Samset, 2014, pp. 2–13). Kromě ozbrojených zásahů při příležitostech státních návštěv, významných událostí nebo při stávkách byla armáda přítomná i u voleb, při vyjednávání o významných smlouvách na těžbu ropy nebo v souvislostech s pokusy omezit obchod s drogami a další násilné trestné činy ve velkých městech (Samset, 2014, 2–13).

Počátkem 90. let se ve městech objevily obavy z eskalace násilí a zásadní bylo to, že policie se s tím neuměla zcela vyrovnat, což otevřelo prostor pro využití armády pro účely veřejné bezpečnosti. Právě to bylo pozadí pro první zásah ozbrojených sil ve favelách Ria de Janeira ve jménu boje proti obchodu s drogami. Armáda spolu s policií vtrhla do favel a podílela se na represivních akcích, časem se však ukázala přítomnost ve favelách spíše kontraproduktivní, docházelo k porušování lidských práv a míra kriminality zůstala vysoká, proto armáda dostala za úkol hlídat hlavní silnice místo vpádů do favel. Vojenské akce ve favelách tak nebyly po mnoho dalších let schvalovány vládou. Poté, co se

k moci dostal Luiz Inácio Lula da Silva se svou *Partido dos Trabalhadores* (PT), se povolávání armády pro vnitřní účely zintenzivnilo. Do roku 2006 se jednalo spíše o krátké zásahy armádních jednotek v reakci na konkrétní události. V březnu 2006 byla jedna série takových zásahů vyvolána krádeží zbraní z armádní základny v Rio de Janeiru. Od roku 2008 však došlo ke změně v politice veřejné bezpečnosti v Rio de Janeiru, která se soustředila na zřízení takzvaných speciálních jednotek pro pacifikaci sousedství. Jakmile však byl tento program zaveden, někteří obchodníci s drogami své aktivity přesunuly do oblastí, které ještě nebyly pacifikovány (Samset, 2014, pp. 2–13).

V letech 2009–2010 se tak k frakci, která kontrolovala obchod s drogami v obrovské favele Complexo do Alemão, přidalo mnoho nových členů. Podobný vývoj zaznamenala i favela Vila Cruzeiro. Když se tedy v těchto místech začalo stupňovat násilí, guvernér Rio de Janeira požádal prezidenta Lulu da Silvu o nasazení armády pro zajištění pořádku. Zpočátku mělo 800 vojáků spolu s přítomnými vojáky námořní pěchoty pomáhat policii při kontrole přístupových bodů do favel, o několik dní později ale bylo oznámeno, že armádní jednotky budou v těchto místech zcela zastupovat policii. Complexo do Alemão se tedy stalo případem dosud nejdelšího nasazení armády v rámci procesu pacifikace v Brazílii. V rámci těchto operací mohly vyvstat otázky, zda vznikne zákon upravující délku vojenského zásahu v rámci veřejné bezpečnosti (Samset, 2014, 2–13).

Od roku 2010 opět výrazně vzrostlo nasazení ozbrojených sil v operacích pro zajištění bezpečnosti a pořádku ve státě Rio de Janeiro, včetně zabezpečení velkých akcí jako například Mistrovství světa ve fotbale 2014 a olympijské hry v roce 2016. V průběhu let 2017 a 2018 byli vojáci nasazeni ve více než 60 operacích na základě povolení jediného prezidentského dekretu, což naznačuje normalizaci vojenské účasti na veřejné bezpečnosti, která odmítá jakékoli oficiální požadavky na tyto operace, jako je cílené a časové omezení. V případě operace São Francisco (duben 2014 – červen 2015), kdy byly v komunitách, které tvoří Complexo da Maré v Rio de Janeiru, rozmístěny vojenské síly, byly vojákům přiděleny policejní pravomoci hlídkovat v ulicích, prohledávat rezidence a zadržovat podezřelé. Vojenská přítomnost byla poznamenána používáním obrněných tanků a těžké výzbroje a stovky domů byly napadeny vojáky bez oprávnění, což podněcovalo nedůvěru vůči ozbrojeným silám a jejich okupaci

mezi místními občany, jejichž práva byla běžně porušována. Na druhou stranu je potřeba zmínit, že se vojáci také zapojili do různých sociálních komunikačních a zpravodajských aktivit, včetně setkávání se se zástupci tamějších komunit a využívání sociálních sítí pro přijímání stížností a shromažďování zpravodajských informací (Santos, Siman, 2022, pp. 2–17).

Obecně je tedy ústava zásadním faktorem, ve kterém je ukotvena civilní kontrola nad armádou, v brazilském případě je to prezident, kdo rozhoduje o tom, kdy a za jakých podmínek bude armáda využita. A je to právě ústava, která zajišťuje, že v zemi probíhají demokratické volby, díky kterým je zvolen prezident, tedy zároveň velitel ozbrojených sil země. Pro proces demokratizace to jistě zásadní faktor byl, protože došlo k odstranění autoritářských prvků z ústavy. Problematické jsou však jednotlivé části ústavy, které stanovují funkci a roli armády. Jednou z problematických částí je to, že se v ústavě nehovoří o podmínkách mobilizace ozbrojených sil, tedy rozhodnutí je na hlavě státu, která je ale volena na základě ústavy demokratickým způsobem. Co je však podle mého názoru nejvíce diskutabilní prvek ústavy, je článek 142 ústavy, který dává možnost zasahovat do civilních záležitostí státu, dokonce i když je to podmíněno tím, že se tak může stát pouze na základě rozhodnutí prezidenta, a ústava a její dodatky určují, že by se mělo jednat o ojedinělé případy a pouze za podmínek, že budou vyčerpány veškeré ostatní způsoby pro zajištění práva a pořádku v zemi. Je to tedy právě článek, který umožňuje na popud prezidenta, aby ozbrojené síly zajistily právo a pořádek, a i když byl postupem času tento článek pomocí dodatků revidován a více konkretizován, stále jsou tu otázky, v jakém případě jsou všechny ostatní způsoby na ochranu majetku a práv občanů vyčerpány. V tomto ohledu tedy ústava zůstává nekonkrétní. To se pojí s operacemi, které v praxi na základě tohoto článku proběhly a které byly přiblíženy. Jedná se o operace pro zajištění veřejné bezpečnosti a zůstávají kontroverzní právě z toho důvodu, že v minulosti docházelo během operací k zásahům na civilistech a k narušení lidských práv. Faktor ústavy a jejích úprav po roce 1985 při civilní kontrole nad armádou je zásadní, zároveň je ale nutné upozornit na to, že v případě Brazílie mohou působit funkce armády vágně a připomínat svým zněním minulý vojenský režim, který využíval armádu k potlačení základních lidských práv.

2.5. Celková reforma bezpečnostní politiky

Jak již bylo zmíněno, změnu ústavy, přechod na demokratický režim a s tím související civilní kontrolu nad armádou nezajistí pouze a jenom ústava, je potřeba provést kompletní změnu bezpečnostní politiky ve státě, který prošel demokratizací. Přestože se armáda v roce 1985 vzdala politické kontroly, ozbrojené síly dokázaly v některých oblastech udržet svůj vliv a autoritu. Je to právě proces tranzice a demokratizace, který vyústil v předání moci civilní vládě a umožnil armádě zanechat přítomnost například v Radě národní bezpečnosti (CSN) a Národní informační službě (SNI). Jedním z příkladů přetrvávajících sil může být fakt, že Brazílie zůstává jedinou latinskoamerickou zemí, která má strategický obranný plán, jenž se soustřeďuje na kontrolu Amazonie, největší přírodní rezervace na světě a zároveň nejvýznamnější zásobárnu nejen sladké vody, ale i dalších významných nerostných surovin. Dále si armáda zachovala z předchozí brazilské ústavy článek, ve kterém jsou ozbrojené síly pověřeny nejen obranou země, ale i zajišťováním práva a pořádku. Armáda se ale dostává po roce 1985 stále více i do popředí sociálního rozvoje, zejména za první vlády prezidenta Luly da Silvy. Mezi úkoly armády patří například umožňovat chudým dětem využívat sportovní zařízení na vojenských základnách nebo využití armádních instruktorů k výcviku brazilských sportovců (BICC, 2023, pp. 2–7).

V procesu vojenské reformy v Brazílii od konce diktatury vynikají dvě události. Jedná se o přijetí ústavy z roku 1988 a potom vytvoření ministerstva obrany v roce 1999. Brazílie neměla jednotnou obrannou politiku až do roku 1996, kdy prezident Cardoso vydal Národní obrannou politiku neboli *Política de Defesa Nacional* (PDN). Ta stanovuje soubor směrnic, které zahrnují účast země na vytváření spravedlivého a rovného mezinárodního řádu založeného na mezinárodním právu, posílení přítomnosti Brazílie v mezinárodních rozhodovacích orgánech, jaderné a konvenční odzbrojení a účast v mírových operacích OSN. Před vytvořením ministerstva obrany si každá oborová služba ministerstva vypracovala vlastní doktrínu a strategii. Vojenské výsady v tomto období zahrnovaly šest ministerských kabinetů, obsazených důstojníky v činné službě, vojenským kabinetem, generálním štábem ozbrojených sil a Národní zpravodajskou službou. Vytvoření nového civilně vedeného ministerstva obrany bylo iniciativou prezidenta Cardoso a trvalo další roky, než bylo k nespokojenosti některých vojenských důstojníků vytvořeno (BICC, 2023, pp. 2–7). Podobný

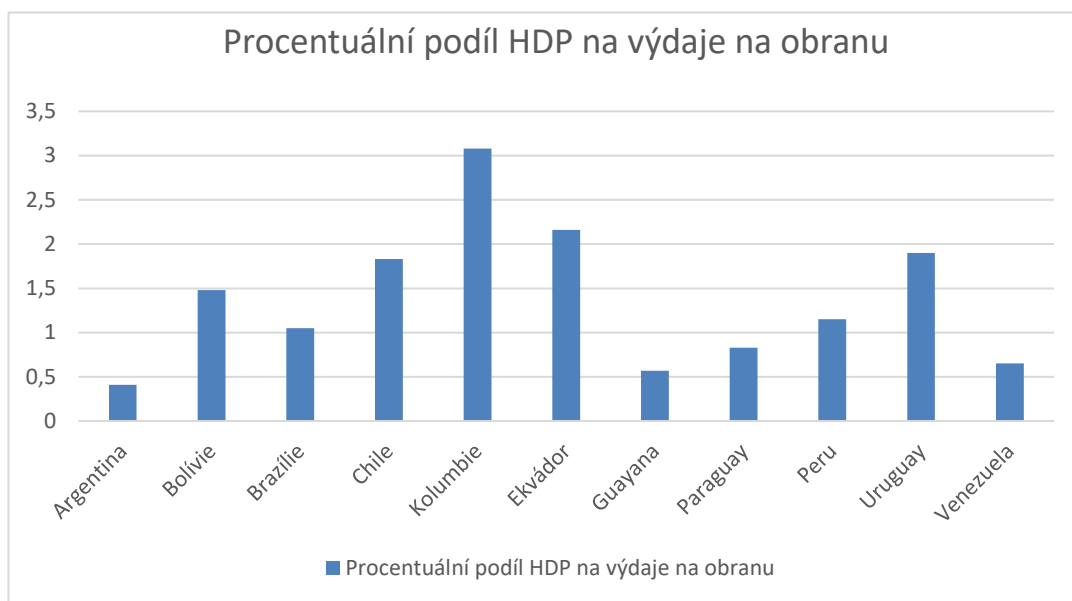
průběh byl i v rámci reformy v oblasti zpravodajských služeb. Teprve v roce 1999 byla vytvořena zpravodajská agentura ABIN, která nahradila Národní zpravodajskou službu (SNI) autoritářského režimu. Důležitou roli při zřízení ABIN sehrál Brazílský národní kongres a teoreticky legislativa skutečně poskytuje právní základ pro civilní kontrolu zpravodajských služeb. V roce 2001 však vyšetřování vedlo k odhalení armádní zpravodajské jednotky, která tajně pracovala na sledování civilistů a zaměřovala se na politickou, ekonomickou, obchodní a sociální špionáž ve všech regionech Brazílie. Cílem byly skupiny jako brazilské hnutí pracujících na venkově bez půdy (MST) (BICC, 2023, pp. 2–7).

Po období intenzivního zájmu a podstatných zásahů do obranné politiky před diktaturou hraje dnes brazilský parlament velmi omezenou roli jak ve veřejné diskuzi, tak při konkrétní tvorbě politiky v oblasti obrany bezpečnosti. Prostřednictvím výborů a podvýborů se objevují pokusy dohlížet například na změny a reformu ozbrojených sil, nicméně brazilský parlament obecně projevil nízký zájem a odbornost v oblasti vojenských záležitostí. Výbor pro vnější vztahy a obranu je rovněž omezen na velmi malý počet zákonodárců a kritika přichází zejména od vysokých představitelů vojenského establishmentu. Co se týká exekutivy, prezident zůstává vrchním velitelem ozbrojených sil a obecně dochází k účinné kontrole, došlo také ke sporům mezi civilní vládou a vojáky. Když se v roce 2000 prezident Cardoso pokusil propustit velitele armády generála Gleubera, sešlo se v Brasílii 155 generálů z celé země bez přítomnosti ministra obrany. Cardoso brzy poté své rozhodnutí odvolal. Když pak v říjnu 2004 ministr obrany José Viegas požadoval rezignaci velitele armády generála Francisca Albuquerqueho poté, co armádní tisková kancelář vydala nepodepsanou zprávu ospravedlňující použití represí za vojenského režimu, byl Gleuber odvolán (BICC, 2023, pp. 2–7).

V rámci bezpečnostní reformy po roce 1985 proběhla i reforma policie a soudnictví. Státní policie se dělí na uniformovanou vojenskou policii, která je odpovědná za ochranu veřejného pořádku, a civilní policii, která má na starosti vyšetřování trestných činů. Vojenská policie tedy zůstává napojena na vojenské struktury, včetně vojenských soudů. Tyto dvě složky mají odlišnou strukturu a odlišné kontrolní mechanismy. Zvláštní zpravodaj OSN při návštěvě Brazílie konstatoval, že policejní násilí vůči civilistům je rozšířené a většinu vražd má na svědomí právě vojenská policie. Rozdělení práce a profesní rivalita jsou zásadní

faktory, které komplikují vytvoření jednotné kontrolní instituce. Brazilská policie je proto neustále kritizována za porušování lidských práv a vysokou míru beztrestnosti. Její neefektivita a nedostatek důvěry přispívají ke krizi veřejné bezpečnosti, což vyvolává potřebu reformy. Co se týká soudní a trestní reformy, brazilská ústava stanovuje nezávislé soudnictví, ve skutečnosti bývá označováno za neefektivní zejména na státní úrovni a podléhá politickým a ekonomickým vlivům. Důvěra veřejnosti v instituce trestního soudnictví je tedy nízká. Dokonce ani legislativní reformy, které zpřísnily tresty, nevedly k nižší kriminalitě (BICC, 2023, pp. 2–7).

Jak také bylo zmíněno v teoretické části, výdaje na obranu jsou jedním ze zásadních faktorů, které zmiňuje Hunter a které jsou součástí celkové bezpečnostní reformy, jež má pomoci k civilní kontrole nad armádou. V rámci problematiky výdajů na armádu je podstatné, aby byly výdaje transparentní a v rukou civilní vlády, což nyní Brazílie splňuje vzhledem k tomu, že je u moci civilní vláda. Faktor výdajů na obranu může být zásadní při civilní kontrole nad armádou z toho důvodu, že jsou-li výdaje snižovány, znamená to, že armáda jako taková přichází o zdroje příjmů, nemůže tedy logicky rozšiřovat své řady, investovat do svého rozvoje a tím pádem zvyšovat svůj vliv ve společnosti a státě. Právě porovnání s ostatními státy může být ukazatelem toho, jaký vliv má v zemi armáda. Stockholmský mezinárodní ústav pro výzkum míru (SIPRI) vytváří a pravidelně aktualizuje databázi vojenských výdajů ve všech zemích světa. K porovnání s ostatními zeměmi se obvykle používá procentuální podíl HDP země, který jde na vojenské výdaje. Poslední výzkumy z roku 2022 ukazují, že největší podíl vojenských výdajů měla Ukrajina (34 %), na druhém místě Saúdská Arábie (7,4 %) a na třetím Katar (7 %) (Statista, 2022). Co se týká států Jižní Ameriky, nejvyšší procentuální výdaje na obranu má Kolumbie a Ekvádor, ostatní státy se pohybují okolo 2 %. Brazílie má 1,05 % a v porovnání s ostatními státy Jižní Ameriky se jedná o poměrně nízké procento vojenských výdajů (SIPRI, 2022).

Zdroj: SIPRI – Military Expenditure Database by country as percentage of gross domestic product (2022).

Podíváme-li se do databáze v průběhu historie Brazílie, lze pozorovat, že v 60. letech 20. století během nastolení nedemokratického vojenského režimu se výdaje zvýšily a pohybovaly se okolo 3 %. Nejvýše dosahovaly výdaje 3,35 % v roce 1965, naopak nejnižší byly zaznamenány v roce 2022. V 90. letech po skončení režimu a demokratizaci výdaje opět klesají a pohybují se okolo 2 % a v posledních letech stále více klesají (SIPRI, 2022).

Zdroj: SIPRI – Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1949–2022 (2022).

Co se týká celkové bezpečnostní reformy v Brazílii po roce 1985, lze říci, že k pozitivním změnám ve prospěch demokracie a civilní kontroly nad armádou došlo při zřízení civilního ministerstva obrany. Významná byla také reforma zpravodajských služeb, která se odpoutala od minulého režimu, v průběhu let došlo také ke snižování výdajů na ozbrojené síly. Právě snižování výdajů na obranu může být faktorem, díky němuž se snižuje vliv armády v zemi. Konkrétně díky tomu nedochází k rozšiřování armády, ale spíše naopak k jejímu omezování, což může představovat snižování vlivu armády v politice i společnosti. Na druhou stranu je to v rozporu s argumentem profesionalizace armády, nižší výdaje na obranu mohou představovat nižší výdaje na vzdělávání armádních představitelů a v některých případech může docházet i k tomu, že státy, ve kterých dříve působil vojenský režim, po demokratizaci účelně snižují výdaje na obranu do takové míry, že to může ohrozit jejich bezpečnostní politiku a způsobit nepřípravenost před potenciálními hrozbami v případě mezistátního konfliktu. Ze zprávy BICC se také stále ukazuje křehkost vztahů mezi nejvyššími politickými představiteli volenými ve volbách a nejvyššími představiteli armády. Velký problém, který vojensko-civilním vztahům nepřispívá, je problém veřejné bezpečnosti, vysoké kriminality, korupce a klientelismu, který brání potřebným změnám v oblasti policie a soudnictví. Významným problémem v rámci civilně-vojenských vztahů je účast armády na zajišťování zákona a pořádku, jak je to blíže popsáno v kapitole zabývající se ústavou. Dochází totiž často k porušování lidských práv ve vztahu policie a armády k občanům. Problematická je také samotná struktura vojenské policie, která spadá pod vojenské soudy a vojenskou hierarchii, což může představovat významný problém zejména v případech zvýšeného násilí na civilních občanech. K této celkové situaci nepřispívá ani to, že v rámci kongresu panuje nízká odbornost a zájem ohledně vojenské a bezpečnostní reformy. V praxi se tak ukazuje, že pouhá změna ústavy a snížení vojenských výdajů nestačí a že je nutné se zabývat konkrétní podobou bezpečnostní reformy a v současné situaci je nutné provést další a konkrétnější reformy, ať už v podobě struktury a hierarchie policie a soudnictví, tak ve vztahu zásahů armády vůči civilním občanům při zajišťování pořádku.

2.6. Doktrína CIMIC

Autoři zabývající se vojensko-civilními vztahy se obecně shodují na tom, že pro civilní kontrolu nad armádou je důležitý konsenzus mezi dvěma složkami v rámci transformace politického systému a procesu demokratizace, který je také obecně uznáván za hlavní faktor vedoucí k civilní kontrole nad armádou. V Brazílii proběhly rozsáhlé reformy, ať už v rámci změny ústavy, konkrétních zákonů, nebo bezpečnostních reforem, jak bylo popsáno v předchozích kapitolách. Součástí této změny a zároveň další z důležitých faktorů je samotná reforma uvnitř armády, která je zastřešená v Brazílii armádními doktrínami a příručkami, které budou v této kapitole blíže popsány, včetně jejich vývoje a důsledků.

Brazilská vláda využívá armádu ve všech misích, které vyžadují koordinaci a spolupráci s národními a mezinárodními partnery v prostředí tzv. meziagenturních operací. Historicky vláda využívala armádu k zajištění veřejné bezpečnosti, jak bylo zmíněno v předchozích kapitolách, ale také k účasti v misích OSN na udržení mezinárodního míru. Nasadila také svou armádu, aby poskytla humanitární pomoc a ochranu podél hranic s Venezuelou. Civilně-vojenští teoretici se do značné míry shodují na tom, že úspěch meziagenturní spolupráce závisí na dobrých vztazích mezi vojenskými a civilními subjekty. V takových vztazích je vyžadována důkladná integrace, koordinace, seberozvoj a porozumění operačnímu prostředí. Způsoby interakce mezi armádou a civilními organizacemi se však mohou lišit. Například Organizace spojených národů (OSN) a Severoatlantická aliance (NATO) definují vztahy mezi civilním a vojenským sektorem odlišně. Civilně-vojenské vztahy jsou však stále běžnější, a proto dochází k prohlubování a konkretizování jednotlivých doktrín, které tyto vztahy definují. Vojensko-civilní doktríny se neliší pouze v jednotlivých mezinárodních organizacích, ale i v jednotlivých státech (Alves, 2022, p. 3).

Vzhledem k tomu, že brazilská armáda je stále častěji nasazována mimo oblast obrany proti vnějším hrozbám, tedy na úkoly jako udržování míru, veřejné bezpečnosti a řízení migrace, se vojenská doktrína o civilně-vojenské koordinaci a spolupráci (CIMIC) objevuje jako orgán technických znalostí, které mají za úkol podpořit interakci s různými civilními aktéry (Santos, Siman, 2020, p. 1). Brazilský ministr obrany definuje agenturu jako organizaci nebo instituci s formálně definovanou strukturou a účelem, která může být vládní nebo vojenská, civilní, národní nebo mezinárodní. Definuje také meziagenturní operace

jako interakci ozbrojených sil s jinými agenturami za účelem sblížení zájmů a koordinace úsilí o dosažení společných cílů. Také by měla zamezit duplikace akcí, nedostatek zdrojů a rozdílnosti účinných řešení. Podobně jako ve Spojených státech a ve Spojeném království představuje brazilská doktrína CIMIC akce brazilské armády v meziagenturních operacích, které vždy vyžadují spolupráci vojenských a civilních úkolů. Meziagenturní operace v Brazílii se potenciálně dotýkají všech ústavních rolí armády a mohou být vedeny na brazilském území, nebo v zahraničí. Jednou z nejběžnějších meziresortních operací je podpora bezpečnostních složek. Tyto operace zahrnují partnerství mezi různými civilními subjekty – jako jsou zpravodajské agentury, místní samospráva a bezpečnostní důstojníci – s cílem vyřešit problémy související s násilím ve městech a hrozbami pro národní stabilitu, jak je to definované v ústavě. Brazilská armáda byla součástí několika takových akcí, jejichž příklady z praxe byly už přiblíženy (Alves, 2020, p. 5) (Brazilian Army, 2012).

Při vývoji brazilské národní doktríny CIMIC sehrály důležitou roli dosavadní zkušenosti z různých vojenských střetnutí od mírových operací v zahraničí po zajišťování veřejné bezpečnosti. Mezinárodní směrnice a terénní manuály měly ústřední vliv na tuto vznikající národní doktrínu od dokumentů vytvořených pro protipovstalecké operace NATO až po směrnice OSN pro udržování míru. Během posledních desetiletí byly latinskoamerické vojenské organizace nasazeny na širokou škálu misí, a to od vnější obrany přes vnitřní bezpečnost až po pomoc při katastrofách a sociálních programech. Hlavním argumentem pro rozšíření vojenských rolí je vrozená organizační síla, která se může v případě armády ukázat jako užitečná v nebojových situacích, např. koordinace, velení a řízení, národní dosah, geografické rozptýlení, schopnost přesunout velké množství lidí, materiálu, strojů, schopnost zajistit lékařskou péči apod. Opačný argument ze strany organizací občanské společnosti nebo autorů výzkumů je to, že nasazení vojenských subjektů, které jsou vycvičeny pro války do úkolů, které jsou považovány primárně jako civilní, je velmi problematické a může dojít k zasahování armády do politických záležitostí státu, a tedy ke zneužití její moci a vlivu (Santos, Siman, 2020, p. 6–7).

V Brazílii byla definice primárních misí ozbrojených sil středem tzv. krize identity, protože brazilská vojenská organizace se podobně jako další armády v zemích Latinské Ameriky snažila ospravedlnit jejich význam. Jak upozorňuje

Santos a Siman (2020), udržování míru v zahraničí a veřejné bezpečnosti doma, ale také odstraňování katastrof, zajišťování mezinárodní a domácí humanitární pomoci – to vše dopomáhalo k ospravedlnění navyšování výdajů na obranu. Brazílie se aktivně zapojila do Stabilizační mise OSN na Haiti (MINUSTAH) s nasazením přibližně 37 000 vojáků organizovaných po celou dobu trvání mise (2004–2017). Vojenská operace byla vedena brazilskými generály, což nebylo v mírových operacích OSN zvykem. Velitelé brazilských sil koordinovali demobilizaci ozbrojených skupin, které měly provádět nezákonné činnosti a obtěžovat obyvatelstvo. Postupem času byla účast brazilských vojáků v MINUSTAH stále více prezentována jako součást dlouhodobé mise pro budování státu. Od počátku byla účast Brazílie v rámci MINUSTAH zahrnuta do tzv. projektů rychlého dopadu, jejichž prostřednictvím vojenské jednotky, civilní agentury a místní aktéři spolupracují na poskytování základních služeb obyvatelstvu. Tyto akce zahrnovaly obnovu škol, věznic, policejních jednotek a veřejných prostranství, čištění ulic a svoz odpadu, výstavbu veřejných trhů a zvyšování přístupu k pitné vodě. Zároveň brazilští vojáci prováděli policejní operace, které se vyznačovaly značným použitím sil v úkolech, které nebyly konvenčně přiděleny jiným misím OSN. Byly to operace zaměřené na násilí gangů a jejich cílem bylo pacifikovat městské oblasti jako součást stabilizačního mandátu mise (Santos, Siman, 2020, p. 8–9). Tento případ může připomínat situaci tzv. pacifikace v městských favelách v Rio de Janeiro, které se neukázalo být příliš efektivní, naopak zde byly zjištěny případy násilí na civilistech a porušování jejich práv. Navíc se ukazuje, že taková pacifikace není obvyklou činností v rámci mandátu mírové mise OSN.

V raných fázích MINUSTAH byly jejich aktivity zastřešené doktrínou OSN-CIMIC, ale tato doktrína byla chápána jako velmi omezená, a proto byly aktivity utvářeny i politikami NATO-CIMIC. Zároveň se brazilští představitelé podíleli na vytváření nových standardizovaných doktrín. Do roku 2017 tedy neexistovala v brazilské armádě žádná konsolidovaná doktrína věnovaná civilně-vojenské spolupráci. Za první předchůdce brazilské CIMIC se považuje první příručka vydaná brazilskou armádou v roce 2013, tam se poprvé vyskytuje výraz civilně-vojenské spolupráce. V roce 2017 tedy poprvé brazilská armáda vydává svůj manuál věnovaný civilně-vojenské spolupráci (CIMIC) a vzniká zejména na podporu brazilské účasti v mírových misích a v mnohém vychází z odkazu

NATO-CIMIC a OSN-CIMIC. Brazilský CIMIC je tedy dokument, kde je definován soubor činností, které mají za cíl přispět k dosažení vojenských cílů a zajištění bezpečného a stabilního prostředí v souladu s charakterem mise. Tyto činnosti zahrnují podle brazilské armády akce komunity a koordinaci s nevládními organizacemi, mezinárodními organizacemi a případně i vládními organizacemi. Činnosti CIMIC jsou rozděleny do tří kategorií: a) civilně-vojenské vazby spojené s budováním důvěry a efektivní komunikací, b) podpora civilní struktury prostřednictvím činností, které sahají od vzdělávání po opravy infrastruktury, pokud o to civilní složka požádá a c) podpora vojenské síly, která je vyhledávána mezi civilisty za účelem podpory legitimacy vojenských aktérů. Vývoj doktríny pokračoval vydáním nové aktualizované příručky s názvem Občanské záležitosti v roce 2021. Tento manuál zrušil do té doby stále platnou příručku o vládních záležitostech, která byla vydána v roce 1981 před koncem diktatury v zemi. Zatímco CIMIC z roku 2017 byl zaměřen především na mezinárodní angažmá v meziagenturním prostředí, v následujících letech došlo k vývoji doktrinálních dokumentů, které rozdílly mezi mezinárodní účastí na mírových misích a vnitrostátními operacemi, zajišťujícími veřejnou bezpečnost stíraly. Od roku 2010 totiž výrazně vzrostlo nasazení ozbrojených sil v operacích pro veřejnou bezpečnost. V roce 2018 se proto přidala k doktríně CIMIC příručka pro operace se zárukou práva a pořádku. Na politické a strategické úrovni je tato koordinace opět přisuzována ministerstvu obrany, které bylo v roce 2018 za vlády Jaira Bolsonaro vedené vojenskými představiteli (Santos, Siman, pp. 8–14).

Během těchto akcí pro zajištění pořádku podobně jako v MINUSTAH probíhala nedůvěra ze strany komunity a její neochota poskytovat informace zpravodajským úředníkům. Tato problematika byla však zpravodajskými úředníky podle Santos a Siman (2020) prezentována jako koordinační problém, který lze vyřešit nasazením vyškoleného specialisty CIMIC (Santos, Siman, 2020, p. 14). Nedochozí tedy ani v tomto případě k žádným zásadním změnám v problematice zvýšeného násilí a porušování lidských práv ze strany vojenských složek vůči civilnímu obyvatelstvu. Zatímco je ospravedlněna neefektivní spolupráce vojenských složek a civilního obyvatelstva problematikou koordinace a potřebou revize doktríny, chybí zde diskuze o tom, zda se nejedná o chybu v nasazování armády do vnitřních záležitostí bezpečnosti státu, kterou by měla mít na starosti primárně policie.

Další z operací, která ovlivnila vývoj doktríny CIMIC, byla operace Acolhida, největší humanitární pomoc v brazilské historii. Operaci zahájila vláda v roce 2018 a je součástí snahy zvládnout dopady přílivu venezuelských přistěhovalců do brazilského severního státu Roraima. Pro brazilskou armádu je humanitární operace prezentovaná s cílem snížit dopady přírodních katastrof nebo nehod způsobených lidmi a nabídnout občansko-sociální pomoc. I když se toto nasazení vojenských sil jeví jako správné, problém je v tom, že operace Acolhida prohloubila svou závislost na ozbrojených silách při plnění humanitárních úkolů rozšířením jejich role na všechny úrovně rozhodování. Na politické úrovni vojenští aktéři nejen koordinují činnost s ostatními ministerstvy, ale také přebírají některé původně vládní funkce, jako je internalizace migrantů do jiných regionů země (Santos, Siman, 2022, pp. 14–15). Tyto operace tak mohou být další z mnoha příkladů, kdy se vojensko-civilní vztahy čím dál více propojují ve smyslu, že armáda, ač je stále politicky vedena, přebírá část odpovědnosti, která by měla být v rukou civilní politiky. Shoda a prolínání civilních a vojenských záležitostí nemusí podle některých autorů znamenat problematický přístup, záleží však na tom, jak dobře fungují ochranné demokratické mechanismy, které by měly zabránit tomu, aby armáda přestala být pod civilní kontrolou.

Autoři Santos a Siman (2022) upozorňují na to, že institucionalizace doktríny CIMIC v zemi posiluje perspektivu, podle níž jsou domácí veřejná bezpečnost, řízení migrace a další oblasti tradičně připisované civilním aktérům legitimní součástí funkce brazilských ozbrojených sil. Tyto aktivity překládané do strategických odborných znalostí, politické spory, týkající se civilně-vojenských vztahů v těchto prostředích, stejně jako role vojenských organizací mimo oblast vnější obrany jsou redukovány na technické záležitosti koordinace a spolupráce mezi vojenskými představiteli, civilními agenturami a brazilskou společností. Vytěsněním zásadních politických argumentů, týkajících se poslání ozbrojených sil v demokratickém prostředí, se doktrinální vývoj a experimentování v oblasti problému koordinace mohou stát důležitým prvkem pro expanzi vojenské složky do společenského života v Brazílii (Santos, Siman, 2022, p. 16).

Brazilská doktrína CIMIC se tak na první pohled může zdát jako zásadní faktor pro vojenskou reformu od konce vojenského režimu a vznik dokumentu, který upravuje vztahy vojenských složek a civilistů, za průlomový. Jak už však naznačovala Rebeca Shiff, podstatná při transformaci civilně-vojenských vztahů

je shoda mezi politickými představiteli, armádou a civilní společností. V případě Brazílie však byla tato zásadní doktrína v rukou brazilské armády a měla sloužit jako technický návod a postup pro vojenské složky, jakým způsobem zasahovat a jednat při střetu s civilisty. Na příkladech z výzkumu autorů Santos a Siman (2022) byly uvedeny případy toho, že zpočátku měla doktrína sloužit pro definici především zahraničních mírových misí, postupně se však rozšířila i do úpravy misí a zásahu vnitrostátních, ať už se jedná o mise pro zajištění práva a pořádku, nebo o humanitární akce uvnitř Brazílie i mimo ni. Spojení vnitrostátních zásahů a mezinárodních operací ze strany armády v rámci doktríny CIMIC mohlo působit jako ospravedlnění pro větší zasahování vojenských složek do společnosti a zvyšování prestiže samotných vojenských představitelů. V praxi se ukazuje, že porušování lidských práv při misích brazilské armády je označováno za problém koordinační a místo diskuze nad účelem a funkcí mise se diskutuje o lepším způsobu koordinace vojenských složek. Díky doktríně tedy v praxi nedochází ke zlepšení spolupráce vojenských a civilních složek, ale spíše k institucionalizaci násilí, která se ukrývá za vysokou míru profesionalizace brazilské armády. Interní doktrína upravující spolupráci a koordinaci vojenských a civilních složek je tedy z mého pohledu zásadní faktor pro civilní kontrolu nad armádou, ale v případě Brazílie díky ní dochází spíše k legitimizaci přítomnosti vojáků v oblastech, které přesahují národní obranu, jako jsou zásahy v městských částech Rio de Janeiro nebo při řízené migraci na severu Brazílie.

2.7. Účast v mírových misích OSN

Následující kapitola se zabývá účastí na mírových misích OSN a jejich vlivem na civilně-vojenské vztahy v Brazílii. Byl to především Huntington, který ve své teorii zdůrazňoval profesionalizaci a striktní oddělení armády od politiky. To bylo základem pro vytvoření strategie států Latinské Ameriky, které mají za sebou historii vojenské diktatury. Právě tyto státy po procesu demokratizace řešily účel a funkci armády ve státě. Bylo to právě období 90. let 20. století, kdy si tyto státy procházejí tzv. krizí armádní identity. Mise pro udržování míru pod záštitou OSN se jevila jako příležitost, jak tuto krizi zvládnout a odvést tak pozornost armády od vnitřních záležitostí státu a armádu profesionalizovat (Worboys 2007, p. 150, Santos, Siman, 2022, p. 8, Kučera, 2010, p. 58).

Od roku 1948 probíhají mírové operace pod záštitou OSN a jsou používány jako nástroj pro zajištění kolektivní bezpečnosti, jehož právní základ je obsažen v kapitolách VI, VII a VIII Charty OSN. Jelikož však OSN nedisponuje personálem potřebným pro tyto mírové operace, je na jejích členských státech, tzv. zemích přispívajících vojenskými jednotkami (Troop Contributing Countries – TCC), aby připravily a nasadily lidský rozměr, který bude zodpovědný za provádění a plnění mandátů (Santos, Baccarini, 2023, p. 1). Účast v mírových misích je jedním z hlavních úkolů současných ozbrojených sil. Od vzniku OSN v roce 1945 až do současnosti počet mírových misí v rámci mandátu této organizace exponenciálně vzrostl, a to zejména po skončení studené války. Kromě toho se v průběhu desetiletí mění profil těchto misí. Od první mírové mise v roce 1948, kdy byli na Blízký východ vysláni vojenští pozorovatelé, aby monitorovali dohodu o příměří mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy, až po současnost došlo k výraznému rozšíření působnosti mírových misí v rámci OSN (Marques, 2021, p. 236).

V 21. století se brazilská účast v mírových misích kvantitativně i kvalitativně zvýšila, což vyvolalo diskuse o vztahu mezi zahraniční a obrannou politikou země. Z výzkumu vývoje brazilské účasti v mírových operacích lze pozorovat, že od doby, kdy se Brazílie účastnila operací v Angole, Mosambiku, Východním Timoru a zejména Haiti, dosáhla země nového profilu. Důsledkem aktivního odhodlání Brazílie účastnit se stabilizačních misí OSN bylo přijetí velení v misi MINUSTAH. Odborné znalosti, které Brazílie získala během svého působení v MINUSTAH, a znalosti v oblasti mírového výcviku jsou nesporné a jdou doložit certifikací ze strany OSN. V důsledku těchto událostí začala Brazílie aktivně vysílat mobilní výcvikový tým (MTT), který spolupracuje na výcviku spřátelených zemí globálního Jihu (Santos, Baccarini, 2023, pp. 9–12).

V devadesátých letech se v různých obdobích mezi deseti největšími přispěvateli z řad účastníků misí OSN objevovaly Francie, USA, Velká Británie, Irsko, Kanada a Rakousko. V letech 2001 až 2011 se však v první desítku neobjevila žádná z těchto zemí. Tam, kde dříve převládala Evropa a Severní Amerika, jsou nyní mírové mise složeny převážně z jednotek pocházejících z Afriky, jižní Asie a Latinské Ameriky. Jedním z možných vysvětlení je, že proces demokratizace vytváří pro státy silnou motivaci podporovat mírové mise vlastním personálem. Tyto státy následně přispívají více než zavedené demokracie

i nedemokratické státy. Demokratizující se státy čelí jedinečným výzvám, souvisejícím s domácí poptávkou po poskytování veřejných statků a také požadavků armády. Účast na udržování míru může být prostředkem k uspokojení obou těchto výzev. Podle některých autorů řeší účast domácí hrozbu ze strany armády tím, že ji v krátkodobém horizontu uklidní zdroji a pokračující aktivitou a v dlouhodobém horizontu socializuje a profesionalizuje její příslušníky k pro-demokratickému chování. Dosažením těchto výsledků lze uklidnit opozici ohledně výdajů na armádu a nově demokratický stát tím, že dojde ke snížení nestability režimu, tím pádem ke konsolidaci demokracie (Passmore, 2020, pp. 275–278).

Právě to bývá argument podporující Huntingtonovu objektivní kontrolu, která je o striktním oddělení armády od vnitrostátních záležitostí. Jiní autoři naopak tvrdí, že profesionalizovaná armáda je ze své podstaty politizovaným aktérem a aktivní skupinou. Worboys (2007) se zabývala případem Argentiny a podporovala argument, že klíčem ke kontrole dříve autonomní armády je odklonit její pozornost od domácí sféry. Argumentuje, že nevyužitá armáda bez vnější hrozby, kterou by bylo třeba řešit, by s největší pravděpodobností zasahovala do domácí politiky. Zároveň však zmiňuje, že zavedení mírových operací nebylo jednoduché, a identifikuje tři zdroje neochoty armády účastnit se misí na udržování míru. První z ní je problém vítězství, kdy vojáci začínají být k mírovým operacím obezřetní, kvůli jejich nejednoznačnému charakteru a následnému nedostatku uspokojení z jasného vítězství. Druhý problém je politický, tedy pohrdání vojáků politickou složitostí a diplomatickými požadavky jiných než válečných operací, třetí je připravenost, tedy přesvědčení vojáků, že udržování míru jim brání v naléhavějších činnostech výcviku a připravenosti. Tento přechod a změna primárního cíle je těžká především pro země Latinské Ameriky, kde armády hrají důležitou roli a kde často působily jako hlavní nositelé moci. V těchto státech je běžné vnímat armádu jako vnitropolitickou instituci, která se mnohem více zaměřuje na domácí politiku než na vnější angažovanost. Tyto změny ve vojenském poslání, vojenském výcviku a vojenské mentalitě směřovaly ke dvěma hlavním cílům – zbavit armádu domácí politické angažovanosti a dokázat v rámci mezinárodního prostředí, že jsou tyto státy připravené hrát spolehlivou roli na mezinárodní diplomatické scéně. V případě Argentiny tedy podle Worboys (2007) došlo k vytvoření nové identity

ozbrojených sil díky účasti v mírových misích OSN (Worboys, 2007, pp. 150–160).

V případě Brazílie lze považovat z diplomatického hlediska, že mise MINUSTAH byla brazilskou vládou považována za důležitý nástroj zahraniční politiky, který zemi umožnil hrát větší roli na mezinárodním poli, zejména v Latinské Americe a Karibiku a kvalifikovat se jako jednotka mírových misí OSN. Z vojenského hlediska MINUSTAH umožnila brazilským důstojníkům ponořit se do reálného operačního prostředí. Z organizačního hlediska z brazilských zkušeností na Haiti přímo těžilo Společné centrum pro mírové operace v Brazílii (CCOPAB), které se vyvinulo ze struktury spojené s brazilskou armádou v inspekční orgán OSN při akreditaci mírových sil. V souvislosti s odkazem na mírovou misi na Haiti je třeba zmínit také diskuzi, do jaké míry ovlivňuje zkušenost ozbrojených sil s akcemi na kontrolu veřejného pořádku v Brazílii (Marques, 2021, pp. 234–236).

Z výzkumů od 90. let 20. století vychází, že rostoucí zapojení amerických a evropských vojáků do mírových jednotek mělo pro ozbrojené síly dvojí význam. Zatímco soužití a výměna zkušeností s jinými vojenskými organizacemi z různých států světa mělo tendenci standardizovat určité organizační chování, kontakt se zahraničními jednotkami měl tendenci posilovat některé tradiční hodnoty, jako jsou vlastenectví, disciplína, smysl pro odpovědnost a oddanost, což bývá jeden z dalších argumentů, proč by se nově nabyté demokracie měly účastnit mírových misí. Právě to může mít pozitivní vliv na účastníky misí v procesu socializace vojáků, díky nimž se stávají profesionálnějšími a demokratičtějšími, což by mohlo napomoci posílit podřízenost těchto ozbrojených sil civilní moci v zemi jejich původu. Na druhou stranu je potřeba zmínit, že jeden z hlavních rysů současných mírových misí je rostoucí účast jednotek z latinskoamerických, asijských a afrických zemí. Proto v praxi zejména v posledních letech nedochází k naplnění tohoto argumentu. Dalším z argumentů pro účast v mírových misích OSN, na němž se shoduje více autorů, je, že mírové mise jsou spojovány s faktorem prestiže. Účast v těchto operacích je také spojena s pokročilým odborným výcvikem a splněním požadavků na povýšení a mnoho vojenských představitelů díky těmto misím znovu objevuje svůj smysl (Marques, 2021, pp. 138–139).

Výzkum Sotomayor (2014) zpochybňuje pozitivní účinek účasti mírových misí tak, jak je původně někteří autoři očekávali. Zásadním argumentem je, že

brazilská armáda v mírových misích, kterých se účastní, kopíruje své organizační chápání vojenských složek z domácí praxe a zároveň tímto způsobem svou domácí roli posiluje. Jako příklad uvádí analýzu účasti brazilských vojáků v Africe a na Haiti. Pokud jde o účast brazilských jednotek v Mosambiku a Angole v 90. letech, tvrdí, že brazilská armáda považovala mírové mise za rozšíření pomocných misí, především občansko-sociálních akcí, které prováděla v Brazílii, konkrétně při zásahu v Amazonii. Panoval zde předpoklad, že armáda vycvičená pro působení v Amazonii bude schopna působit i v Africe. Problematické však bylo, že armáda přenesla do Afriky postupy, které byly v Brazílii považovány za účinné při řešení obyvatelstva žijícího v prostředí, kde je stát přítomen převážně prostřednictvím vojenských institucí (Sotomayor 2014, pp. 82–84). Další autoři jako například Jorge Zaverucha rovněž zpochybňují reformní účinky účasti na mírových misích v kontextu mise MINUSTAH a tzv. pacifikačních praktik, které byly převedeny ze zásahů v brazilských favelách, při misích k zajištění veřejného pořádku a které se ne vždy ukázaly jako účinné, ale naopak při nich docházelo k porušování lidských práv (Marques, 2021, p. 241).

Kenkel (2021) poukazuje na domácí dopady mírových operací OSN na státy globálního Jihu, které přispívají svými jednotkami, a z jeho výzkumu vychází, že současný vývoj mírových operací OSN bude mít negativní vliv na civilně-vojenské vztahy v postkoloniálních vysílajících zemích. Zaměřuje se na argument konsolidace demokracie ve státech poskytujících vojenské jednotky, zejména pokud jde o civilní/demokratickou kontrolu ozbrojených sil. Upozorňuje, že velká část předních přispěvatelů vojenských jednotek globálního Jihu se v posledním desetiletí stále nachází v různých fázích konsolidace demokratické kontroly nad svými ozbrojenými silami. Stabilizační mandáty vedly v praxi OSN k tomu, že se více zaměřily na ochranu civilistů vojenskými prostředky a na prosazování zájmů hostitelských vlád na úkor realizace dlouhodobé strategie zaměřené na lidi, která by řešila základní příčiny bezpečnostních problémů. To vede k tomu, že se tyto mandáty vracejí od logiky emancipace založené na lidech, která je základem liberálního budování míru, k logice kontroly, která upřednostňuje zájmy hostitelského státu a v africkém kontextu prokazatelně zvyšuje militarizaci (Kenkel, 2021, pp. 1–4).

Podřízení ostatních cílů mise vojenským cílům má za následek nižší úspěšnost při řešení konfliktů ve srovnání s klasickým budováním míru. Takové

upřednostnění vojenské složky nejenže nezohledňuje mocenskou a ideologickou dynamiku přítomnou v místních politických vztazích, ale také podřizuje humanitární a rozvojové cíle typické pro liberální mírové mise militarizovanému pohledu na věc. Termín diverzní mír podle Sotomayor (2014) a Cunliff (2018) přichází s tvrzením, že účast v mírových operacích slouží ke zlepšení demokratické kontroly ozbrojených sil civilními orgány ve státech, které přecházejí k demokracii z různých typů vojenských vlád. S tím, že k tomu dochází pomocí tří hlavních mechanismů, jedná se o odvedení pozornosti od vnitrostátních záležitostí důležitou vnější misí, dále vnitřní a vnější signalizací pokroku v demokracii a socializace neboli urychlení celého procesu prostřednictvím kontaktu s vojáky z již konsolidovaných demokracií. V tomto smyslu je brazilská zkušenost s misí MINUSTAH jasným případem, kdy mírová operace OSN posloužila k prohloubení mezi domácí militarizací a zvýšeným použitím síly v misi stabilizačního typu. Účast v MINUSTAH, která byla původně součástí strategie nově vznikajících mocností vedené civilními představiteli a zaměřené na stálé členství v Radě bezpečnosti OSN, nakonec zvýšila jak vojenskou autonomii, tak posunula parametry týkající se použití síly na domácí půdě i v zahraničí. Konečným výsledkem byla militarizace a podstatné zvýšení použití síly v oblasti veřejné bezpečnosti v Rio de Janeiru, včetně přímých domácích zásahů ozbrojených sil, při kterých došlo k násilí na civilním obyvatelstvu (Kenkel, 2021, pp. 5–10).

Villa a Passos (2022) jdou ještě dále a zaměřují se na politické důsledky po návratu vojenských příslušníků z mírových misí OSN zpět do domovských států. V případě Brazílie totiž v posledních deseti letech proběhlo jmenování ze strany brazilských prezidentů do klíčových politických funkcí značný počet bývalých příslušníků mírových misí. Značná část brazilské armády, která se podílela na politice v posledním desetiletí, byla před vstupem do kabinetů a ministerstev přidělena na mírové mise. V předchozí brazilské vládě (2011–2021) bylo do vysokých politických funkcí jmenováno 20 příslušníků mírových sil. Na rozdíl od tradičních mírových operací, které probíhaly během studené války, jsou současné operace vícerozměrné a zahrnují úkoly v oblasti budování institucí a státu s cílem zajistit udržitelný mír v hostitelské zemi. Většina studií se zaměřuje na pozitivní důsledky pro země, které přispívají svým personálem do mírových operací. Část literatury ale poukazuje na problémy v těchto zemích, kde

se prokazuje nekonsolidovaná úroveň civilní kontroly nad ozbrojenými silami. Vlády jihoamerických zemí vysílají vojáky do zahraničí zároveň jako způsob, jak demonstrovat oddanost své země liberální demokracii a pro zlepšení pověsti národních ozbrojených sil (Villa, Passos, 2022, pp. 1–5). To však může zároveň zvýšit prestiž i po návratu ozbrojených sil a posílit jejich pozici v domácím prostředí.

Vláda Jaira Bolsonaro jednoznačně představuje návrat armády do politiky, jeho vláda jmenovala do klíčových politických funkcí historicky bezprecedentní počet vojenských představitelů a příslušníků mírových misí OSN. Na začátku roku 2021 pocházela téměř polovina výkonného kabinetu Jaira Bolsonaro z ozbrojených sil, což odpovídá 11 z 23 ministrů. Do vysokých funkcí se nejvíce dostávají bývalí účastníci mírových misí OSN. Přibližně 73 % ministrů Bolsonarovy vlády bylo nasazeno v mírových operacích. Od mírových sil se očekává, že budou vyjednávat s odlišnými politickými skupinami, pomáhat místním stranám udržovat vládu a pomáhat s vypracováním dohod. Před vysláním vojáků do mírové operace se vojenský personál rovněž zapojuje do jednání mezi ministerstvem zahraničních věcí, ministerstvem obrany a OSN. Tyto dovednosti jsou v politice cenné a přenesení role mírových sil do domácí politiky se může na jednu stranu zdát jako zvýšená profesionalizace, na druhou může dojít k záměrnému přesunutí pozornosti zpět do vnitřních záležitostí státu a ospravedlnění toho, proč by se vojenští představitelé mohli zpět do politiky navrátit. Národní hrdost je symbolicky spojená s brazilskou účastí na udržení míru a vojáci mírových operací se těší uznání za své schopnosti, což může působit jako další z faktorů, proč umožnit těmto vojenským představitelům vstup do politiky. Tedy jak uvádí Villa a Passos (2022), jakmile příslušníci mírových sil vstoupí do politiky, mohou mobilizovat a přenášet své schopnosti politické artikulace do jiných oblastí politického systému nebo mezi politické aktéry a využít je v posílení role armády ve společnosti (Villa, Passos, 2022, 6–10). Nabízí se tedy otázka, jak přítomnost politických artikulátorů ovlivňuje kvalitu demokracie a civilně-vojenských vztahů ve vysílajících zemích globálního Jihu, zejména v Brazílii. Během vlády Jaira Bolsonaro prezident vyhrožoval převratem v kongresu a Nejvyšší soud obviňoval ze spiknutí proti jeho osobě. V té době Bolsonarovi stoupenci společně s bývalými vojenskými účastníky mírových misí chodili na mezistranická shromáždění, aby posílili prezidentovy hrozby. I to je

jeden z důvodů, proč Villa a Passos (2022) tvrdí, že současný vývoj mírových operací OSN může mít negativní vliv na civilně-vojenské vztahy v Brazílii (Villa, 2022, p. 17, Kenkel 2021). Na druhou stranu v současné vládě Lula da Silvy jsou z celého kabinetu pouze dva členové vlády z řad vojenských příslušníků, takže nelze říci, že by se počet bývalých účastníků mírových misí OSN nebo obecně příslušníků brazilské armády v brazilských vládách konstantně zvyšoval (Brazil Government, 2024).

Účast v mírových misích OSN je tedy z mého pohledu důležitým faktorem, který ovlivňuje civilní kontrolu nad brazilskou armádou, jedná se o faktor, který vychází ze základní argumentace založené na profesionalizaci armády a zajištění její nové funkce ve státu. V této kapitole byly přiblíženy argumenty různých autorů, a to, jak pozitivní vliv účasti v misích, tak negativní vliv, a konkrétní dopady jak na vnitrostátní politiku, tak i na samotné mírové mise OSN. Původní myšlenkou a zároveň hlavními argumenty, proč se mírových misí OSN účastnit, byla prestiž mezi samotnými vojáky, související s tzv. heroizací, tedy dát jim novou funkci a úkol, který by jim dal nový smysl. Dále se jedná o samotnou profesionalizaci ve smyslu vzdělávání se, které v průběhu před vstupem do misí musí proběhnout. Jedná se i o vzájemné předávání zkušeností od vojáků z ostatních zemí, které personálně přispívají. Původní myšlenkou bylo, že vojáci ze států, kde teprve probíhá proces konsolidace demokracie, budou vzdělávání a inspirování od vojáků z již demokratizovaných zemí, což mělo mít přímý vliv na konsolidaci demokracie ve státu, odkud jsou vojenské jednotky do misí posílány. Zásadní argument ve prospěch účasti v mírových misích je však odvedení pozornosti vojenských představitelů od vnitrostátních problémů a soustředění se na mírové mise v jiném státě. Účast v mírových misích měla také kromě domácí prestiže a znovuobjevení funkce armády uvnitř státu přinést i prestiž v rámci mezinárodního prostředí a z pohledu Brazílie přinést obraz státu, který přispívá k demokratizaci jiných států.

Naopak mezi argumenty autorů, kteří nesouhlasí s pozitivním účinkem účasti v mírových misích, je to, že v posledních letech se mírových misí účastní právě více rozvojových zemí, tudíž se státy jako Brazílie nemají od koho učit a inspirovat se v demokratických postupech. V některých případech se ukazuje, že účast v mírových misích OSN ze strany teprve rozvíjejících se demokracií může mít i negativní dopad na průběh samotných misí, v některých případech tak

docházelo k militarizaci dané oblasti, kde měla probíhat mise na udržení míru. V případě Brazílie se ukazuje, že v misích, kterých se účastní, využívá podobné taktiky jako u svých vnitrostátních záležitostí, které nejsou zcela demokratické. Jedná se o postupy, které byly použity v Amazonii nebo při pacifikaci v brazilských favelách. Vojenská prestiž uvnitř státu se také v případě Brazílie ukazuje jako argument, který má spíše negativní vliv, může totiž zvyšovat prestiž do takové míry, že postupně dochází k posílení příslušníků armády ve vnitřní brazilské politice a ve vládách, což by mělo ve finále opačný efekt, než původní myšlenka – účastnit se mírových misí proto, aby byla odvrácena pozornost od vnitropolitických záležitostí a tím pádem došlo ke striktnímu oddělení armády a politiky, a tudíž k civilní kontrole nad armádou. Dalo by se tedy říci, že v případě Brazílie nedochází vždy k pozitivnímu vlivu účasti v mírových misích OSN na vojensko-civilní vztahy. Obecně je účast v mírových misích OSN ze strany rozvíjejících se demokracií a států, které byly ovlivněny minulostí vojenských režimů faktor, který může mít pozitivní účinek a vliv na civilní kontrolu nad armádou, ale v případě Brazílie se ukazuje nejednoznačnost tohoto faktoru. Důvodem je zvýšená účast vojáků ve vládě a to, že dochází k legitimizaci přítomnosti vojáků ve vnitrostátních oblastech, jako jsou zásahy v městských částech Rio de Janeiro nebo při řízené migraci na severu Brazílie. Tyto argumenty nemusí být přímým důsledkem účasti v mírových misích OSN, ale mají na ně značný vliv.

2.8. Faktor občanské společnosti

Faktory popsané v předchozích kapitolách se orientovaly hlavně na institucionální změny, které proběhly po přechodu k demokracii a které měly přispět k civilní kontrole nad armádou. Žádný institucionální faktor však nenahradí roli společnosti ve státě. V kapitole, ve které byl popsán přechod a transformace režimu v Brazílii, byl faktor občanské společnosti velmi zásadní. Od konce autoritářského režimu proběhlo mnoho změn, které napomohly k demokratizaci a k tomu, aby byla zajištěna civilní kontrola nad armádou. Jedná se však převážně o kontrolu politickou a společnost hraje také důležitou roli, ať už roli legitimizační, nebo přímo ovlivňující ostatní faktory a jejich účinnost v praxi. Vznik a zapojení občanské společnosti bylo zásadní pro změnu režimu.

Rozmach organizací občanské společnosti v Brazílii během přechodu k demokratickému zřízení byl doprovázen rozvojem nových politických hodnot a strategií, které podpořily institucionální obnovu na komunální úrovni. Brazílská ústava z roku 1988 decentralizovala politickou moc, čímž poskytla obecním správám dostatečné zdroje a politickou nezávislost k restrukturalizaci procesů tvorby politiky. Koalice organizací občanské společnosti a politických reformátorů využily této flexibility k experimentování s novými typy institucí. Politické strategie organizací občanské společnosti jsou často vedeny potřebou nalézt okamžitá řešení naléhavých sociálních problémů a širším zájmem o zvýšení přístupu běžných občanů ke klíčovým rozhodovacím místům. Organizace občanské společnosti prosazovaly institucionální změnu, aby se vypořádaly s dědictvím hierarchických společenských vztahů, omezeného veřejného prostoru a patrimoniální kontroly státu, které formovaly parametry budování národa a modernizace v Brazílii. Po většinu 20. století trápila brazilskou občanskou a politickou společnost nízká úroveň občanské organizovanosti a participace, což přispívalo k síle klientelismu a patrimoniální politiky. Nové formy dobrovolných sdružení a nové veřejné praktiky obnovily občanskou angažovanost (Avrizer, Wampler, 2004, pp. 291–292). Součástí posilování demokratických principů i zapojení aktivní občanské společnosti v případě Brazílie je potřeba zmínit vyrovnání se s minulostí. V rámci Latinské Ameriky a třetí vlny demokratizace vzniká mnoho organizací a tzv. komisí pravdy a usmíření, které mají za úkol vyrovnat se s následky bývalých vojenských režimů a zločinů, ke kterým docházelo. V Brazílii tak existuje Národní komise pro pravdu (CNV), která podle Amnesty International strávila několik let vyšetřováním tisíců případů mučení, mimosoudních poprav, násilných zmizení a dalších případů porušování práv, jež se datují do období vojenské vlády v Brazílii v letech 1964–1985 (Amnesty International, 2014).

Celé vyšetřování a vyrovnání se s minulostí vojenského režimu pak komplikuje zákon o amnestii platný od roku 1979, který stále funguje jako prostředek ochrany členů bývalé vojenské vlády před soudem za vážné porušování lidských práv. Na rozdíl od mnoha ostatních jihoamerických států Brazílie doposud nepostavila před soud osoby obviněné z hrubého porušování lidských práv spáchaných během minulých období vojenské vlády. Vyšetřování CNV jasně prokázalo, že jako součást státní politiky existoval represivní aparát,

který zahrnoval několik vlád a byl navržen na nejvyšších úrovních ozbrojených sil a výkonné moci. Závěry CNV posiluje také rozsudek Meziamerického soudu pro lidská práva z roku 2010, který předkládá doporučení týkající se demilitarizace brazilské vojenské policie (Amnesty International, 2014).

Brazilská národní komise pravdy vzniká v roce 2011 na popud tehdejší prezidentky Dilmy Rousseffové, v roce 2014 byla zveřejněna zpráva, která uvádí, že v letech 1964 až 1985 bylo zabito nebo zmizelo více než 400 lidí. Mnoho dalších, mezi nimi i prezidentka Rousseffová, bylo zatčeno a mučeno. Dokument uvádí, že 431 lidí bylo zabito pod vojenskou vládou, komise ale uvádí, že obětí bylo více, ne ke všem však měla dostatečné důkazy a dokumenty (El País, 2014, BBC, 2014). Prezident Bolsonaro za své vlády zpochybňoval důvěryhodnost celé komise. Následně přistoupil k nahrazení členů komise lidmi ze svého okolí (Pinheiro, Zapeda, 2019). Vypořádání se s minulostí bývalého režimu je jedna z věcí, která v Brazílii probíhá, nebo se o ni alespoň pokouší občanská společnost. Zároveň vyrovnání se s minulostí a připomínání si zločinů bývalého režimu může vést k tomu, aby současná společnost nezapomněla a chránila udržení civilní kontroly nad armádou.

Co se týká průzkumů veřejného mínění, není jich v této oblasti mnoho, ale lze říci, že Brazilci mají značnou důvěru ve své ozbrojené síly. V jedné sérii průzkumů, kterou v rámci výzkumu brazilského soudnictví vypracovala Nadace Getulio Vargase (FGV), byli respondenti dotazováni, zda mají důvěru v různé brazilské instituce. Výsledky z let 2010–2013 ukazují, že ke konci prvního období prezidentství Luly da Silvy v Brazílii a během prvních tří let vlády Dilmy Rousseffové důvěřovala větší část Brazilců ozbrojeným silám než policii. Zatímco ozbrojeným silám důvěřovalo 60–75 % respondentů, policii pouze 31–40 %. Podobný rozdíl mezi důvěrou občanů v policii a ozbrojené síly zjistil i latinskoamerický projekt veřejného mínění (LAPOP). Z jejich průzkumu z roku 2012 vyplynulo, že v Brazílii má důvěru v armádu 66,6 % respondentů a v policii 51,9 % (Samset 2014, pp.13–15). Z tohoto výzkumu vyplývá, že armáda je stále více vnímána jako hlavní zdroj ochrany práv a pořádku ve společnosti. Je jí dávana větší důvěra než policii, která by tuto roli měla primárně zastávat. Může se tak zdát, že ve společnosti je armáda stále vnímána jako instituce zajišťující stabilitu.

Od poloviny roku 2010, kdy se politické a ekonomické podmínky měnily, byl omezován i vojenský aktivismus v zemi a klesala zdrženlivost generálů ve vztahu k vládním záležitostem. Po znovuzvolení Dilmy Rousseffové v roce 2014 začaly konzervativní skupiny občanské společnosti organizovat masové protesty proti vládě Rousseffové a požadovaly její impeachment v důsledku korupční kauzy. Právě v tomto prostředí se Jair Bolsonaro dostává z politického okraje a stává se hlavním kandidátem pravice pro volby v roce 2018. Ve stejném období dochází k výraznému nárůstu podpory ozbrojených sil v průzkumech veřejného mínění. V době, kdy Brazílie zasáhla pandemie covidu-19, byla armáda zapojena do celostátní politiky více než kdykoliv od doby demokratizace a měla pravomoci nevídané od dob vrcholné diktatury. Autoři Akkoyunlu a Lima (2022) tuto situaci nazývají skrytou intervencí, tedy postupnou, ale systematickou snahou zasahovat do národní politiky a přetvářet ji, aniž by formálně překročila zákon, pozastavovala demokratický proces nebo svrhávala zvolené vůdce (Akkoyunlu, Lima 2022, pp. 31–39). Na druhou stranu byla situace ohledně pandemie pro celý svět nepředvídatelnou, a proto byla také řešena různými způsoby. Mnoho států se uchýlilo ke krizovým plánům a nouzovým stavům, ve kterých vlády a armády získaly mnohem větší pravomoci, než je obvyklé, aby mohly pomáhat při zpomalování šíření pandemie.

Průzkumů veřejného mínění týkajícího se názoru civilního obyvatelstva ohledně armády není příliš mnoho a je samozřejmě otázkou, do jaké míry nám určitý vzorek lidí v rámci výzkumu dokáže vykreslit brazilskou společnost. Některé výzkumy nám však mohou alespoň naznačit názor společnosti. Z průzkumů veřejného mínění World Values Survey vyplývá, jaký názor měli respondenti na důvěru v brazilskou armádu (tabulka 1), názor na případ, kdy armáda přebírá moc (tabulka 2), a na to, jak by hodnotili politické řízení státu ze strany vojenské vlády (tabulka 3).

Tabulka 1: Důvěra v brazilskou armádu

Celkem se tohoto průzkumu účastnilo 7478 respondentů v průběhu let 1989–2022. A otázka zněla: Jak vysokou důvěru máte v brazilskou armádu?

Důvěra v Brazílskou armádu v letech 1989–2022					
Míra důvěry	1989–1993	1994–1998	2005–2009	2010–2014	2017–2022
Velmi vysoká	32,2 %	31 %	24,9 %	20,7 %	23,7 %
Vysoká	34,6 %	40,3 %	44,8 %	41,1 %	39,7 %
Nízká	20,9 %	13,9 %	21,1 %	20,5 %	19,7 %
Velmi nízká	12,3 %	14,7 %	9,2 %	17,7 %	16,9 %

Zdroj: databáze VWS, 2024 (Trust in army, Brazil)

V průběhu let tedy převládá důvěra v armádu. Z posledního výzkumu, který proběhl mezi lety 2017 až 2022, vychází, že 63,4 % dotazovaných má vysokou důvěru v armádu oproti 36,6 % dotazovaných, kteří v ni mají nízkou nebo velmi nízkou míru důvěry.

Tabulka 2: Názor na situaci, kdy armády přebírá moc ve chvíli, kdy je vláda nekompetentní

Tento výzkum je součástí výzkumu ohledně demokratických hodnot a otázka na respondenty zněla: U každé z následujících věcí mi prosím řekněte, jak zásadní je podle vás pro charakteristiku demokracie. Použijte tuto stupnici, kde 1 znamená „vůbec není vlastnost demokracie“ a 10 znamená, že to rozhodně je „podstatná vlastnost demokracie“. Konkrétní situace: Armáda přebírá moc, když je vláda nekompetentní. Výzkum proběhl v průběhu let 2005–2022 a odpovídalo 4 748 lidí.

Demokracie: Armáda přebírá moc, když je vláda neschopná			
Hodnocení	2005-2009	2010-2014	2017-2022
1 – nedemokratický zásah	24,5 %	27,9 %	29,8 %
2	7,0 %	5,4 %	2,2 %
3	7,4 %	4,1 %	1,8 %

4	7,1 %	3,8 %	2,4 %
5	10,2 %	10,0 %	10,2 %
6	4,2 %	5,9 %	4,3 %
7	4,7 %	4,7 %	4,5 %
8	7,7 %	5,8 %	4,7 %
9	6,0 %	3,4 %	2,1 %
10 – demokratické	14,2 %	18,6 %	22,1 %
Nevím	5,0 %	9,8 %	13,2 %
Bez odpovědi	2,1 %	0,5 %	1,4 %

Zdroj: databáze VWS, 2024 (Democracy: The army takes over when government is incompetent, Brazil)

Z tohoto výzkumu vyplývá, že přes 50 % dotazovaných si myslí, že je nedemokratické, když armáda přebírá moc v případě, že se vláda stává nekompetentní. Zároveň je zde přes 30 % lidí, kteří by takový zásah hodnotili jako demokratický. Z tabulky tedy vyplývá, že převažuje názor, že zásah armády do politiky dokonce i v případě, že je vláda nekompetentní, není ve shodě s demokratickými principy, na druhou stranu poměrně velká část dotazovaných je stále spíše opačného názoru. Může to znamenat, že je armáda stále vnímána jako instituce, která by měla zajišťovat stabilitu uvnitř státu.

Tabulka 3: Politický systém: Vojenská vláda

Další výzkum se týkal názoru respondentů na politický systém řízený vojenskou vládou. V průběhu let 1994–2022 odpovídalo celkem 5891 lidí. Otázka zněla: Popíšu různé typy politických systémů a zeptám se vás, co si o každém z nich myslíte jako o způsobu řízení této země. Řekli byste u každého z nich, že je to velmi dobrý, poměrně dobrý, poměrně špatný nebo velmi špatný způsob řízení této země? Konkrétní případ: vláda řízena armádou.

Politický systém: Vojenská vláda				
Hodnocení	1994–1998	2005–2009	2010–2014	2017–2022
Velmi dobré	9,4 %	6,8 %	7,3 %	9,9 %
Poměrně dobré	33,9 %	27 %	24,8 %	26,8 %
Poměrně špatné	28,2 %	36,8 %	35,2 %	24,7 %
Velmi špatné	23,9 %	25,4 %	24,8 %	21,5 %
Bez odpovědi	0	1,8 %	0,3 %	1,8 %
Nevím	4,5	2,3 %	7,6 %	15,3 %

Zdroje: databáze VWS, 2024 (Political system: Having the army rule, Brazil)

Z této tabulky vyplývá, že převažuje názor, že vojenská vláda není dobrý způsob řízení země, naopak v průběhu let je mezi respondenty stále okolo 30–40 % lidí, kteří si myslí, že vojenská vláda je správný typ politického systému. Nelze tedy říci, že by ve společnosti jasně převažoval negativní názor na armádu, vojenskou vládu a zásahy armády do politiky. Ze všech tří výzkumů vychází, že okolo 50 % dotazovaných je proti vojenské vládě, vojenským zásahům při nekompetentnosti vlády a většina respondentů má důvěru v brazilskou armádu. Stále však existuje část lidí podporujících zásahy armády do politiky, vojenskou vládu by hodnotila pozitivně.

Podobně tomu je u voleb, které nám opět nepodají kompletní obraz brazilské společnosti a její vztah k civilní kontrole nad armádou. Může se ale opět jednat o způsob, jakým společnost ovlivní politický chod a dá najevo, zda ve společnosti převažuje podpora liberální, nebo konzervativní politiky vůči armádě, která může mít vliv na působení ozbrojených sil v zemi. Již byla zmíněna v předchozích kapitolách první vláda prezidenta Luly da Silvy, za které proběhlo více zásahů ze strany armády pro zajištění práva a pořádku než v předchozích vládách, jednalo se však stále o to, že vojenské zásahy byly pod civilní, respektive vládní kontrolou. Následující vláda prezidentky Dilmy Rouseffové přinesla vznik CNV a vyrovnávání se s minulostí vojenského režimu, začala tím poprvé v historii země diskuze a vyšetřování zločinů armády. Za vlády Jaira Bolsonara naopak došlo ke kritice této komise a také ke zvýšené účasti vojenských představitelů ve vládě.

V roce 2022 se konaly poslední prezidentské volby v Brazílii, v nichž zvítězil a byl podruhé zvolen prezident Lula da Silva. Během předvolební kampaně byla společnost silně polarizovaná a v různých částech Brazílie docházelo k volebnímu násilí. V rámci role armády v brazilské společnosti byli oba kandidáti vnímáni jako protiklady. Jair Bolsonaro, bývalý armádní představitel, se prezentoval jako zastávce silného vlivu armády a zvyšování výdajů na obranu v zemi a proti němu stál Lula da Silva, liberálnější kandidát, který představoval v názorech na armádu protiklad. Ve volbách nakonec zvítězil Lula da Silva a v jeho současné vládě došlo ke snížení vojenských příslušníků a bývalých účastníků mírových misí OSN oproti předchozí vládě Bolsonara. Týden po inauguraci nového prezidenta vtrhly tisíce stoupenců Bolsonara do budov Národního kongresu a Nejvyššího federálního soudu. Bolsonarovi stoupenci volali po vojenské intervenci a rezignaci Luly da Silvy. O několik hodin později úřady oznámily, že znovu získaly kontrolu nad budovami. Bolsonaro se po čase distancoval od akcí spáchaných jeho stoupenci (BBC, 2023). Tato událost naznačuje, že i při silné polarizaci společnosti a vyhrocené situaci armáda zůstala pod kontrolou vlády a nedošlo k žádnému zásahu, který by naznačoval vojenskou intervenci, vše proběhlo pod civilním dohledem. Současný prezident Lula da Silva je v polovině svého mandátu a zatím se nezdá, že by mělo docházet k zásadním reformám týkajících se brazilské armády.

Faktor občanské společnosti je tedy důležitý aspekt pro civilní kontrolu nad armádou. V historii země se ukázalo, že nebyť občanské společnosti, nedošlo by k procesu demokratizace a vůbec by nezačal proces transformace armády v Brazílii ani přechod armády pod civilní kontrolu. Na druhou stranu je to právě společnost, která může ovlivnit další vývoj vojensko-civilních vztahů v zemi. V této kapitole se ukázalo, že pro občanskou společnost je důležité také vyrovnání se s minulostí vojenského režimu, k tomu dopomohla zejména komise CNV. Fakt, že v Brazílii dochází k pravidelné a demokratické výměně politických představitelů ukazuje, jak dlouhou cestu Brazílie absolvovala ke svému přechodu k demokracii a civilní kontrole nad armádou. Jsou to hlavně občané, kteří mohou různé zásahy legitimizovat, a v případě, že dojde k něčemu, s čím občanská společnost nesouhlasí, dojde k politické obměně pomocí demokratických voleb. Historie vojenského režimu a silného postavení armády ve společnosti však určitě nelze vymazat z národní paměti a je důležité si uvědomit, že stále existuje část

brazílské společnosti, která vidí v armádě hlavní instituci zajišťující pořádek, a část společnosti by uvítala vojenskou vládu nebo vojenskou intervenci. Co je však zcela zásadní, armáda se od roku 1985 nepokusila o žádnou intervenci, dokonce i když o to byla žádána částí společnosti po posledních prezidentských volbách. Společenský faktor tedy může být zcela zásadní při civilní kontrole nad brazílskou armádou.

2.9. Vliv jednotlivých faktorů na civilní kontrolu nad armádou

V předchozích kapitolách jsou přiblíženy a shrnuty různé faktory, které měly vliv na vojensko-civilní vztahy v Brazílii a které přispěly k civilní kontrole nad armádou. Faktorů bylo více a vzájemně jsou propojené. Nelze tedy říci, že v důsledku jednoho z faktorů došlo k civilní kontrole nad armádou v Brazílii. První zásadní skutečností, která se odehrála, byla transformace a proces demokratizace. Právě to je faktor, bez něhož by nemohly fungovat všechny ostatní a bez kterého nelze budovat civilně-vojenské vztahy postavené na demokratických principech. Faktor demokracie je jednou z mála konkrétních věcí, na kterých se shoduje většina autorů zabývajících se civilně-vojenskými vztahy. Transformace a proces demokratizace je pouze začátek celého procesu, na který navazují ostatní postupy a faktory vedoucí k civilní kontrole nad armádou. Tento vztah však funguje vzájemně a civilní kontrola nad armádou je známka demokracie. Jak se v průběhu let v Brazílii konsolidovala demokracie, docházelo i k nejrůznějším reformám, které pomohly k civilní kontrole nad armádou, jak to předpovídala Wendy Hunter. Proto když se podíváme na nedávné volební výsledky a nepokoje, které nastaly po nich, ukazuje se, že principy demokracie zajistily a podržely civilní kontrolu nad armádou, aniž by došlo k vojenské intervenci nebo ohrožení stability země. Co se však ukazuje jako zásadní, je také způsob, jakým probíhá přechod k demokracii. Způsob, jakým došlo ke změně režimu, umožnil v prvních letech tranzice stále poměrně silný vliv armády v tvorbě různých reforem i v rámci procesu vypořádání se společností s vojenskou minulostí, ke které došlo až dlouho poté, co v zemi proběhly první svobodné volby a byla sepsána demokratická ústava. Proto aby v Brazílii fungovala civilní kontrola nad armádou, jsou principy demokracie zcela zásadní. Faktor transformace politického systému a proces demokratizace v Brazílii je tedy základní stavební kámen pro další podstatné faktory.

Faktor legislativní, tedy ten, který upravuje civilní kontrolu nad armádou, je zcela klíčový pro úspěšnou demokratizaci země. V případě Brazílie je to právě demokraticky volený prezident, který je vrchní velitel ozbrojených sil, což je ústavou stanoveno, a zároveň dohlíží na to, kdy a za jakých podmínek může dojít k povolání armády. Tou zásadní změnou tedy je, že demokraticky volený prezident má dohled nad využitím armády. Nová ústava umožnila odstranit autoritářské prvky a stanovila funkci a roli armády. Jednalo se o proces, v jehož průběhu došlo k různým dodatkům a změnám, které vedly k současné podobě toho, jak jsou armáda a její pravomoci popsány v ústavě. Zásadní a nejvíce kontroverzní částí ústavy je článek 142, který dává možnost zasahovat do civilních záležitostí v případě zajištění práva a pořádku. Stále je to však demokraticky volený prezident, který o tom rozhoduje, a ústava stanovuje, že by se mělo jednat o ojedinělé případy, kdy budou veškeré ostatní prostředky vyčerpány. V praxi se ukazuje, že tohoto práva prezidenti v průběhu let využívali a v některých případech docházelo k porušování lidských práv na civilním obyvatelstvu, což rozhodně nepřispívá k demokracii v zemi. A i když tím určitým způsobem bylo obhajováno násilí páchané ze strany armády na civilní obyvatelstvo, což může připomínat bývalý vojenský režim, stále se jednalo o akce schválené civilním, demokraticky zvoleným prezidentem, v ústavě zakotvené jako mimořádné krátkodobé opatření. Celkově se tedy dá říci, že faktor ústavy a jejich úprav v průběhu let je jedním z nejdůležitějších faktorů, které mají vliv na civilní kontrolu nad armádou, proto by na něj měl být kladen větší důraz a zákony týkající se armády a civilně-vojenských vztahů by měly být v brazilské ústavě lépe specifikovány, aby nedocházelo v praxi k násilným zásahům, které byly v předchozích kapitolách popsány. Pro Brazílii však byla změna ústavy zcela zásadní proto aby mohlo dojít k civilní kontrole nad armádou a aby armáda v zemi ztratila silné politické postavení.

Nebyla to jenom změna ústavy, další důležité faktory pro změnu civilní kontroly nad armádou představovalo vytvoření civilního ministerstva obrany. Opět to však nemusí být faktor jednoznačný, protože civilní dohled nad ministerstvem obrany může způsobit nižší profesionalitu a odbornost tohoto rezortu. Pro civilní kontrolu nad armádou je však důležité, aby vedení bylo z řad civilních politiků, nikoliv z řad profesionálních vojenských představitelů. Podobně zásadní roli sehrálo i vytvoření a civilní dohled nad zpravodajskou

službou. Podstatná pro demokratizaci v zemi byla i reforma policie a soudnictví, které již nejsou pod dohledem armády. Dlouhodobě však působí neefektivně a důvěra ze strany společnosti je u nich velmi nízká. Dalším faktorem jsou výdaje na obranu země, u kterých se viditelně ukazuje snižování v průběhu let. Na druhou stranu podobně jako u předchozích faktorů, které jsem zahrnula v kapitole bezpečnostní reforma, vzniká otázka, zda spíše, než k podpoře civilní kontroly nad armádou nedochází ke snižování efektivity a odbornosti v oblastech, ve kterých bylo původně vojenské zastoupení nahrazeno civilním. Pro demokratizaci a přechod na civilní kontrolu nad armádou byly však tyto reformy zásadní a zajistily přechod z vojenského na demokratický režim.

Interní doktrína popisující civilně-vojenské vztahy uvnitř státu i v rámci mezinárodního prostředí se může zdát jako zásadní prvek pro interní změnu brazilské armády. Právě doktrína CIMIC měla představovat symbol vojenské reformy uvnitř armády, což může představovat prvek zajišťující profesionalizaci armády, jak ji charakterizoval Huntington. V případě Brazílie má doktrína CIMIC sloužit jako technický návod a postup, jakým způsobem by měla armáda jednat s civilisty. Na zmiňovaných případech jak při vnitrostátních zásazích, tak při mezinárodním působení při mírových misích se ukazuje, že ze strany armády dochází k násilí na civilním obyvatelstvu, tudíž se doktrína může zdát jako faktor, který naopak selhává v naplnění toho, že pomocí reformy uvnitř armády může dojít k její profesionalizaci. Naopak v tomto případě docházelo spíše k obhajování násilí páchaného na civilistech. Proto se faktor doktríny CIMIC ukazuje spíše jako neefektivní, tedy jako faktor, který příliš nepřispívá k civilní kontrole nad armádou.

Faktor, který měl vyřešit krizi identity armády přesunutím pozornosti z vnitřní politiky na vnější, tedy faktor účasti v mírových misích OSN je úzce spojený s doktrínou CIMIC, která tyto mise měla ohraničit a definovat. Tento faktor měl podobně jako bezpečnostní reforma a doktrína CIMIC vycházet z teoretického konceptu profesionalizace armády. V této kapitole bylo přiblíženo několik argumentů ve prospěch účasti v mírových misích OSN. Popsáno bylo také několik argumentů proti účasti v misích. Původní myšlenkou toho, proč by účast v mírových misích OSN ze strany států, které procházejí demokratizací po konci vojenského režimu byl především argument odvedení pozornosti od vnitřních politických záležitostí na mezinárodní situaci. Znamená to dát armádě nový

význam, zároveň zvýšit její prestiž v rámci mezinárodních vztahů. Mělo se také jednat o inspiraci a spolupráci s armádami z demokratických států, což mělo zvýšit profesionalitu armády a konsolidovat demokratické principy včetně civilní kontroly nad armádou v zemi. V průběhu let a na uvedených případech se ukazuje, že rozdíly mezi vnitřními zásahy ze strany armády pro zajištění práva a pořádku v městských částech a některými mírovými misemi dochází k inspiraci, což v některých případech nemá dobrý vliv na samotné mírové mise. Zároveň to opět může působit jako ospravedlnění využívání armády pro vnitrostátní účely a k institucionalizaci násilí na civilních občanech. Ukazuje se také, že se brazilská armáda neměla od koho učit a inspirovat, protože mírových misí se účastní ve většině případů rozvojové státy, které také teprve ukotvují demokratické principy ve svých armádách. Co je ale zásadní, v případě Brazílie se ukazuje, že účast v mírových misích OSN po letech může dopomoci návratu vojenských představitelů zpět do vlády, konkrétně pomocí zvýšené prestiže vojenských představitelů vracejících se ze zahraničních misí. Proto se může zdát, že účast v mírových misích z dlouhodobého hlediska spíše ospravedlňuje návrat vojenských představitelů do vlády, jak se to ukázalo za vlády Jaira Bolsonara. V kapitole o účasti v misích OSN poukazuji na původní myšlenku a případy, díky kterým skutečně dochází ke změně civilně-vojenských vztahů v zemi. V případě Brazílie se ale ukazuje faktor účasti v mírových misích OSN jako faktor neefektivní pro civilní kontrolu nad armádou.

Faktor občanské společnosti vychází ze shody několika autorů na tom, že nebyť společnosti, nedošlo by k legitimitě faktorů institucionálních, které vedly k civilní kontrole nad armádou. Potvrzuje se tedy, že ke změně civilně-vojenských vztahů a k civilní kontrole nad armádou dochází díky řadě různých faktorů, které jsou vzájemně propojené. Občanská společnost výrazně napomohla ke změně režimu a demokratizaci země. Zároveň rozvoj občanské společnosti přispěl i ke konsolidaci demokracie. Obecně názor společnosti je zásadní faktor, který měl vliv na přechod z nedemokratického režimu a stále má vliv na současné udržování civilní kontroly nad armádou, jak se ukazuje v posledních letech. Z výzkumů veřejného mínění vychází, že ve společnosti převládá názor, že vojenská vláda není dobrý způsob vládnutí a zásah armády při nekompetentnosti vlády není demokratický. Na druhou stranu existuje část společnosti, která vnímá armádu v zemi jako symbol stability a prosperity, má v ní vysokou míru důvěry

a v případech náznaků nestability se na armádu obrací. V takovou chvíli je však nutné zdůraznit, že v tomto ohledu došlo k výrazné profesionalizaci brazilské armády a k žádným intervencím v posledních letech nedochází.

Jak již bylo zmíněno, k tomu, aby mohlo dojít k transformaci civilně-vojenských vztahů v Brazílii a k civilní kontrole nad armádou, částečně přispěly veškeré výše uvedené faktory, a byla to především jejich kombinace. Některé faktory měly však i opačný efekt. Závěrem z této práce vyplývá, že nejzásadnější z faktorů, který měl vliv na civilní kontrolu nad brazilskou armádou, je právě faktor legislativní, tedy faktor změny ústavy a faktor společenský. Tyto dva faktory se vzájemně doplňují a nejvíce přispěly k civilní kontrole nad armádou, protože bez nich by nedošlo k samotné transformaci režimu a k dalším navazujícím změnám, které zajistily civilní kontrolu nad armádou. Faktor ústavní definuje základní funkci armády ve státu a ohraničuje její práva, povinnosti a stanoví to, že je armáda pod civilní kontrolou. Společnost tento faktor doplní a funguje jako dohled nad tím, že k takové kontrole skutečně dochází pomocí nástrojů, jako jsou demokratické volby a svobodně organizovaná sdružení občanské společnosti. Je také nutné zmínit, že tyto dva faktory by nemohly být uskutečněné a možné bez změny režimu a přechodu k demokracii, proto považují faktor politické transformace a procesu demokratizace za úplně primární, bez něhož by nedošlo k naplnění ostatních změn a jenž je zároveň propojený se změnou ústavy. A je to ostatně i faktor, na kterém se shoduje většina autorů zabývajících se civilně-vojenskými vztahy, ať už se jedná o tradiční koncepty ze stran Samuela Huntigtona nebo například Wendy Hunter. Zároveň se ukazuje, že by brazilská ústava mohla být v otázkách armády ještě specifitější a tím by mohla více upevnit civilní kontrolu nad armádou. Faktor společenský také nemusí být vždy zárukou dohledu nad demokratickými principy, jak se ukazuje, protože vždy bude existovat část společnosti, která nebude souhlasit s demokratickými principy a bude nespokojená s civilní kontrolou nad armádou, a to zvláště ve společnostech, kde má armáda silné postavení. Naopak faktor doktríny CIMIC a účast v mírových misích OSN jsou faktory, které přispěly nejméně k civilní kontrole nad armádou a měly spíše opačný efekt, než bylo původně zamýšleno. Dochází totiž k ospravedlnění vojenských zásahů mezi civilním obyvatelstvem a zvýšené přítomnosti vojenských představitelů ve vládě, což sice nemusí být přímý důsledek doktríny CIMIC nebo účasti v mírových misích OSN. Ukazuje se

ale, že tyto faktory měly vliv na ospravedlnění a legitimizaci vojenských operací uvnitř státu, což vede ke zvyšování vlivu armády v zemi. Nelze tedy s jistotou vyhodnotit, který z faktorů byl nejúčinnější a který nejméně, protože jednotlivé faktory působily společně a o jejich účinnosti lze diskutovat.

Závěr

Cílem práce bylo přiblížit transformaci civilně-vojenských vztahů od konce vojenského režimu až po současnost v Brazílii. Tato práce vychází z toho, že civilní kontrola nad armádou je zásadní podmínkou demokracie, proto se zaměřuje na analýzu faktorů, které umožnily přechod k civilní kontrole nad armádou. Hlavní výzkumná otázka se zaměřuje na to, jaké hlavní faktory přispěly k civilní kontrole nad brazilskou armádou. Práce tedy měla za úkol shrnout a přiblížit teoretické koncepty, zabývající se vojensko-civilními vztahy, a to z kulturně-historického hlediska Brazílie. Na základě teoretické části měla vymezit několik faktorů, které mohou mít vliv na proměnu vztahu mezi vojenskými představiteli a civilním obyvatelstvem Brazílie. Díky shrnutí a přiblížení různých faktorů mohlo dojít ke zhodnocení toho, které z nich byly při změně vztahů a civilní kontrole nad armádou nejdůležitější.

V teoretické části byla věnována pozornost obecné roli armády v demokratickém státě, aby bylo možné vojensko-civilní vztahy vnímat jako demokratické a civilní kontrolu nad armádou jako podmínku pro demokracii. Shrnuty byly i různé definice a směry, jimiž se lze v rámci oboru civilně-vojenských vztahů zabývat, včetně přehledu autorů, kteří se těmito směry zabývali. V další kapitole byly již přiblíženy koncepty zabývající se civilní kontrolou nad armádou, a to konkrétně tradiční pohled Samuela Huntingtona a jeho nástupců a kritiků. Dále byla přiblížena teorie agentur Petera Feavera. V další kapitole jsem se věnovala alternativním konceptům, které na Huntingtona a Feavera buď navazovaly, nebo se na problematiku dívaly z pohledu posledních desetiletí a jiných zemí než jen z pohledu západních rozvinutých demokracií. Díky tradičním i alternativním přístupům k problematice civilně-vojenských vztahů mohly být shrnuty faktory, na kterých se jednotliví autoři shodují a které mohou mít vliv na civilní kontrolu nad armádou.

V analytické části už byly jednotlivé faktory přiblíženy na konkrétním případě Brazílie. Jedná se o faktor politické transformace a proces demokratizace a o to, že v Brazílii byl do roku 1985 nedemokratický režim pod dohledem armády. Aby ale mohlo dojít k civilní kontrole nad armádou, je nutné projít si nejdříve procesem demokratizace. Jak se shodují klasičtí autoři jako Huntington a Feaver, základem demokracie je civilní kontrola nad armádou a pro vojensko-

civilní vztahy je důležité být v demokratickém prostředí. I většina ostatních autorů potvrzuje, že civilní kontrola nad armádou byla konsolidována hlavně díky konsolidaci demokracie v zemi. Tento faktor byl tedy přiblížen z toho hlediska, jakým způsobem došlo k pádu autoritářského režimu v Brazílii a tím k zásadním změnám, jako byl vznik demokratické ústavy a svobodné volby. Další faktor, který má velký vliv na civilní kontrolu nad armádou, protože ji zastřešuje, a jenž zároveň souvisí s faktorem demokratizace, je demokratická ústava a její proměny v průběhu let. Tento faktor ukazuje, že změna ústavy je zásadní a často nestačí pouze prvotní verze, která odstraní autoritářské prvky, ale v případě Brazílie byly důležité i úpravy v průběhu dalších let, týkající se vojensko-civilních vztahů, a konkrétně článku 142, který hovoří o tom, že armáda smí zajišťovat právo a pořádek v určitých ústavou vymezených případech. Ukazuje se, že tento faktor je zásadní pro vnímání vojensko-civilních vztahů v Brazílii a je stále velmi diskutovaný. Podstatné však je, že civilní kontrola nad armádou je ústavně stanovena. Nejedná se však pouze o změnu ústavy, pro skutečnou transformaci vojensko-civilních vztahů a dosažení kompletní civilní kontroly nad armádou jsou zásadní i další reformy bezpečnostní politiky, jako je civilní kontrola nad ministerstvem obrany a zpravodajskými službami. I to je však faktor, který může být diskutovaný z toho hlediska, jaký vliv má na efektivitu brazilské armády. Faktor, na němž se opět shodují autoři, je reforma uvnitř armády a její profesionalizace, jež byla přiblížena v rámci interní doktríny CIMIC. Ta upravuje pravidla a techniky chování vojenských představitelů vůči civilnímu obyvatelstvu a faktor účasti v mírových misích OSN, které také mohou podle některých autorů výrazně přispívat k vojenské profesionalitě a upevnění civilní kontroly nad armádou. I zde se však ukazuje nejednoznačnost pozitivního vlivu na vojensko-civilní vztahy a diskuzi jednotlivých autorů, proto byly shrnuty argumenty pro a proti. V neposlední řadě byl přiblížen i faktor společenský, na který kladou důraz především autoři zabývající se civilně-vojenskými vztahy z pohledu států Latinské Ameriky, Afriky a Asie. Je to právě společnost, která dává předchozím institucionálním faktorům legitimitu, proto byl v této kapitole rozebrán rozvoj občanské společnosti po roce 1985, přiblíženy byly také některé výzkumy veřejného mínění a nedávné události spojené s prezidentskými volbami v Brazílii. To vše totiž naznačuje, že většina brazilské společnosti stojí o demokratické vojensko-civilní vztahy a civilní kontrolu nad armádou.

V závěrečné kapitole tedy proběhlo shrnutí těchto faktorů, tak aby mohlo dojít k jejich porovnání a zjištění míry jejich úspěšnosti. Na základě předchozích kapitol tedy mohla být zodpovězena výzkumná otázka, jaké hlavní faktory přispěly k civilní kontrole nad armádou v Brazílii po roce 1985. Díky teoretické i analytické části práce jsem došla k tomu, že vliv na civilní kontrolu nad armádou měly částečně všechny faktory a byla to zejména jejich kombinace a propojenost, která zajistila změnu vojensko-civilních vztahů a upevnění civilní kontroly nad armádou. Za hlavní faktory vedoucí k civilní kontrole nad armádou považuji faktor ústavy a jejích článků, bezpečnostní reformu zahrnující další legislativní úpravy a faktor společenský. Faktor ústavy je primární a upravuje to, že armáda je pod civilní kontrolou demokraticky voleného prezidenta. Další bezpečnostní reformy jako civilní dohled nad ministerstvem obrany a zpravodajskou službou určuje konkrétní podobu toho, jak civilní kontrola nad armádou probíhá. To, že společnost volí v demokratických volbách vedení státu a nejvyššího velitele ozbrojených sil, dodává celému procesu legitimitu, proto považuji právě tyto tři faktory za základní a nejúčinnější při civilní kontrole nad armádou v Brazílii.

V této práci a v rámci jednotlivých faktorů bylo přiblíženo několik událostí, díky nimž lze diskutovat nad jednotlivými faktory a jejich účinností ve prospěch civilní kontroly nad armádou a demokracie v Brazílii. Tato práce má i své limity, dalo by se zahrnout větší množství faktorů a podrobněji je rozebrat. Z důvodu omezeného rozsahu bylo potřebné věnovat se základním faktorům vycházejícím z teoretických koncepcí, které jsou východiskem této práce. Také je nutné zmínit, že limitující pro tuto práci je i samotné zjišťování míry úspěšnosti jednotlivých faktorů, a je zřejmé, že faktory působily společně, ale který měl větší a menší vliv, o tom lze diskutovat. Pro další možný výzkum by bylo dobré zahrnout do analytické části i faktor jednotlivých prezidentů a jejich vliv na bezpečnostní politiku. Dále je možné se více zaměřit na článek 142 brazilské ústavy a jeho dopady na demokracii v Brazílii, protože jak bylo v práci přiblíženo, docházelo opakovaně k povolávání armády při zvýšené kriminalitě v brazilských favelách a během těchto zásahů docházelo ke zvýšenému násilí na civilním obyvatelstvu. Ukazuje se, že k podobným praktikám docházelo i během účasti na mírových misích OSN, které jsou také diskutabilním faktorem. Tyto zásahy jsou sice stále vedené pod civilní kontrolou demokraticky voleného prezidenta, velitele ozbrojených sil, a definované ústavou jako mimořádné opatření po vyčerpání

ostatních možností, ale vzhledem k tomu, že v minulosti docházelo k porušování základních lidských práv, lze diskutovat nad tím, jaký vliv to má na míru demokracie v Brazílii. Podobně by se šlo více zaměřit na konkrétní mírové mise OSN, kterých se Brazílie v minulosti účastnila, a jistě by šlo diskutovat nad tím, do jaké míry docházelo k porušování základních principů misí OSN.

Zatímco se některé předchozí výzkumy a práce zabývající se transformací vojensko-civilních vztahů v Brazílii zaměřují pouze na samotný přechod Brazílie k demokracii nebo na vlády jednotlivých prezidentů a jejich vazby na armádu, tato práce shrnuje více faktorů, které mohly civilní kontrolu nad armádou ovlivnit, a diskutuje nad jejich účinností. Ač se může zdát, že problematika vojensko-civilních vztahů a civilní kontroly nad armádou je otázkou minulosti, v posledním desetiletí se ukazuje, že pro oblast Latinské Ameriky je to stále téma aktuální a je potřeba diskutovat o tom, jakou roli armáda zastává v jednotlivých společnostech. Z této práce vyplývá, že současný stav civilní kontroly nad armádou v Brazílii je výsledkem úspěšné transformace vojensko-civilních vztahů. Od roku 1985 došlo k pozitivnímu posunu v podobě změny ústavy a civilní kontroly nad ministerstvem obrany, dochází tedy k tomu, že demokraticky volený prezident má dohled a kontrolu nad armádou. V posledních letech se skutečně potvrdila civilní kontrola i tím, že nedošlo k žádné intervenci ze strany armády i v období, kdy o to část společnosti stála. Na druhou stranu je však nutné zmínit, že je v této oblasti stále prostor pro zlepšení a Brazílie čelí několika výzvám. Jednou z nich je lepší specifikace misí pro zajištění veřejného pořádku, další výzvou je celková definice podmínek mobilizace armády, která působí oproti jiným latinskoamerickým ústavám vágně. V některých demokratických státech Latinské Ameriky jsou zákony, které například zakazují bývalým armádním představitelům stát se prezidentem jako ochranný mechanismus před nadměrným vojenským vlivem v politice, což v Brazílii není nijak legislativně upraveno. Jak už bylo zmíněno, 3. vlnou demokratizace to nekončí, stále existuje část společnosti, která považuje armádu za silný institucionální prvek zajišťující stabilitu země, a proto je důležité se tímto tématem zabývat i v současné době.

Seznam internetových zdrojů a literatury

Seznam internetových zdrojů

Association for international affairs – AMO. Trnková J. (2003). Přechod k demokracii a její konsolidaci: brazilský příklad. Retrieved from: <https://www.amo.cz/prechod-k-demokracii-a-jeji-konsolidace-brazilsky-priklad/>

Benites A. (2014, November 14). Report says Brazil's dictatorship was responsible for 421 deaths. *El País*. Retrieved from: https://english.elpais.com/elpais/2014/11/14/inenglish/1415985145_550698.html

Bonn International Centre for Conflict Studies – BICC. (2023). *Security Sector reform in Brazil*. Retrieved from: https://www.bicc.de/ssr_gtz/pdf/brazil.pdf

Brazil Government. (2024). *Orgaos do governo*. Retrieved from: <https://www.gov.br/pt-br/orgaos-do-governo>

Brazil truth commission: Abuse rife under military rule. (2014, December 10). *BBC*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-30410741>

Brazil. (1988). *Constituição Da República Federativa Do Brasil*. Retrieved from: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm

Brown University Library. *The Rise of the Military in Politics: From the Old Republic to Estado Novo*. Retrieved from: <https://library.brown.edu/create/fivecenturiesofchange/chapters/chapter-5/military-in-politics/>

CIMIC hand book. (2023). Retrieved from: <https://www.handbook.cimic-coe.org/2.nato-organization-and-other-military-actors/2.1nato-cimic/>

European Centre of Excellence for civilian crisis management. United Nations. (2022). *Civil-Military Coordination in UN Integrated Peacekeeping Missions*

(UN-CIMIC). Retrieved from: <https://www.coe-civ.eu/kh/civil-military-coordination-in-un-integrated-peacekeeping-missions-un-cimic>

Freedom house. (2023). *Country – Brazil*. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/country/brazil/freedom-net/2023>

International IDEA. *Constitutional history of Brazil*. Retrieved from: <https://constitutionnet.org/country/constitutional-history-brazil>

OpenDemocracy. (2019). *Brazil is not condemned to a future of human rights abuse*. Retrieved from: <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/brasil-no-est%20A1-condenado-a-un-futuro-de-degradaci%20B3n-humana-en/>

Owens, M. (2017). Civil-Military Relations. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. Retrieved from: <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-123>

Statista. (2024). *Military expenditure as percentage of gross domestic product (GDP) in highest spending countries 2022*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/266892/military-expenditure-as-percentage-of-gdp-in-highest-spending-countries/>

Stockholm International peace research institute – SIPRI. (2024). *SIPRI Military Expenditure Database*. Retrieved from: <https://www.sipri.org/databases/milex>

Süssekind, E. (2022, September 22). *Armed Forces and the Constitution in Brazil*, *VerfBlog*, *VerfBlog*, Retrieved from: <https://verfassungsblog.de/the-armed-forces-and-the-constitution-in-brazil/>

The North Atlantic Treaty Organization. (2008). *The Role of the Military in a Democracy*. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_26071.htm?selectedLocale=en

Tollefson S. (1995). Civil-Military Relations in Brazil: The Myth of Tutelary Democracy. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/228916679_Civil-military_relations_in_Brazil_the_myth_of_tutelary_democracy

World Population Review. (2024). *Countries without military*. Retrieved from: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/countries-without-a-military>

World values survey – WVS Database. (2023). *Political system: Having the army rule, Brazil*. Retrieved from: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

World values survey – WVS Database. (2023). *The army takes over when government is incompetent*. Retrieved from: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

World values survey – WVS Database. (2023). *Trust in army*. Retrieved from: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Seznam literatury

Akkoyunlu, K. & Lima, J. (2021). Brazil's Stealth Military Intervention. *Journal of Politics in Latin America*, 14(1), 31–54.

Albright, D. (1980). Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations. *World Politics*, 32(4), 553–576.

Barreira, M. & Botelho, M. (2013). O exército nas ruas: Da Operação Rio à ocupação do Complexo do Alemão. Notas para uma reconstituição da exceção urbana. In Brito, F. & de Oliveira, P. (Eds.) *Até o último homem: Visões cariocas da administração armada da vida social*, São Paulo: Boitempo.

Brazilian Army. (2012). *Considerações Civas no Estudo de Situação do Comandante Tático*. Nota de Coordenação Doutrinária 02/2012. Brasília: Centro de Doutrina do Exército.

Bruneau, T., & Tollefson, S. (2014). Civil–Military Relations in Brazil: A Reassessment. *Journal of Politics in Latin America*, 6(2), 107–138.

Burk, J. (2002). Theories of Democratic Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society*, 29(1), 7–29.

Burk, J. (2004). Book Review: *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. *Armed Forces & Society*, 30(3), 485–488.

Codato A. (2006). A political history of the Brazilian transition from military dictatorship to democracy. *Rev. Sociol. Polit. no.se Curitiba* Universidade Federal do Paraná, 2, 1–33.

Cohen, Y. (1987). Democracy from above: The Political Origins of Military Dictatorship in Brazil. *World Politics*, 40(1), 30–54.

Donadelli, M., Saint-Pierre, L., Héctor L. & Vitelli, M. (2021). Os documentos de defesa do Brasil: aproximações sucessivas à Doutrina de Segurança Nacional. *Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad*, 16(2), 141–156.

Donnithorne, J. (2013). *Culture Wars: Air Force Culture and Civil-Military Relations*, (pp. 1-29). Alabama: Air University Press.

Feaver, P. (1997). *An Agency Theory Explanation of American Civil-Military Relations during the Cold War. Working Paper for the Program for the Study in Democracy, Institutions and Political Economy*. Durham: Duke University.

Horowitz, I. (1977). From Dependency to determinism: The new Structure of Latin American Militarism. *Journal of Political & Military Sociology*, 5(2), 217–238.

Hunter, W. (1996). *State and Soldier in Latin America Redefining the Military's Role in Argentina, Brazil and Chile*. Washington: The United States Institute of Peace. Peaceworks No. 10.

Huntington, S. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil–Military Relations*. Harvard University Press.

Huntington, S. (2000). *The Soldier and the State, The Theory and Politics of CivilMilitary Relations, The Belknap*. London: Press of Harvard University Press.
in Brazil. *Journal of Politics in Latin America*, 6(2), 107–138.

Karl, T. (1990). Dilemmas of democratization in Latin America. *Comparative Politics*, 23(1), 1–21.

Kleinová, N. (2010). *Šoková doktrína: Vzestup kalamitního kapitalismu*. Praha: Argo/Dokořán.

Kučera, T. (2010). Lze vést válku bez válečníků? Důsledky robotizace v malých válkách. *Mezinarodni vztahy*, 3 (1), 57–76.

Lamb, G. & Pisani A. (2018). The Role of the Military in State Formation and Nation-Building: An Overview of Historical and Conceptual Issues. In Batchelor P. & Kingma K. (Eds.), *Demilitarisation and Peace-Building in Southern Africa*. (pp. 7–14). Routledge.

Mainwaring, S. (1986). The Transition to Democracy in Brazil. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 28(1), 149–179.

Marques, A. (2021). Peace Missions and Civil-Military Relations: Reflections on the Brazilian case 1. *Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations*. 7(14). 233–252.

McAlister, L. (1961). Civil-Military Relations in Latin America. *Journal of Inter-American Studies*, 3(3), 341–350.

Nix, D. (2012). American Civil-Military Relations: Samuel P. Huntington and the Political Dimensions of Military Professionalism. *Naval War College Review*, 65(2), Article 7.

Nordlinger, E. (1977). *Soldiers in Politics: military coups and governments*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.

Passmore, T. (2022). Democratization and Troop Contributions to United Nations Peacekeeping. *Armed Forces & Society*, 48(2), 274–301.

Rosenn, K. (1990). Brazil's New Constitution: An Exercise in Transient Constitutionalism for a Transitional Society. *The American Journal of Comparative Law*, 38(4), 773–802.

Samset, I. (2014). For the Guarantee of Law and Order The Armed Forces and Publics Security in Brazil. CMI working paper. Retrieved from: <https://open.cmi.no/cmi-xmlui/bitstream/handle/11250/2474966/%e2%80%9cFor%20the%20Guarantee%20of%20Law%20and%20Order%e2%80%9d%3a%20The%20Armed%20Forces%20and%20Public%20Security%20in%20Brazil?sequence=1&isAllowed=y>

Santos, V. & Siman M. (2020). *Civil-military relations as a 'coordination problem'? doctrine development and the multiple 'missions' of the Brazilian Armed Forces*. Critical Military Studies. Routledge.

Selochan, V. Lawson, S. & May R. (2004). Democracy and the military in comparative perspective. In May R. & Selochan V. (Eds.) *The Military and Democracy in Asia and the Pacific*. Canberra: ANU Press.

Schiff, R. (1995). Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance. *Armed Forces & Society*, 22(1), 7–24.

Sotomayor, A. (2014). *The Mith of Democratic Peacekeeper: Civil-Military Relations and United Nations*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Souza, J. (2004). Empregos das Forças Armadas na Garantia da Lei e da Ordem, *Cadernos ASLEGIS*, 6(22), 81–99.

Stepan, A. (1988). *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton: Princeton University Press.

Suzeley M. & Guzzi, A. (2010). The armed forces in Brazilian's constitutions: as forças armadas nas constituições nacionais. *Revista Brasileira de Ciências Sociais*, 25(73).

Thompson, W. (1982). Armies, Soldiers, and Politics – Review of Regular Armies and Insurgency; Soldiers in Politics: Military Coups and Governments; Armies and Politics, by R. Haycock, E. A. Nordlinger, & J. Woddis. *Armed Forces & Society*, 9(1), 174–180.

Wampler, B., & Avritzer, L. (2004). Participatory Publics: Civil Society and New Institutions in Democratic Brazil. *Comparative Politics*, 36(3), 291–312.

Worboys, K. (2007). The Traumatic Journey from Dictatorship to Democracy: Peacekeeping Operations and Civil-Military Relations in Argentina, 1989–1999. *Armed Forces & Society*, 33(2), 149–168.

Wyckoff, T. (1960). The Role of the Military in Latin American Politics. *The Western Political Quarterly*, 13(3), 745–763.

Zaverucha, J. (2010) A doutrina da garantia da lei e da ordem e o crescente envolvimento das Forças Armadas em atividades de segurança pública. In Kant de Lima, R., Eilbaum, L. & Pires, L., (Eds.) *Conflitos, direitos e moralidades em perspectiva comparada*, Rio de Janeiro: Editora Garamond.